THE KASHMIR SERIES

OF

TEXTS AND STUDIES

Kashmir Series of Texts and Studies

No. LXI

THE NETRA TANTRAM

WITH COMMENTARY

BY

KSHEMARĀJA

EDITED

BY

PANDIT MADHUSUDAN KAUL SHĀSTRĪ, M. A., M. O. L.

VIDYĀVĀRIDHI,

Superintendent Research Department,
JAMMU & KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

Published under the Authority of the Government of
His Highness Mahārājādhirāja

Sir HARISINGHJI BAHĀDUR,
G. C. S. I., G. C. I. E., K. C. V. O., L.L.D.
Maharaja of Jammu and Kashmir State.

Volume 11

BOMBAY:

Printed at the "Tatva-Vivechaka" Press.

1939.

श्रीसोमानन्दनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रसृत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेशान्
देशेऽन्यस्मिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्सर्ववन्द्यत्वमाप ॥ १ ॥

तरत तरसा संसाराब्धिं विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधसुधारसं
प्रसभविलसत्सद्युक्त्यान्तःसमुल्लवदायिनम् ॥ २ ॥

ॐ

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ६१

श्रीनेत्रतन्त्रम् ।

श्रीमाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजकृतोद्योताख्यविवरणोपेतम् ।

श्रीराजराजेश्वर-महाराजाधिराज-कश्मीरनरेन्द्र-श्रीहरिसिंहजी-
बहादुराज्ञया

रिसर्च-कार्यालयाध्यक्ष-पण्डित-मधुसूदनकौल-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संशोधनादिसंस्करणोत्तरं

संपाद्य

मुम्बय्यां 'तत्त्वविवेचक' मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतम् ।

(द्वितीयो भागः)

THE RESEARCH DEPARTMENT JAMMU & KASHMIR STATE

संवत् १९९५. काश्मीर-श्रीनगर ख्रैस्ताब्दः १९३९

Printed by Keshav Tatoba Shetye at the Tatva-Vivechaka Press
Bellasis Road, Byculla, Bombay

Published by Pandit Madhusudan Kaul Shastri, M.A., M.O.L.
for the Research Department,
Jammu and Kashmir State, SRINAGAR

FOREWORD.

The Netratantram with the commentary of Kshemaraja comprises twentytwo adhikaras or chapters. The first fifteen of them together with the preface etc. have been printed and published in the fortysixth volume of the Kashmir Series of Texts and Studies. The remaining seven are included in the following volume. They discuss:—

16. Various objects whereto worship etc. of Amriteshvara lead.
17. Use of the Amriteshvara mantra in amulets with different ends in view.
18. Amriteshvari and the way in which she is to be adored.
19. Purificatory rites prescribed for the obsessed.
20. Yoginis and their function.
21. Nature and significance of mantras.
22. Glorification of the Amriteshvara mantra.

CORRIGENDA

Page	Line.	Read.	For.
40	3	युक्तः,	युक्त,
47	7	शान्तिकादीनि	शन्तिकादीनि
68	3	द्विश्चतुर्दिक्षु	द्विश्चतुदिक्षु
78	5	नामानन्तरं	नामान्तरं
102	11	स्रग्दाम	स्नद्दाम
113	9	सुरेश्वरी	सुरेश्वर
119	2	सिन्धुः	सिन्दुः
143	17	सहदेवीवला	सहदेवावला
159	4	नुन्मेषात्	नुत्मेषात्
167	14	अश्नुते	अश्नुत
175	3	कीटैरान्तरैः	कीटेरान्तरैः
196	6	श्लैष्मिकाः संनि	श्लैष्मिका संनि
229	7	योजयेद्धृदये	योजयेद्धृदये
248	17	केनचित्	केचित्
259	14	परं सर्वात्मकं	परसर्वात्मकं
262	13	जगदुदयादेरनुमेया	जगदुदयादेरनामया
292	17	रूपतामापन्ना	रूपतामपन्ना
323	7	बुद्धाबुद्धानामधऊर्ध्वप्रसरण	बुद्धाबुद्धानामधोर्ध्वप्रसरण
331	17	ख्यात्यात्म	ख्यात्यत्म
337	18	अमृतेशत्व-	अमृतेशत्व

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

षोडशोऽधिकारः ।

विचित्रैराचारैरुपरचितचित्राकृतिफलं
चिदेकात्मस्वात्मस्फुरणमविचित्रं दिशति यत् ।
जगच्चित्रोल्लेखाश्रयलसदचित्रस्वमहिम
स्तुमः शार्वं नेत्रं तदसमसुखोल्लाससरसम् ॥

पूर्वाधिकाराधिगतसर्वदेवतात्मकश्रीमन्मृत्युजित्स्वरूपमनुभाष्य, तत्प्राप्तिहेतुसमयाचारादि निर्णिनाययिषुः श्रीदेव्युवाच

कथितं देवदेवेन
रहस्यं परमाद्भुतम् ।
सर्वागममयो देव
एकवीरो महाबलः ॥ १ ॥
वामदक्षिणसिद्धान्त-
भेदत्रयविभेदतः ।

वैष्णवादिसमायुक्तः
सरहस्यमुदाहृतः ॥ २ ॥

सर्वदेवमयो ह्येष
मृत्युजिद्व्यापकः शिवः ।
बहुभिः संप्रदायैश्च
यष्टव्यो भावभेदतः ॥ ३ ॥

नानाक्रियोपचारेण
नानासिद्धिफलप्रदः ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि
संशयो मे हृदि स्थितः ॥ ४ ॥

त्वदृते संशयस्यास्य
च्छेत्ता न ह्युपपद्यते ।
पृथक् पृथक् समाचारः
पूर्वं देवेन भाषितः ॥ ५ ॥

कथमस्मिन्समाचारः
सामान्यः पूर्वचोदितः ।

रहस्यत्वं सर्वागममय इत्युक्त्या व्यक्तीकृतम् । एक इति अद्वितीयः । वीरः सर्वकार्यकरणक्षमः । महाबलः सर्वमन्त्रवीर्यभूतः । वैष्णवादीति वैष्णवे आकारे, आदिशब्दाद्ब्राह्मसौरादौ सम्यगभेदव्याप्त्या आ समन्ताद्युक्तः । सरहस्यमिति कुलप्रक्रियया उदाहृतः उक्तः । व्यापक इति एतत्सर्वदेवमयत्वे हेतुः, अतश्च शिवः परमाद्वयश्रेयोरूपः । संप्रदायैरिति तत्तच्छास्त्रोक्तज्ञानयोगरूपैः । भावभेदत इति आराधकचित्तौचित्यात् । श्रोतुमिच्छामीत्युक्तेः पृथगिति श्लोकेन विषयो दर्शितः । पूर्वमिति आदावुक्तासु नानासंहितासु । सामान्य इति देवस्य महासामान्यरूपत्वात् सामान्येनैव आचारेण भाव्यं, न च असौ कोऽपि लक्ष्यते इति आशयशेषः । पूर्वचोदित इति पूर्वं हि नवमाधिकारे

> 'एवं सर्वगतो देवो बहुरूपो मणिर्यथा ।
> सर्वैराराधितो देवि सुसिद्धिफलवाञ्छया ॥' (१४)

इत्यादिना आराधित इति सामान्येनैवोक्तम् ॥

किंच

कथमेकेन मन्त्रेण
सर्वे सिद्ध्यन्ति पूजिताः ॥६॥

यतस्तत्र तत्र शास्त्रे

बीजैः कूटैस्तथा पिण्डै-
र्मालामन्त्रैरशेषतः ।
वाच्यवाचकभेदेन
सर्वसिद्धिफलप्रदाः ॥ ७ ॥

उक्ताः । बीजैः स्वरैः । कूटैः पिण्डपदारमभिः । पिण्डैर्नवात्मादिभिः । मालामन्त्रैः पदसमुदायरूपैः । वाच्यवाचकभेदः परावाक्प्राधान्येन बीजानां, पश्यन्तीदृशा पिण्डानां, मध्यमायुक्त्या मालामन्त्राणां, पश्यन्तीमध्यमाभ्यां कूटानाम् ॥७॥

अतश्च तावतां नानामन्त्रवाच्यानां

कथमेकेन मन्त्रेण
पूजनार्हो नरो भवेत् ।
भवन्तीह सुराः सर्वे
कथं वापि प्रसादतः ॥ ८ ॥

मनुष्याणां हितार्थाय
कारुण्यात्परमेश्वर ।

एकेन सामान्यमन्त्रेण अनिर्ज्ञातविशेषा ब्रह्मविष्ण्वाद्याः सर्वे सुराः कथं प्रसादतः प्रसादीभवन्ति मानवानामज्ञाततद्विशेषाणां कथं प्रसीदन्तीत्यर्थः ॥

किंच

कलिमासाद्य सिद्ध्यन्ति
मनुजा दुःखमोहिताः ॥९॥
दारिद्र्यानलसन्तप्ता
नानामृत्युभयान्विताः ।
पापैकनिरताः क्रूराः
शौचाचारबहिष्कृताः ॥१०॥
हिंसापैशुन्यनिरता-
स्तपःसत्यविवर्जिताः ।
योगिनीशाकिनीभिश्च
डाव्या डामरिकादिभिः ॥११॥

भूतैर्यक्षैरपस्मारै-
मुद्रिताः प्राणिनो यथा ।
सिद्ध्यन्ति विगतायासा-
स्तथा ब्रूहि महेश्वर ॥१२॥

यथा सिद्ध्यन्तीति येन दुःखदारिद्र्यादिप्रशमनेनोपायेन परामपरां वा सिद्धिमाप्नुवन्ति, तं प्रकारं ब्रूहीति संबन्धः। शौचं चित्तवित्तदेहविषयम्। शाकिन्यादीनां स्वरूपमग्रे दर्शयिष्यामः॥

एतत्प्रश्ननिर्णयाय श्रीभगवानुवाच

साधु साधु महाभागे
यथापृष्टं वदामि ते ।

एवं प्रतिज्ञाय कलिमासाद्येति यदुक्तं, तदाशयेन तावदाह

अल्पायुषस्तथा मर्त्या
मोहोपहतचेतसः ॥१३॥
दुष्टाचाररता नित्य-
मसत्सङ्गोपसेविनः ।

निन्दका बलिनः क्रूरा
　　जरारोगवशीकृताः ॥१४॥
दुष्टाचाररता मूर्खाः
　　परैष्यासेविनः सदा ।
महाभयाक्रान्तनिभा
　　दारिद्र्यानलपीडिताः ॥१५॥
नास्तिक्यवादिनो दुष्टा-
　　श्चौराचारसमन्विताः ।
अभक्ता देवगुरुषु
　　मात्सर्याधमसेविनः ॥१६॥
तीर्थोपवासनियमै-
　　र्व्रतैः कष्टतरैस्तथा ।
सिद्धिहीनास्तु ते सर्वे
　　न मुक्ता इति निश्चयः॥ १७॥
तेषामुद्धरणार्थं तु
　　मन्त्रराजं महाबलम् ।

येन चेष्टेन ध्यातेन
पूजितेन सुरार्चिते ॥ १८ ॥
संगच्छन्ति परं स्थानं
निर्वाणं भेषजं परम् ।
भविष्यति महादेवि
कलिः कष्टतरो यतः ॥ १९ ॥
तदर्थं परमार्थोऽयं
मया ते प्रकटीकृतः ।

आदावेव विदितकारुणिकत्वदाशयेन मयेत्यर्थः । अयमिति मृत्युजिन्नाथरूपः ॥

अतश्च सर्वथा

परमार्थः परत्वेन
मृत्युजित्सर्वतोमुखः ॥२०॥
भावभेदेन यष्टव्यो
मोक्षसिद्धिमभीप्सता ।

सर्वतो मुखानि तत्तद्देवताध्यानादीनि द्वाराणि प्राप्त्युपाया यस्य स, परत्वेन सर्वोत्कृष्टचि-

दानन्दाद्वयव्याप्त्या भावानां बुद्धिधर्माणां रागादीनां भेदेन विदलनेन परमार्थरूपः परमोपादेयो मृत्युजित् मुमुक्षुणा यष्टव्यः ॥

अस्य च नियताकृत्युपायाश्रयिभिराचारादिर्नियत एव आश्रेय इत्याह

येषु येषु समाचारो
मया शास्त्रेषु भाषितः ॥२१॥
स्रोतःसु स तथा कार्यो
विशेषाद्यागहोमयोः ।

आकृतिशवलतावत् द्रव्यादिशावल्यं न कार्यमित्यर्थः। आचारशवलतापि चिद्भेदमयी एवेति चेत्, तर्हि आचारनियम इव आकृतिनियम इत्युक्तं

'पूजा नाम न पुष्पाद्यैर्या मतिः क्रियते दृढा ।
निर्विकल्पे महाव्योम्नि सा पूजा ह्यादराल्लयः॥' (वि०भै०१४७)

इत्येव अवशिष्यते । एतद्दशासमापन्नस्य च योगीन्द्रस्य सततोदितरहस्यपूजादिजुषो न किञ्चित् कर्तव्यमस्ति । यथोक्तमस्मत्प्रभुभिः स्तोत्रे

'तव न का किल न स्तुतिरम्बिके सकलशब्दमयी वत ते तनुः
निखिलमूर्तिषु मे भवदन्वयो मनसिजासु बहिष्प्रसरासु च ॥
इति विचिन्त्य शिवे शमिताशिवे जगति जातमयत्नवशादिदम्।
स्तुतिजपार्चनाचिन्तनवर्जिता न खलु काचन कालकलास्ति मे॥'

इति । अद्वयधाम प्रविविक्षून्प्रति तु आकृति-नियमवदाचारानियमः, तत्रापि परमेश्वराद्वयहेतुमन्त्रवीर्यानुसन्धानमुपदिष्टमिति यथोक्तमेव न्यायः ॥

ननु प्रणवादिसाधारणमन्त्रान्तरसद्भावे अस्यैव अयमियान्प्रकर्षः कुत इत्याशङ्क्य परममहेश्वरनियोग एव अत्र हेतुरित्याशयेन आह

अन्ये सामान्यतो देवि
न सिद्ध्यन्ति कदाचन ॥२२॥
किन्त्वस्मिश्चाधिकारोऽस्ति
त्रिविधे सर्वसिद्धिदे ।

अन्ये इति प्रणव-मातृका-माया-व्योमव्यापि-षडक्षर-प्रासाद-बहुरूपाः सामान्यतः पराद्वयस्फुरत्तात्ममहासत्तारूपपरचैतन्यात्मनि सामान्येन कदाचित् सिद्ध्यन्ति न जातु तत्प्राप्तिहे-

तवो भवन्ति, अपितु तत्तच्छास्त्रोक्ततत्तद्देवतोचितपदप्रापकाः। सामान्यतःइति आवृत्त्या योज्यम्। अस्मिन्नेव च प्रोक्तवक्ष्यमाणसर्वसर्वात्मकतात्ममहाव्याप्तिके मन्त्रराजे

'त्रिधा तिसृष्व..................................।' (१।१)

इत्येतच्छ्लोकव्याख्यातसतत्त्वत्रैविध्ये तत एव सर्वसिद्धिप्रदे अयमधिकार इति प्रोक्तसामान्यसिद्धिप्रदत्वमैश्वरनियोगादस्ति । यथोक्तं प्राक्

'........देवेशः सर्वसर्वात्मकः परः ।
साधारणो मन्त्रनाथः सर्वेषामेव वाचकः ॥' (१४।८)

इति । अतश्च अयं प्रणवादिसाधारणमन्त्रान्तराणां क्रमकुलमतषडर्धादिविशेषमन्त्राणामपि च वाचकत्वात् साधारणासाधारणो विशेषविशेषश्च अभिधीयते इति गुरवः ॥

यत एवं, तस्मात्

द्वैताद्वैतविमिश्रे वा-
पीष्टो वै सिद्धिदो भवेत्॥२३॥
यस्मात्सर्वगतो देवो
विश्वरूपो मणिर्यथा ।

विश्वं रूपं यस्य असौ स्वस्वातन्त्र्यावभासितविश्वमूर्तिः, अत एव प्रोक्तदृशा एकवीरोऽपि स्वातन्त्र्यगृहीतविश्वात्मद्वैतमूर्तिस्तस्या अपि मूर्तेरद्वयचित्प्रकाशभित्तिलग्नतया प्रकाशमानत्वात् द्वयाद्वयरूपोऽपि,—इति कृत्वा परमाद्वयानुत्तररूपोऽयं सर्वगतत्वात् सिद्धान्तविशेषतन्त्रेषु द्वैताद्वैतविमिश्ररूपेषु इष्टः सिद्धिदो भवत्येव। मणिरत्न चिन्तामणिः ॥

अतश्च न केवलमित्थं महाद्वयव्याप्त्या सर्वत्र जीवन्मुक्तिप्रदोऽयं, यावत्

साधकस्येच्छया चेष्टः
सिद्धिदो भवति ध्रुवम् ॥२४॥

ध्रुवं निश्चितमेव सर्वसिद्धिप्रदो भवति ॥२४॥
एतदुपसंहरति

योऽसौ सर्वगतो देवः
सर्वेष्वन्तर्गतो विभुः।
सिद्धिमुक्तिप्रदातासौ
न वर्णाः परमार्थतः ॥२५॥

यस्मात्तस्मात्सदा देवि
यष्टव्यो भावभेदतः ।

यस्मात् स्वतन्त्राद्वयचिदात्मा महेश्वरः सिद्धिमुक्ती प्रददाति परमार्थतः, नतु वर्णास्तेषां वर्णत्वेन इतरवर्णेभ्योऽविशेषात्, तस्मात् स्वच्छस्वतन्त्रस्फुरच्चित्परामर्शपरमार्थो मन्त्रनाथो भावभेदत इति मुमुक्षुबुभुक्षुभिर्यष्टव्यः। बुभुक्षवोऽपि हि अद्वयधामामर्शपुरःसरं कर्मणि प्रवर्तमाना विघ्नैर्नाभिभूयन्ते इति श्रीसर्वाचारभट्टारके उक्तम्। योऽसावित्यादि प्रागेव व्याकृतम्॥

अथ

यागमस्य प्रवक्ष्यामि
क्रियते तु यथेच्छया ॥२६॥
पर्वताग्रे नदीतीरे
गवां गोष्ठेऽथ चत्वरे।
वने चोपवने रम्ये
देशकालानुरूपतः ॥२७॥

सर्वशल्यविनिर्मुक्ते
दुष्टसत्त्वविवर्जिते ।
पुण्यधार्मिष्ठसंवासे
पापाचारविवर्जिते ॥ २८ ॥
यत्र निन्दापराः पौरा
न दृश्यन्ते कदाचन ।
यन्न पश्यन्ति ते दुष्टाः
संकीर्णाः सर्वसंकराः ॥२९॥
तस्मिन्यजेन्महामन्त्र-
मीतिभिः परिवर्जिते ।

देवतोद्देशेन द्रव्यप्रक्षेपो यागः। यथेच्छयेति पर्वताग्रादिषु इच्छानतिक्रमेण यत्र इच्छा तत्र कार्यं इत्यर्थः । देशकालानुरूपत इति देश-कालसौकर्येणेत्यर्थः। पुण्यश्च असौ धर्मिष्ठसंवास इति समासः। संकीर्णा विलोमजाः। सर्वसंकरा इति क्षुद्रपापिष्ठहिंस्रादिभिः सर्वैः संकरो व्या-मिश्रता येषाम् । ईतयोऽतिवृष्ट्याद्याः ॥

यद्वा

गृहे यागः प्रकर्तव्य
आचार्यैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥३०॥

तत्त्वदर्शितां विना तु न आचार्यत्वं किंचित्॥
स च

सुगुप्तस्तु प्रकर्तव्यो
विशेषाच्छान्तिकर्मणि।

विशेषशब्दो नित्येऽपि गुप्तिमाह॥
नैमित्तिके कर्मणि अनुग्रहप्राधान्यात् न नियम इत्याह

दीक्षाकाले तु कर्तव्यं
मण्डलं यत्र तत्र हि ॥३१॥

गृहे वा पर्वताग्रादौ वा ॥ ३१ ॥
काम्ये तु गुप्ते एव स्थाने इत्याह

शान्तौ पुष्टौ प्रयत्नेन
सुगुप्तं यजनं ध्रुवम्।

ध्रुवं निश्चितं कृत्वा॥
अत्र उपपत्तिमाह

यस्माद्धिंसापरा लोके
दृश्यन्ते सिद्धिहिंसकाः ॥३२॥

सिद्धिहिंसकशब्दवाच्याः क्षुद्रा योगिनीभूतपिशाचाद्या यतो हिंसापरा दृश्यन्ते, ततः सुगुप्ततैव युक्ता ॥ ३२ ॥

तैर्हि

कीलनं चैव मन्त्राणां
भेदनं मोहनं तथा ।
संत्रासं ताडनं चैव
जम्भनं स्तम्भनं तथा ॥३३॥
रिपुत्वकरणं चान्यत्
प्रत्यङ्गिरत्वमेव हि।
सर्वहानिविधायित्वं
क्रियते दुष्टमन्त्रिभिः ॥३४॥

तत्र

'जाज्वल्यमानं संचिन्त्य पादाङ्गुष्ठात्तु मस्तकम् ।
प्रविश्याधोमुखं कृत्वा अपानस्थान आत्मनः ॥
दग्धकाष्ठसमप्रख्यं साध्यमुल्मुकरूपिणम् ।
त्यक्तदेहं विचिन्त्यैवं मन्त्रच्छेदः कृतो भवेत् ॥

कीलनं मोहनं चैव तेजोहानिस्तथा भवेत् ।
रक्षाच्छेदश्च भवति सत्यं नास्त्यत्र संशयः ॥
सर्वद्विष्टश्च भवति न मन्त्रस्तस्य सिध्यति ।'

इति ध्यानयुक्त्या, तथा

' ककारपुटयोर्मध्ये यस्य नाम समुल्लिखेत् ।
तद्बाह्ये वह्निभवनं रेफाष्टकविभूषितम् ॥
लिखित्वा स्थापयेद्यन्त्रं कपालोभयसंपुटे ।
यस्य नाम्ना महागौरि मन्त्रच्छेदस्तु तस्य वै ॥
जायते सिद्धिहानिश्च विद्विष्टः सर्वतो भवेत् ।

इत्यादियन्त्रयुक्त्या च श्रीकुलार्णवोक्तया, तथा

' आकारश्छेदने प्रोक्त ऋकारस्ताडने... ।'

इत्यादिना श्रीमच्छुष्मतन्त्राद्यादिष्टाकारादिसंपुटीकारयुक्त्या देहप्रयोगसहितैतत्ताडनादि दुष्टाः कुर्वन्ति। कीलनमन्याहत्शक्त्यापादनं, भेदनं साध्यसांमुख्यत्यागं, मोहनं निर्वीर्यीकरणं, जम्भनं कार्यकरणासाध्यसामर्थ्याधानं, स्तम्भनं निश्चेष्टत्वापादनं, प्रत्याङ्गिरत्वं भूतादिदमनप्रयुक्तस्य मन्त्रस्य प्रयोक्तारं प्रति विरुद्धकारित्वम् । स्पष्टमन्यत् ॥ ३४ ॥

एवं दशप्रकारेण
　　प्रयतन्ते हि हिंसकाः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
सुगुप्ते शरणोपरि॥ ३५ ॥
स्वगृहे कारयेद्यत्ना-
द्यागं होमं जपं तथा ।

हिर्यस्मादर्थे। स्वगृहे इति तत्र यथारुचि गुप्ती-कर्तुं शक्यत्वात् ॥

किंच अयम्

अत्यन्तफलदः श्रेष्ठः
सुगुप्तो मृत्युजित्सदा ॥ ३६ ॥
मण्डले स्थण्डिले कुम्भे
निर्विशङ्केन चेतसा ।

भवत्येव अमुतः फलमिति निश्चितमनसा कुम्भादौ सुगुप्तो नाथो नित्यमिष्टोऽभीष्ट-फलप्रदः ॥

किंच

हर्म्योपरि तथा होमो
विशेषाच्छान्तिपुष्टिदः ॥ ३७॥

तथेति सुगुह्या निःसंशयतया च ॥ ३७ ॥

अतश्च

न विकल्पोऽत्र देवेशि

कार्यः ॥

यतः

विकल्पाद्रौरवं व्रजेत् ।

तदुक्तमन्यत्र

'नान्यच्छिद्रं प्रपश्यामि मन्त्रिणां मन्त्रसाधने ।
यत्र तादृक्कथालिङ्गः केवलं विचलत्यसौ ॥'

इति ॥

तेन यो निष्कम्पः साधकः

यागं होमं तु तत्रैव

सर्वसिद्धिफलप्रदम् ॥ ३८ ॥

संशय्य प्रवृत्तं तु

तस्करं तु विजानीया-

त्सिद्धिहानिं करोति यः ।

नाधिकारी भवेद्वै स

तन्त्रेऽस्मिन्पारमेश्वरे ॥ ३९ ॥

अनाश्वस्तहृदयतया पारमेशे च्छद्मना प्रवर्तमानश्चौरवत् बध्यते इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

यत एवं, तेन

सर्वदः स भवेद्देवि
　　तत्त्वविद्याध्वविद्गुरुः ।

तत्त्ववित् साक्षात्कृतप्रकाशानन्दघनपरमशिवात्मस्वस्वरूपः। अध्ववित् क्रियाशक्तिविकासात्म विश्वं चिन्वानः। यत एवं, तत एव स्वस्थानोल्लसितं सर्वफलमसौ दातुं क्षमः ॥

किंच

एवं व्याप्तिं तु यो वेत्ति
　　परापरविभागतः ॥ ४० ॥
स भवेन्मोचकः साक्षा-
　　च्छिवः परमकारणम् ।

साधकानामिव सिद्धिर्मुमुक्षूणां मुक्तिस्तत्त्वविद एवेत्यर्थः । साक्षाच्छिवः परमकारणमिति विशेषणमत्र भेदवाद इव परमशिवात् मुक्तशिवानामन्यत्वं न आशङ्क्यमित्याशयात् ॥

एतदेव व्यतिरेकमुखेन द्रढयति

शिवतत्त्वमविज्ञाय
दीक्षां प्रकुरुते तु यः ॥ ४१ ॥

तेन सह दीक्षया न अपवर्गगामिनः, अपितु

अन्धेनैव यथान्धस्तु
सर्वे ते श्वभ्रपातिनः ।

एवकारो यथोक्तशिवतत्त्वज्ञानहीनस्य लेशेनापि अनुन्मिषितपरनेत्रप्रकाशत्वं ध्वनति ॥

अतश्च अविज्ञाततत्त्वोऽनधिकृतोऽपि जीविकया प्रवृत्तः

आत्मानं च तथा शिष्या-
न्नयेन्निरयसंकटम् ॥ ४२ ॥

यत एवं

तस्मात्तत्त्वविदाचार्यः
श्रीमान्सर्वप्रदो भवेत् ।

श्रीमान् जीवन्मोक्षलक्ष्म्या आलिङ्गितः ॥

नच तत्त्ववित्त्वं विना कर्मिणोऽपि आचार्यस्य प्रवृत्तिर्युक्तेत्याह

यावन्न तत्त्वविच्छैवे
कथं कर्माणि कारयेत् ॥४३॥
मन्त्रज्ञो मन्त्रयागे तु
परस्यैवात्मनोऽपिवा ।

मननत्राणधर्मकपराशक्तिवीर्यसारमन्त्रकरणके यागे शिवाध्वरे यानि पूजाहोमदीक्षादिकर्माणि तानि यावन्न परममहेश्वरात्मस्वात्मतत्त्ववित् अत एव तत्स्फुरत्तात्मकमहावीर्यसारमन्त्रज्ञः शैवे शास्त्रे आचार्यस्तावत् कथं कारयेत् कुर्वन्ति मन्त्रकरणानि कथं प्रयुञ्जीत। परस्य आत्मनोऽपिवेत्यत्र अयमर्थः—आत्मन एव असौ कर्तुं न किंचित् क्षमः, किं पुनः परस्येति ॥

ननु मन्त्रमण्डलादिमाहात्म्येन दीक्षा सेत्स्यति किमाचार्यस्य तत्त्वज्ञतयेति चित्रमण्डलोल्लिखनमन्त्रन्याससतत्पठनतिलाज्यप्रक्षेपमात्रकृतप्रयासानां मोहमपोहयति महेश्वरः

यावन्न निर्मला मन्त्रा-
स्तावत्सिद्धिः कथं भवेत् ॥४४॥

निर्मलः स भवेच्चेत्त-
तत्स्था मन्त्राः सुनिर्मलाः ।
तदुद्भूतास्तत्समाश्च
भवेयुः सर्वसिद्धिदाः ॥४५॥

यदि आचार्यो निर्मलः प्रशान्तदेहपुर्यष्टकादिकालुष्योन्मिषत्स्वच्छस्वच्छन्दचिदानन्दसमावेशशाली ततस्तदुद्भूतास्तच्छक्तिवीर्यसारतया उच्चरन्तो मन्त्रा अपि तत्समा निर्मलाः सर्वसिद्धिप्रदा भवन्ति । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'मन्त्राः करणरूपास्तु पशुकार्यस्य साधने ।
आचार्यः कारणं तत्र शिवरूपो यतः स्मृतः ॥' ३।१६०

इति । स्पन्देऽपि

'तदाक्रम्य ....।' (२।१)

इत्यादि

'...............................तेनैते शिवधर्मिणः ॥' (२।२)

इत्यन्तम् ॥ ४५ ॥

तत्समा इत्युक्तिं स्फुटयति

शिवशक्तिनियोगाच्च
मन्त्राणामुदयः परः ।

सर्वत्र फलदा मन्त्रा
यतस्तेऽतः शिवाः स्मृताः ॥४६

तस्माच्छिवसमाः सर्वे
नित्यानुग्रहकारिणः ।

शिवशक्तिनियोगः परप्रकाशानन्दोपोद्बलितत्वं ततो मन्त्राणां वाच्यवाचकाभेदस्फुरत्तासाराणां पर उदयो भवति, अतश्च सर्वत्र फलदाः । यत एवमतस्ते स्मृता एवंरूपतया विमृष्टाः शिवैकरूपाः । तस्मादिति ईदृशेन शिवसमानत्वेन एते नित्यमनुग्रहं ताच्छील्येन कुर्वन्ति ॥

शिवावेशज्ञस्यैव आचार्यस्य एते शिवरूपाः सन्तः फलन्तीति प्रकृतमनुबध्नाति

शिवश्चाचार्यरूपेण
तेनैते फलदाः स्मृताः ॥४७॥

रूपशब्दः शिवाचार्ययोर्न अधिष्ठात्रधिष्ठेयता मन्तव्येति बोधयति । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'मण्डलस्थोऽहमेवात्र......................।'

इत्युपक्रम्य

'साक्षात्स्वदेहसंस्थोऽहं कर्तानुग्रहकर्मणाम् ।'

इति ॥

एतदेव स्वप्रतिज्ञया हृदि रोहयति

यावन्न तत्त्वविन्मन्त्री

गुरुर्वा साधकोऽपिवा ।

तावन्न फलदो देवि

सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥४८॥

साधकः फलदः स्वस्मै, अपिशब्दात्पुत्रकोऽपि॥

एतद्वैधर्म्योक्त्या द्रढयति

अन्यथा भोगसंयुक्त

आचार्यः फलदो न हि ।

पानाशनावेशवैवश्यपोषितशरीरत्वाभिनिवेशः पशुर्निर्विशेष एवेत्यर्थः ॥

अन्यथा भोगसंयुक्त

आचार्यः फलदो नहि ।

यत एवं

तस्मात्तु तत्त्वविच्छ्रेष्ठः

सर्वदा सर्वकर्मसु ॥४९॥

नित्यादिषु ॥ ४९ ॥

किंच

तेन यो दीक्षितो जन्तुः

असौ

ब्रह्महापि शिवो भवेत् ।

अस्य महाप्रभावतामादिशति

यत्र यत्र स्थितो देशे
यश्चैवं तु विधिं यजेत् ॥५०॥
येन येनोपचारेण
भावभेदेन येन वा ।
सामान्येन विशेषेण
कौलिकेनाथ सुव्रते ॥५१॥
तत्तत्साधयते शीघ्रं
यथा देवः सदाशिवः ।

एवमिति शिवावेशोन्मिषन्मन्त्रज्ञतया यो विधिं शाम्भवं विनियोगं यजेत् यागेन संपादयेत् भावभेदेन तत्तदाराध्यदेवताराधनौचित्येन यो यो द्वैताद्वैतविमिश्ररूप उपचार आचारस्तेन

तेन असौ तत्तदभीष्टं झटिति घटयति सदाशिवनाथवत् ॥

नच तत्त्वज्ञस्य कुण्डमण्डलप्रमाणादिनियम इत्याह

चतुरश्रे वर्तुलेऽथ
हस्तमात्राधिकेऽपिवा ॥५२॥
आचार्यस्येच्छया सर्वं
सिद्ध्यति व्याप्तिवेदनात् ।

व्याप्तिज्ञतैव आचार्यीया समस्तसिद्धिसाधनी॥

व्याप्तिं लेशतो दर्शयति

क्रियाशक्तिस्वरूपेण
कुण्डल्या व्याप्तिभावनात् ॥५३
तत्कुण्डं व्यापकं ज्ञात्वा
सर्वज्ञस्तु भवेद्गुरुः ।

निजक्रियाशक्त्यात्मकोर्ध्वकुण्डलिनीव्याप्त्या कुण्डस्य व्यापकतां ज्ञात्वा शिवावेशशाली दैशिको दीक्षादिना भोगमोक्षप्रदो भवति ॥

व्याप्तिज्ञतैव फलदेति व्यतिरेकतोऽन्वयतश्च आदिशति

यावन्न विन्दते व्याप्तिं
कुण्डस्यैवात्मनोऽपि च ॥५४॥
साध्यस्यैव पशोश्चैव
पाशानां च षडध्वनः ।
बालवत्क्रीडते ताव-
त्कार्यं तस्य कथं भवेत् ॥५५॥
यः पुनर्वेत्ति चात्मानं
शिवशक्तिस्वरूपकम् ।
स सर्वफलदः श्रेष्ठः
स कर्ता सर्वविच्छिवः ॥५६॥

तत्र कुण्डस्य ऊर्ध्वकुण्डलिनीशक्त्यात्मा आत्मनः परशिवसमवायिनी साध्यस्य आराध्यस्य मन्त्रस्य पराशक्तिस्फुरत्तावीर्यसारा व्याप्तिरित्युक्तम् । पशोस्तु

'शब्दराशिसमुत्थस्य.....................।' (स्प० ३।१३)

इति नीत्या गृहीतसंकोचाशिवात्मकता आणवमायीयकार्मांणामपूर्णंमन्यताभिन्नवेद्यप्रथा शुभाशुभादिसंस्काररूपाणां सत्त्वरजस्तमसां च

पारमेशेच्छाज्ञानक्रियाशक्तिसंकोचप्रकर्षस्वभावा व्याप्तिः । यथोक्तं

'स्वातन्त्र्यहानिर्बोधस्य स्वातन्त्र्यस्याप्यबोधता ।
द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरूपापहानितः ॥' (३।२।४)

इति,

'भिन्नवेद्यप्रथात्रैव मायाख्यं जन्मभोगदम् ।
कर्तर्यबोधे कार्मं तु........................॥' (३।२।५)

इति,

'स्वाङ्गरूपेषु भावेषु पत्युर्ज्ञानं क्रिया च या ।
मायातृतीये ते एव पशोः सत्त्वं रजस्तमः ॥'(३।२।३)

इति च प्रत्यभिज्ञायाम् ; स्पन्देऽपि

'निजाशुद्ध्यासमर्थस्य....................।' (१।९)

इत्यादि । वर्णमन्त्रपदकलातत्त्वभुवनाख्यस्य षडध्वनोऽपि परसूक्ष्मस्थूलरूपतावस्थितवाचकतद्वाच्याभासरूपक्रियाशक्तिस्फारसतत्त्वता । तत्रापि अभेदेन विश्वं विमृशन्ति वर्णाः, भेदाभेदाभ्यां मन्त्राः, भेदेन पदानि । पूर्वः पूर्वश्च अध्वा अत्र उत्तरत्र व्यापकतया स्थितः, उत्तर उत्तरः पूर्वत्र व्याप्यतया स्थित अन्तर्भूत इति सर्वं सर्वत्र अस्ति । अत एव गर्भीकृतेतराध्वपञ्चकैकाध्वशुद्धिस्तत्र तत्र शास्त्रे चोदिता । तथा श्रीस्वच्छन्दे

'भुवनव्यापिता तत्त्वेष्वनन्तादिशिवान्तिके ।
व्यापकानि च षट्त्रिंशन्मन्त्रवर्णपदात्मकाः ॥
तत्त्वान्तर्भाविनः सर्वे वाच्यवाचकयोगतः ।
कलान्तर्भाविनस्ते वै निवृत्त्याद्याश्च ताः स्मृताः ॥' (४।९७)

इत्यादि उक्तम् । एतच्च तदुद्योते निर्णीतमस्माभिः । एवं मण्डलादावपि परमेशाभेदसारत्वपर्यवसाना यादृशी व्याप्तिः, तथा तत्रैव वितत्य दर्शितम् । अत एव

'मण्डलस्थोऽहमेवात्र.................... ।'

इत्यादि विततं श्रीस्वच्छन्दादौ देवदेवेन आदिष्टमित्यलम् । कार्यमिति भोगमोक्षादि । यस्तु आत्मानं मुख्यतया चकारसमुच्चितं मन्त्रादि सर्वं शिवं प्रकाशमानतया प्रकाशैकघनशिवरूपं तथाविधतत्स्वातन्त्र्यात् दर्पणनगरवत् भेदेनैव स्फुरणात् शक्तिरूपं च वेत्ति, असावभेदसर्वज्ञसर्वकर्तृशिवरूपो भोगमोक्षप्रदः श्रेष्ठः । उक्तं च प्राक्

'स्वपरस्थेषु भूतेषु.................. ।' (८।१८)

इत्यादि । श्रीत्रिशिरोभैरवेऽपि

'जीवः शक्तिः शिवस्यैव सर्वत्रावस्थितापि सा ।
स्वरूपप्रत्ययारूढा ज्ञानस्योन्मीलनाच्छिवा ॥'

इति ॥५६॥

पूर्वोक्तक्रियाशक्तिमयस्य कुण्डस्य

ज्ञानशक्तिमयो वह्नि-
र्व्याप्यव्यापकभेदतः ॥

आचार्येण ज्ञातव्यः ॥

यश्च ईदृगाचार्यः

स ज्ञाता सर्वकर्ता च
मोक्षदः फलदो गुरुः ॥५७॥

ज्ञाता तत्त्वज्ञः। सर्वकर्ता परशक्तिस्फारात्मा। फलदः सिद्धिदः ॥५७॥

किंच

षडध्वातीतयागं तु
यजते यस्तु देशिकः।
मायोदधौ स नौभूतः
सर्वत्राणकरः शिवः ॥५८॥

षडध्वातीतश्चिदानन्दघनः परमशिवः स एव इज्यते इति व्युत्पत्त्या यागो याज्यस्तं यो देशिक आचार्यो यजेत, स मायाऽब्धौ नौरिव सर्वस्य त्राणकृत् शिवरूपः ॥५८॥

यथोक्तां तु व्याप्तिमज्ञात्वा
अध्वमध्यगतं यागं
य: करोत्यविचारत: ।
नासौ मोचयितुं शक्त:
परमात्मानमेव वा ॥५९॥

यागं पूजाहोमादिरूपम्, अध्वगतमिति याज्ययजनाधारयजनयाजकादि सर्वं भेदमयं मन्वानोऽविचारतस्तत्त्वाविमर्शात् । आत्मानमेव वेति वाशब्द उत्तरपक्षदार्ढ्ये ॥५९॥

एष च

नैव सिद्धिं तु लभते
न कार्यकरणे क्षम: ।

प्रत्युत अस्य भेदप्रमातृतया देहाद्यात्माभिमानिन:

षडध्वना तु तेनैव
बन्धनं तु मलं स्मृतम् ॥६०॥

तेनैवेति परमशिवतया अपरिज्ञातेन ॥६०॥

एवंविधस्य च अस्य

मायीयाणवकार्मं तु
विसरेद्बन्धकारणम् ।

विसरेत् प्रत्युत विशेषेण सरेत् प्रसरेत् ॥

अतश्च असौ

पशोश्चैव न तत्रस्थः
शक्तो वै मोचने गुरुः ॥ ६१ ॥

तत्रस्थोऽध्वमध्यगतः । गुरुरिति नाममात्रेण, यद्वा देहादिमयत्वाद्भारभूतः ॥६१॥

युक्तं च एतत्

अध्वमध्यगताः पाशाः
प्ररोहन्ति सदात्मनः ।

अध्वमध्यगततया भिन्नतां मन्वानस्य ॥

अतश्च उक्तोपदेशयुक्त्या आत्मानं

तदतीतं परं ज्ञात्वा
को न मुच्येत बन्धनात् ॥६२॥

को वा मोक्षप्रदो न स्या-
त्कः सिद्धिं लभते नच ।

को न दाता भवेन्मन्त्री
कः कार्ये न क्षमः प्रिये ॥६३॥

तदतीतमध्वातीतं परमशिवैकरूपम्। दातेति साधकेभ्यः सिद्धेः। कार्ये इति रक्षाप्यायनादौ॥

अतश्च

यः परः सर्वतोरुद्र-
स्तं ज्ञात्वा तन्मयो भवेत्।

य इति असामान्यः, परोऽनुत्तरः, समस्तरुग्द्रावणात् रुद्रः। ज्ञात्वेति स्वात्मरूपतया प्रत्यभिज्ञाय॥

अतत्त्वज्ञस्तु

मानोन्मानप्रमाणादि
वेत्ति वै योऽध्वनो गुरुः ॥६४॥

शिल्पिवत्स भवेद्दक्षो
विचित्राकारकारकः।
न मोक्षदस्तु भवति
नासौ सिद्धिफलप्रदः ॥६५॥

वेष्टनोर्ध्ववैपुल्यमानं मानोन्मानप्रमाणम्, आदिशब्दात् तत्त्वादीनामौत्तराधर्यक्रमम्। विचित्राकारकारक इति नानासंनिवेशमात्रकल्पकः, नतु व्याप्तिज्ञः ॥ ६५ ॥

यत एवमज्ञा गुरवो हेयाः

तस्माच्छिवसमाः सर्वे
द्रष्टव्यास्तत्त्ववेदिनः ।

शिवसमाधिस्थैरिति अर्थात् ॥

यद्यपि

कर्मी योगी तथा ज्ञानी
आचार्यस्त्रिविधः स्मृतः ॥६६॥

तत्र तत्र शास्त्रे ॥ ६६ ॥

तथापि

कर्मयोगौ तु देवेशि
ज्ञानमूलौ फलप्रदौ ।
पृथग्भेदो न दृश्येत
ज्ञानाद्वै योगकर्मणोः ॥६७॥

क्रियायास्तद्विशेषफलात्मनश्च योगस्य ज्ञान-शक्तिस्फाररूपत्वात् न ज्ञानात् पृथक् भेदोऽस्ति, अपितु ज्ञानदर्पणान्तःप्रतिबिम्बितत्वेन भिन्ना-भासत्वमिव ॥ ६७ ॥

यत एवं

तस्मादाचार्यमुख्यस्तु
ज्ञानवान्सर्वदो भवेत् ।

ज्ञानवान् परचित्समावेशात्मकप्रशस्तज्ञान-नित्ययुक्तो यः, स एव कर्मयोगादिप्रधानाचार्याणां मध्ये मुख्य आचार्यः । स एव सर्वदो भवति । तदुक्तं श्रीकामिकायां

'ज्ञानमूलो गुरुः प्रोक्तः सप्तसन्त्रीप्रवर्तकः ।'

इति । श्रीसिद्धामतेऽपि

'ज्ञानेन तु महासिद्धो भवेद्योगीश्वरस्त्विह ।'

इति ॥

ज्ञानवत्त्वादेव हि असौ

शिवाश्रयः शिवस्थस्तु
शिवशक्तिप्रचोदितः ॥६८॥

निर्मिमीते जगत्सर्वं
शिवरूपो यतः स्मृतः ।

शिव आश्रयो भित्तिरूपत्वेन अवलम्बनीयो यस्य, तत एव शिवशक्त्या प्रचोदितोऽनुग्रहादौ कर्मणि प्रवर्तितः, तथापिच

'.... ....संबन्धे सावधानता।'(वि०भै०१०६)

इतिनीत्या शक्तयवष्टम्भेन शिवे पराचिद्धाम्नि स्थितस्तत्समावेशशाली, अतश्च शिवस्वभावः सन् जगत् निर्मिमीते निमेषोन्मेषदशासु शब्दादिपञ्चकात्म विश्वं चिद्रसाश्यानविलापनात्मना भेदेन अभेदेन च आभासयति ॥

अयं हि

इच्छाज्ञानक्रियायोग-
शिवशक्तिविशारदः ॥६९॥

इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिभिर्योगो वीर्यं ययोः प्रकाशानन्दात्मनोः शिवशक्त्योः, तत्र विशारदस्तत्समावेशमयः ॥ ६९ ॥

एवंभूतं हि दीक्षाकर्म

यः करोति शिवेच्छातो
ज्ञात्वा चाप्यध्वसंस्थितिम् ।

पूर्वोक्तदृशा क्रियाशक्तिस्फारव्याप्त्या व्याप्यस्य अध्वनः संस्थितिं ज्ञात्वा यः शिवरूपस्य स्वात्मनः संबन्धिन्या इच्छया करोति ॥

तस्य संबन्धिनी

अचिन्त्या मन्त्रशक्ति-
र्वै परमेशमुखोद्भवा ॥७०॥

परमेशमुखं परा शक्तिः ॥ ७० ॥

अचिन्त्यमन्त्रशक्तिश्च अयं

यद्यत्प्रकुरुते ज्ञानी
शिवशक्तिसमाश्रयात् ।
तत्तन्निष्पद्यते तस्य
शिवशक्तिप्रभावतः ॥७१॥

तस्य वै संमुखा मन्त्रा
दृष्टप्रत्ययकारकाः ।

दृष्टेत्युक्तिं स्फुटयति

शान्तिकादीनि कर्माणि
विषभूतग्रहादिषु ॥७२॥
क्षणेन कुरुते सर्वं

शान्तिकादीनि विषादिविषयाणि च निर्विषीकरणत्वादीनि कर्माणीति योज्यम् ॥

ननु अस्य यदि करणे सामर्थ्यं, तत् ' शिवशक्तिप्रभावतः । ' इति किमुक्तमित्याशङ्क्य तस्यैव सर्वत्र मूलकारणत्वमित्याह

शिवः परमकारणम् ।

स एव हि तत्तद्भूमिकाविष्टस्तत्तत्करोति । यथोक्तं श्रीश्रीकण्ठ्यां

' प्रवर्तेतेश्वरात्सर्वं निवर्तेत तथेश्वरात् ।'

इति ॥

अतश्च

तं प्रबोधयते यस्तु
ज्ञानयोगबलान्वितः ॥७३॥
मन्त्रशक्तिप्रभावेण
स दीक्ष्यान्दीक्षयेत्प्रिये ।

प्रबोधयते स्वात्मान्तर्निगूहितस्वरूपं देहादिनिमज्जनोन्मज्जाच्चिद्घनतया साक्षात्करोति ज्ञानयोगयोर्बलेन प्ररूढ्या अन्वितो युक्त, अतश्च वीर्यसारमाहात्म्यात् दीक्ष्यान् दीक्षयत्येव ॥

एतदेव दीक्षानिरुक्तिभङ्ग्या स्फुटयति

क्षयं नयत्यसौ पाशा-
न्ददात्येव परं पदम् ॥७४॥
योजन्या योजने शक्तः
शिवशक्तिप्रभावतः ।

यस्मात् प्रोक्तशिवशक्तिप्रभावतोऽसौ श्रीस्वच्छन्दाद्यादिष्टयोजानिकाक्रमास्थित्या योजने शिष्यस्य परापरपदैक्यापादने शक्तः, तस्मात् पाशक्षपणशिवात्मपरपददानात्मिकां दीक्षामयमेव कर्तुमर्हतीति युक्तमुक्तम् ॥

सर्वस्रोतःकर्मसु एष एव प्रभवतीत्याह

प्रत्ययस्तु भवेत्तस्य
दृष्टो नान्यस्य कस्यचित्॥७५॥

गारुडे मातृतन्त्रे च
　　वामे स्रोतसि दक्षिणे ।
ज्येष्ठे चण्डासिधारे च
　　प्रत्यक्षफलदा क्रिया ॥७६॥

यतोऽस्य दृष्ट इहैव प्रत्ययः शिवसमावेशात्मा साक्षात्कारो भवति, ततो गारुडे पूर्वस्मिन्, मातृतन्त्रादौ पश्चिमे, जयादिनये वामे, भैरवशास्त्रे च दक्षिणे, चण्डासिधारादावूर्ध्वे, ज्येष्ठे च मतकुलादौ रहस्ये स्रोतसि सर्वत्र अस्य क्रिया विषभूतशमनमेलकसौभाग्यविचित्रानुग्रहादिरूपा प्रत्यक्षमेव फलदा सद्यःप्रत्ययेत्यर्थः ॥७६॥

एतदीया हि

अत्यन्तमलिनस्यास्य
　　पुंसो विद्धस्य मायया ।
कर्मणा भोगसक्तस्य
　　अभिलाषान्वितस्य च ॥७७॥
मोक्षं ददाति दीक्षासौ
　　क्रियाख्या ज्ञानरूपिणी ।

अत्यन्तमलिनत्वमेव मायया कर्मणेत्युक्ताभ्यां मायीयकार्ममलाभ्याम्, तथा

'..........अभिलाषो मलोऽत्र तु।' (स्व ४।१०५)

इति श्रीस्वच्छन्ददृष्ट्या आणवमलेन अभिलाषान्वितस्येत्युक्तेन व्यक्तीकृतम्। क्रियाख्येति क्रियेति आख्या यस्याः सा वस्तुतो ज्ञानस्वरूपिणीति कृत्वा आचार्येण उभयज्ञेनापि ज्ञानविश्रान्तेन भाव्यमित्याह। यदुक्तमन्यत्र

'न क्रियारहितं ज्ञानं न ज्ञानरहिता क्रिया।
क्रियाज्ञानविनिष्पन्न आचार्यः पशुपाशहा॥'

इति॥

होत्रादिक्रियाया अपि महाविमर्शमयी आन्तरी शक्तिः प्राणितरूपेत्याह

उन्मना तु परा शक्ति-
ज्ञानरूपावधूतिका॥ ७८॥
सा क्रियेत्यभिधीयेत
न क्रिया त्वध्वमध्यगा।

परेति अनवच्छिन्नस्फुरत्तात्मा। ज्ञानरूपेति

'तस्मात्सा तु परा विद्या..................।' (४।३९५)

इति श्रीस्वच्छन्द उक्तत्वात्। अवधूतिकेति अव-हतं धूतं कम्पो यस्यां सा तथा नित्योदितेत्यर्थः। सा क्रिया। यदुक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायाम्

'इत्थं तथा घटपटाद्याभासजगदात्मना।
तिष्ठासोरेवमिच्छैव हेतुता कर्तृता क्रिया॥' (२।४।२१)

इति। अध्वमध्यगेति एवंविधमहाविमर्शात्मक्रिया-शक्तिव्याप्तिशून्यनिःसारपूजाहोमाद्यात्मा॥

यथाच प्रोक्तक्रियाशक्तिव्याप्तिसारा पूजा-क्रिया, तथा ज्ञानयोगावपि तद्व्याप्तिमयावे-वेत्याह

योगशक्तिर्ज्ञानशक्तिः
सर्वशास्त्रेषु गीयते॥ ७९॥
सा शक्तिः परमेशस्य
शिवस्याशिवहारिणी।

तदुक्तं श्रीगमशास्त्रे

'योगो नान्यः क्रिया नान्या तत्त्वारूढा हि या मतिः।
स्वचित्तवासनाशान्तौ सा क्रियेत्यभिधीयते॥'

इति॥

यतश्च सा शिवसंबन्धिनी, अत एव

बन्धमोक्षकरी पुंसां
न स्वतन्त्रा स्वभावतः ॥८०॥

शक्तिमत्स्वरूपायत्तत्वात् शक्तेः ॥ ८० ॥

अनेनैवानुसारेण
शिवः सर्वप्रदः शुभः ।

यदुक्तं विज्ञानभैरवे

'शक्तिशक्तिमतोर्यस्मादभेदः संव्यवस्थितः ।
अतस्तद्धर्मधर्मित्वात्परा शक्तिः परात्मनः ॥ (१८)

इति ॥

न केवलं शिवशक्त्यभेदावष्टम्भात् ज्ञानयोगाक्रियाः शिवशक्तिमय्यः, यावत्

शिवादिगुरुपङ्क्तिर्या
रुद्रकोट्यो ह्यनेकशः ॥ ८१ ॥
आप्तोपदेशमात्रेण
पारम्पर्येण संस्थिताः ।

शिवोऽनाश्रितनाथ आदिर्यस्याः सदाशिवेश्वरानन्तश्रीकण्ठादिरूपाया गुरुपङ्क्तेः, सा तथा रुद्रकोट्योऽनन्ताधिष्ठितमन्त्रकोटयो बह्वयो यास्ताः सर्वा आप्तस्य परमशिवस्य संबन्धी य

उपदेशः स्वात्मसमीपदेशनापदेशो निज····
··
········केन योगेन कर्मणा वा सम्यक् स्थिताः स्वात्मा········मः ॥

आप्तोपदेशः परशक्त्युन्मेषात्मैवेत्याह

शिवज्ञानं यतो देवि
सदैवाप्तागमः स्मृतः ॥ ८२ ॥

शिवज्ञानं रुद्रशक्तिसमावेशः । यत इति हेतौ । तेन युक्त एव पूर्वश्लोकार्थः ॥ ८२ ॥

न केवलं शिवादिगुरुपङ्क्त्याः शिवशक्तिमयत्वं यावत्

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं
शिवशक्तिसमन्वितम् ।

शिवशक्त्या सम्यगन्वितं तदभेदमयम् । यदुक्तं शिवसूत्रेषु

'स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।' (३।३०)

इति ॥

एतदुपसंहरन् स्फुटयति

एवं शक्तिमयं सर्वं
जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ८३ ॥

अनाश्रितादिक्षित्यन्तं सर्वं शिवशक्तिमयं केवलं मन्त्रमन्त्रेश्वरादिवर्ग उन्मिषच्छिवशक्तिमयः, विज्ञानाकलादिस्थावरान्तं तु निमिषच्छिवशक्तिमयमिति विभागः ॥ ८३ ॥

अतश्च

शक्तिमान्सर्वकर्माणि
कुरुते नात्र संशयः ।

शिवशक्त्यावेशशाली मन्त्राचार्यादिवर्गस्तत्तत्कार्यकरणक्षमः ॥

अन्ये तु

शक्तिहीना न सिद्ध्यन्ति
यागकोटिशतैरपि ॥ ८४ ॥
जपकोटिसहस्रैस्तु
होमलक्षैः सविस्तरैः ।

मन्त्राचार्याः ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
शिवज्ञानं समभ्यसेत् ॥८५॥
तदा सिध्यन्त्यशेषाणि
कर्माण्येवान्यथा नहि ।

एवकारो नशब्दानन्तरं योज्यः ॥

यदा च अभ्यस्तशिवज्ञानः

शान्तिकादीनि कर्माणि
कुरुतेऽसौ तदा गुरुः ॥८६॥

किंच

योगे होमे जपे चैव
तथालेख्यक्रमेऽपिच ।

स एव अधिकृतः ॥

एवं

'यागमस्य प्रवक्ष्यामि ....।' (२६)

इत्युद्दिश्य यागगृहगुप्तिं रुद्रशक्तिसमावेशशालि-व्याप्तिज्ञगुरुसतत्त्वं पराशक्तिवीर्यसारतां च मन्त्रा-दिस्थावरान्तस्य विश्वस्य उक्त्वा, उद्दिष्टभगव-द्यजनाश्रयभूतम्

आपदो यदि चोत्पन्नाः
पूर्वोक्तं यागमारभेत् ॥८७॥

भाविचतुर्द्वारादिविभागं पूर्वोद्दिष्टरूपं मण्डलं भगवत्पूजार्थमारभेत ॥ ८७ ॥

तत्र च

साध्यं विमृश्य तद्द्रव्यं
संभारेण तु संभृतम् ।

रजश्चन्दनकुङ्कुमधूपादिसामग्रीसाध्यं श्रेयोऽभिसन्धिना विमृश्य ॥

श्रीमदमृतेशपूजाहोमाद्यात्मा

यागस्तु क्रियते यस्य

साध्यस्य कस्यचित् ॥

तस्य शान्तिः प्रजायते ॥८८॥

आपदो नश्यन्ति ॥ ८८ ॥

किंच

तिलं क्षीरं घृतेनैव
सितशर्करया सह ।
होमयेद्यस्य नाम्ना च

स साध्यः

महाशान्तिमवाप्नुयात् ॥८९॥

क्षीरवृक्षसमिद्भिस्तु

क्षीराक्ताभिः समाहितः ।

होमयेद्यस्य नाम्ना च

पूजानन्तरं होमेन मन्त्रराजं तर्पयेत् यन्नाम्ना

तस्य शान्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥९०॥

सुमनोघृतसंयुक्ता

होमयेद्यस्य नामतः ।

तस्य शान्तिर्भवेत्क्षिप्रं

नात्र कार्या विचारणा ॥९१॥

श्रीकामः श्रीफलान् हुत्वा

श्रियमाप्नोति पुष्कलाम् ।

साधकः ॥

घृतगुग्गुलहोमेन

पुष्टिर्भवति शाश्वती ॥९२॥

आचार्यकृतेन साध्यस्य ॥ ९२ ॥

मृत्युजित्संपुटं कृत्वा
साध्यनाम जपेद्यदि ।
आत्मनो वा परस्यापि
मृत्युस्तस्य न बाधते ॥९३॥

साध्यस्य मन्त्रेण रक्ष्यस्य आत्मनः परस्य वेत्यर्थः ॥ ९३ ॥

अष्टपत्रेऽथ कमले
कर्णिकायां निवेशयेत् ।
साध्यार्णरोधितं नाम
तदूर्ध्वे मृत्युजिद्भवेत् ॥ ९४ ॥
आग्नेय्यादिविभागेन
दलेष्वङ्गानि विन्यसेत् ।
द्विरष्टदलसंपूर्णं
बाह्ये तत्कमलं लिखेत् ॥९५॥
कलाषोडशकेनैव
पूर्वादौ पूरयेत्ततः ।
द्वात्रिंशद्दलसंयुक्तं
तद्बाह्ये पङ्कजं न्यसेत् ॥९६॥

कादिमान्तक्रमेणैव
पूर्वादावीशमन्ततः ।

भवेदिति लिखितव्यः । अङ्गानि द्वितीयाधिकारोक्तानि अग्नीशरक्षोमरुद्दिदिक्षु । हृदयादीनि चत्वारि पूर्वादिदिक्चतुष्केऽस्त्रं कर्णिकायां भगवदग्रे लोचनमिति विभागः । तत्कमलमिति तस्य कमलमिति समासः । ईशमन्तत इति ईशदिग्गतदलचतुष्टयान्तमित्यर्थः ॥

एते च

साध्यार्णरोधिताः सर्वे
वर्णाश्चक्रत्रये स्थिताः ॥१७॥

चक्रत्रये दलपुञ्जत्रये। साध्यार्णरोधनं प्राग्वत् ॥ १७ ॥

एषां च दलवर्णानां

सर्वेषां मध्यतः संज्ञां
साध्यस्यैव तु रोधयेत् ।

रोधनं साध्यार्णसंपुटीकरणम् ॥

कर्णिकायां मन्त्रसंपुटमध्यगतस्य नाम्नो विशेषमाह

जीवमध्यगतं नाम
कर्णिकायां निवेशयत् ॥९८॥

जीवः सकारः, तदन्तः कृतनामकम् ॥९८॥

प्राणान्तः कल्पयेज्जीवं

प्राणो हकारः ॥

तमपि तादृशं
प्राणं वर्णान्तमध्यगम् ।

क्षकारान्तःस्थम् । तत्र च 'कषमध्यगतम्' इति अन्यत्रत्यो विधिरनुसर्तव्यः ॥

एवमेतत्पद्मद्वयगर्भं पद्ममालिख्य

बाह्येऽस्य मण्डलं सौम्यं
सुसंपूर्णं तु कारयेत् ॥ ९९ ॥

ठकारं दद्यात् ॥

तद्बाह्ये तु पुरं चैन्द्रं
वज्रभृद्वज्ररोधितम् ।

कुर्यात् ॥

इत्थं

भूर्जपत्रे तु संलिख्य
चक्रमेतद्वरानने ॥ १०० ॥
सुशुद्धे निर्व्रणे श्लक्ष्णे
रोचनाकुङ्कुमेन च ।

चन्दनक्षीरयुक्तेन ॥

पश्चादेतत्पूजयन्नाचार्यः कर्पूरक्षोदधूसरं कृत्वा

संवेष्ट्य सितसूत्रेण
कार्पासेन नवेन च ॥१०१॥
मधुमध्ये निधाप्यैत-
त्सुगन्धिघृतमिश्रिते ।
मृद्भाण्डे संनिधाप्यैत-
त्सितपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥१०२॥
पायसैर्घृतसंमिश्रै-
र्भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ।
मृष्टैर्धूपैर्धूपयित्वा
पूजयेद्भूरिसंभृतैः ॥ १०३ ॥

संभृतैः संभारैः ॥१०३॥

अस्यच अयं संनिवेशः

वाह्येऽत्र कलशानष्टौ
पूर्वादौ पूजयेत्ततः ।
सितचन्दनकर्पूर-
सुधूपामोदसंयुतान् ॥१०४॥
रत्नगर्भाम्बुसंपूर्णा-
न्सर्वौषधिसमन्वितान् ।
सौवर्णान्राजतांस्ताम्रा-
न्मृण्मयान्वा सुशोभनान्१०५
अकालमूलान्सुशुभा-
न्प्रशस्तांल्लक्षणान्वितान् ।
तेषां मध्ये तु संपूज्य
लोकपालान् क्रमेण तु ॥१०६॥

न कालं मूलमधःस्थानं येषां ते । संपूज्येति प्रणवस्वनामनमोभिः ॥ १०६ ॥

तेषां शिवाज्ञा दातव्या
रक्षध्वं साध्यमुत्तमम् ।

उत्तममिति वदन्नत्रत्यो विधिरनुत्तमविषये न योज्य इति शिक्षयति ॥

अथ

प्रातर्मध्येऽह्नि सायं च
निशार्धे पूजयेत्ततः ॥१०७॥

यस्य नाम्ना एवं कृतम्, असौ

सप्तरात्रे व्यतिक्रान्ते
मृत्युजिद्भवते नरः ।
सर्वव्याधिविनिष्क्रान्तः
सर्वदोषविवर्जितः ॥१०८॥
सर्वरोगैर्विमुच्येत
ज्वरैः सर्वैर्न संशयः ।
सर्वदुःखविनिर्मुक्त
ईतिभिः परिवर्जितः ॥१०९॥
तिष्ठेच्च स नरो भूयो
यथाहिर्मुक्तकञ्चुकः ।

व्याधय उदराद्याः । रोगाः पिटकाद्याः ॥

किंच एतच्चक्राचार्यां

यदि नान्यमना देवि
साधकस्तत्परायणः ॥ ११० ॥
जपहोमरतः शान्त-
स्तस्मिन् स्थाने तु तिष्ठति ।
सत्त्ववान्वीर्यसंपन्नो
दयादाक्षिण्यसंयुतः ॥१११॥
सप्तरात्रे व्यतिक्रान्ते
मृतांश्चैवानयेद्बलात् ।

मृतानपि प्रत्युज्जीवयेत् । वीर्यसंपन्नो मन्त्रवीर्यज्ञः । साधक इति मन्त्रसिद्ध आचार्यो वा ॥

एवंविधश्च

गोभूहिरण्यवस्त्राद्यैः
केयूरकटकादिभिः ॥ ११२ ॥
पूज्योऽसौ परया भक्त्या
शान्तिपुष्ट्या विशेषतः ।
यस्मान्मन्त्रमयो वै स
शिवः साक्षात्तु दैशिकः ॥११३

तेन पूजितमात्रेण
सर्वे सिद्धिफलप्रदाः ।
भवन्त्यवितथं भद्रे

मन्त्रमय इति पूर्वोक्तयुक्त्या शिवावेशमयत्वात्। सर्वे इति चक्रपूजिता मन्त्राः ॥

अत्र च मायाप्रमातृसुलभः संशयस्त्याज्य इति अन्वयव्यतिरेकोक्तिभ्यामाह

सत्यं मे नानृतं वचः ॥११४॥

यदि तु न गुर्वर्चा क्रियते, तदा एवं भवतीत्याह

अन्यथा सिद्धिहानिः स्या-
त्कृतं चैव निरर्थकम् ।
आचार्यस्यापि साध्यस्य
कृत्या स्थितिविनाशिनी ॥११५

आसतां समयिपुत्रकसाधकाः, आचार्यस्य अपि साध्यस्य कृत्या दृष्टिस्थितिविनाशिनी राक्षसी उत्तिष्ठति एव गुर्वनर्चनादित्यर्थः ॥११५॥

यत एवं

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
मन्त्रवित्पूजयेद्गुरुम् ।
इत्थं हि तस्य
भवन्ति पूजिता मन्त्राः
सर्वसिद्धिफलप्रदाः ॥ ११६ ॥

तत्त्वज्ञगुरुपूजा साधयत्यभीष्टमिति शिवम् ॥

कर्मातिदुर्घटमपि यत्समावेशतो भृशम् ।
कुर्वते गुरुमन्त्राद्यास्तन्नेत्रं शाङ्करं श्रये ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते षोडशोऽधिकारः ॥ १६ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

सप्तदशोऽधिकारः

विचित्रचक्रविस्फूर्जन्निजज्योतिःसुधाभरैः ।
मृत्युजिज्जयति श्रीमन्नेत्रमैशं भयापनुत् ॥

कारुणिकत्वात् चक्रान्तराणि अपि रक्षार्थं प्रतिपादयितुं श्रीभगवानुवाच

अथातः संप्रवक्ष्यामि
　चक्रराजं महाबलम् ।

अथेति पूर्वाधिकारोक्तप्रमेयानन्तरम् । अत इति यतो बहुरनुग्राह्यो जनस्ततः कस्यचित् कथंचिदनुग्रहो भविष्यतीत्याशयेन ॥

तत्र

पूर्ववन्मध्यतो नाम
　जीवान्तः कल्पयेत्सुधीः ॥१॥
प्राणस्यान्तस्ततः कृत्वा
　वर्णान्तान्तर्व्यवस्थितम् ।
अन्तिमं तु ततो बाह्ये
　तद्बाह्ये मध्यमं न्यसेत् ॥ २ ॥
प्रथमं तु ततो बाह्ये
　कर्णिकायां तु विन्यसेत् ।
केसरेषु स्वराः पूज्या
　दलेष्वङ्गानि पूर्ववत् ॥ ३ ॥

बाह्ये कलशमालिख्य
कमलोभयमध्यगम् ।
पूजयेत्पूर्वविधिना
जपहोमार्चने रतः ॥ ४ ॥
साधयत्यचिरेणैव
चिन्तितं नात्र संशयः ।

पूर्ववदिति साध्यार्णसंपुटितमुपरिलिखितमन्त्रराजं च नाम द्वितीयान्तं पूर्ववत्

'रक्षापदसमायुक्तं........................।' (११)

इत्यग्रेऽभिधास्यमानत्वात् रक्षेत्येतद्युक्तं जीवस्य सकारस्य अन्तः कृतं प्राणस्य हस्य अन्तः क्षिप्त्वा वर्णान्तस्य क्षस्य अन्तः कुर्यात् । ततोऽस्य बाह्येऽन्तिमं क्षकारं, तद्बाह्ये मध्यमं हकारं, तद्बाह्ये प्रथमं सकारं लिखित्वा एतत् कर्णिकायां विन्यस्येत् । केसरेषु पूर्वादिक्रमेण स्वरान्, दलेषु अङ्गानि हृदयादीनि । पूर्ववदिति आग्नेय्यादिक्रमेण । ईदृशस्य कमलस्य बाह्ये कलशं लिखेत्, तच्च ऊर्ध्वाधःकमलमध्यगं कृत्वा साङ्गमूलमन्त्रार्चाजपहोमरतोऽभीष्टं क्षिप्रं साधयति ।

अत्र च नमःशब्दान्तो मन्त्रः पूजाजपयोः, होमे तु स्वाहान्त इति पूर्ववच्छब्दार्थः ॥

किंच इदं

सर्वशान्तिप्रदं चक्रं
पुष्टिसौभाग्यदायकम् ॥ ५ ॥
आयुर्वीर्यप्रदं चैव
ज्वररोगविनाशनम् ।
परराष्ट्रविभीतानां
नृपाणां विजयावहम् ॥ ६ ॥
राजस्त्रीणां तत्सुतानां
विप्रादीनां च सर्वशः ।
रक्षा ह्येषा प्रकर्तव्या
सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ ७ ॥

स्पष्टम् ॥ ७ ॥

पङ्क्त्या चैव लिखेन्नाम
त्वक्षरान्तरितं प्रिये ।
आद्यन्ते मूलमन्त्रं तु
वौषड्जातियुतं न्यसेत् ॥ ८ ॥

पूर्ववत्पूजयेद्भूरि-
यागेनैव सितैः शुभैः ।
तत्क्षणान्मुच्यते रोगै-
राघ्रातो यदि मृत्युना ॥ ९ ॥

देवदत्तादिनाम अक्षरान्तरितमिति प्रतिवर्णान्तरालं न्यस्तमूलमन्त्रं लिखित्वा, आद्यन्तयोर्वौषड्जातियुतं मूलमन्त्रमनुलोमप्रातिलोमाभ्यां न्यस्य, सितकुसुमादिभिर्यो भूरियागः, तेन पूर्ववत् पूजयेदिति ऐकाग्र्येण पूजाजपहोमादिभिराराधयेत् ॥ ९ ॥

वौषड्जातियुतं मन्त्रं
दिक्ष्वष्टासु लिखेत्सिते ।
भूर्जवल्कलके रम्ये
मध्ये नाम तु पूर्ववत् ॥ १० ॥
रक्षापदसमायुक्तं
तद्बाह्ये शशिमण्डलम् ।
मन्त्रान्त्यवर्णममृतं
कलाषोडशसंस्थितम् ॥ ११ ॥

ताभिर्मण्डलमापूर्य
बाह्ये तु कलशं न्यसेत् ।
तद्बाह्ये चन्द्रसूर्यौ तु
पुरन्दरपुरास्थितौ ॥ १२ ॥
रोचनाकुङ्कुमेनैव
क्षीरशर्करया लिखेत् ।

दिक्ष्विति पद्मदलात्मसु, मध्ये इति कर्णिकायां, पूर्ववदिति प्रथमप्रयोगवत् साध्यार्णसंपुटीकृतं, तद्बाह्ये कर्णिकान्ते, शशिमण्डलं ठकारं, मन्त्रस्य च यदन्त्यवर्णं सकारः, अमृतमिति उक्तवक्ष्यमाणपरामृतव्याप्तिकं, कलासु आदिविमर्शान्तासु षोडशसु स्थितं तत्संभिन्नं, ताभिः सकारश्लिष्टाभिः कलाभिः, मण्डलमिति चान्द्रं ठकारं, बाह्ये इति एतत्कमलं कलशोदरे लिखेदित्यर्थः। कलशबाह्ये चन्द्रसूर्यौ ठडौ पुरन्दरपुरे चतुरश्रे वज्रलाञ्छितसंनिवेशेन स्थितौ कुर्यात् । एतत् शान्तौ, पूर्वोपद्रवनाशिनी पुनरस्यैव उपरि क्षीरपूर्णममृतं स्रवन्तं कलशं ध्यायेदिति पुष्टिः॥

पूजयित्वा विधानेन
पूर्ववच्छान्त्यवस्थितः ॥१३॥

शान्तिकर्मणि अवस्थितो गुरुः सावधानः स्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥

एषा च

राजरक्षा तु वै प्रोक्ता
सर्वोपद्रवनाशिनी ।

अस्यां तु क्रियमाणायामयं विशेषः—यत्

राजरक्षाविधानेन
होमयेत्क्षीरसंयुतान् ॥ १४ ॥
सितशर्करया युक्तान्
सुगन्धीन् घृतमिश्रितान् ।
क्षीरवृक्षेन्धने वह्नौ
तिलाञ्शान्तिं लभेत सः॥१५॥

राजरक्षाविधानेनेति तेन प्रयोजनेन बुद्धिस्थेन हेतुना । स इति राजा ॥ १५॥

किंच

यदा मृत्युवशाघ्रातः
कालेन कलितो नरः ।
दृष्ट्वा तं पूर्ववद्यागो
मण्डले तु यथोदिते ॥ १६ ॥
क्रियते द्रव्यसंभार-
संभृतो मृत्युनाशनः ।

अस्यैव कलशोदरस्य उक्तस्थित्या न्यस्तमन्त्रनाथस्य मृत्युनाशनाख्यत्वात् ॥

पूजिते च अस्मिन्
मृत्योरुत्तरते शीघ्रं
मन्त्रस्यास्य प्रभावतः ॥ १७ ॥
तदेव भूर्जपत्रे तु
सितशर्करया सह ।
क्षीरेण रोचनायुक्तं
कुङ्कुमेन युतं लिखेत् ॥ १८ ॥
रुक्मकुम्भे तु मध्वक्तं
स्थापयेत सुगोपितम् ।

तदूर्ध्वतो द्वितीयं तु
क्षीरपूर्णं सुशोभनम् ॥ १९ ॥
स्रवन्तममृतं ध्यात्वा
स्थापयेत्पुष्टिकामतः ।

तदेवेति तदेव कलशोदरे चक्रम् । एवंच वदन् समनन्तरयाग एव एतद्विषय इति बोधयति । क्षीरेणेत्यादि वदन् पूर्वोक्तस्य यागस्य शालिचूर्णसंपाद्यत्वमादिशति । मध्वक्तमिति मधूच्छिष्टवलितम् । अमृतमिति क्षीररूपमेव स्रवन्तं धारणाक्रमेण अधःस्थकलशान्तर्मुञ्चन्तम् ॥

यस्य नाम्ना एवं क्रियते, असौ

सप्तरात्रप्रयोगेण
मृत्युजिद्भवते नरः ॥ २० ॥

तथा

क्षीणकायो भवेत्पूर्णः
पक्षान्ते तु यथा शशी ।

न मृत्योर्वशगः सो वै
　　सत्यं मे नानृतं वचः ॥ २१ ॥
साध्यार्णरोधितं नाम
　　रक्षापदसमन्वितम् ।
मध्ये संपूजयेत्साध्यं
　　पूर्ववच्चामृतीकुरु ॥ २२ ॥

साध्यमिति नामद्वारेण भावितम् । पूर्ववद-मृतीकरणं दलाष्टके प्राग्वत् वौषडन्तमन्त्र-राजकृताप्यायनम् ॥ २२ ॥

एवंभूतं च

तदात्मना तु संवेष्ट्य
　　वारुणेन तु वै पुनः ।
कलाशेषेण तद्बाह्ये
　　संपूर्णेन तु वेष्टयेत् ॥ २३ ॥

आत्मना पुरुषवाचिना मकारेण, ततो वारुणेन वकारेण, ततः कलाशेषेण टकारेण, ततः संपूर्णेनेति ठकारेण वेष्टयेत् । कलशेनेति अपपाठः ॥ २३ ॥

अनन्तरं

पुरन्दरं ततो बाह्ये
द्विश्चतुर्दिक्षु गोचरे ।
तन्मण्डलं तु योज्येत
वज्रमण्डलमध्यगम् ॥ २४ ॥

पुरन्दरं चतुरश्रं तन्मण्डलं, द्विर्द्वौ वारौ। चतुर्दिक्षु इति चतुरश्रोपरि चतुरश्रं तथा न्यस्येत् यथा अष्टारः संनिवेशो भवति । तच्च अष्टाश्रि मण्डलं वज्रमण्डलमध्यगमिति वज्रेण चतुरश्रं मण्डलं कृत्वा तन्मध्ये न्यस्येत् ॥ २४ ॥

एतच्च यस्य नाम्ना क्रियते, असौ

रक्षितश्चामृतेशेन

चकारादमृतीकृतः ॥

ईदृशस्य च साध्यस्य

न तस्य भयदाः क्वचित् ।
भवन्ति योगिनीभूत-
यक्षराक्षसहिंसकाः ॥ २५ ॥

प्रयोगान्तरमाह

कुम्भान्तस्तु लिखेन्नाम
तत्स्थाप्यं कमलोपरि ।
अधोमुखं तु तत्पृष्ठे
कमलं पूर्ववल्लिखेत् ॥ २६ ॥
तत्कर्णिकास्थं विलिखे-
दधोवक्त्रप्रयोगतः ।
स्रवन्तममृतं ध्याये-
त्संपूर्णं सर्वतोमुखम् ॥ २७ ॥
अमृतेशं करन्ध्रेण
प्रविष्टं तस्य भावयेत् ।
हृदये तत्प्रविष्टं तु
सर्वनाडीः प्रपूरयेत् ॥ २८ ॥

कुम्भान्तः कमलकर्णिकोपरि साध्यनाम लिखेत् । पूर्ववदिति कलशस्य उपरि । तदिति ऊर्ध्वकमलकर्णिकास्थममृतेशमन्त्रमधोमुखं लिखित्वाधोमुखबिन्दुगत्या अमृतं स्रवन्तं ध्यायेत् ।

तच्च अमृतं साध्यस्य नामस्थानध्यातस्य करन्ध्रेण हृत्प्रविष्टं सर्वनाडीः प्रपूरयेत् ध्यायेत् ॥

तस्य च

तत्क्षणाज्जायते पुष्टिः
क्षीणकायोऽपि यो नरः ।

अन्यदपि आह

पङ्क्त्या तु विलिखेन्मन्त्रं
प्रत्येकं वर्णमध्यगम् ॥ २९ ॥
नाम साध्यस्य वै लेख्यं

वर्णमध्यगमिति एकैकमन्त्रान्तरान्तर्लिखितं, तस्य बहिर्निवेशः ॥

दिग्विदिङ्मृत्युजिल्लिखेत् ।
पूर्ववत्पद्ममालिख्य
षडङ्गं पूर्ववत्प्रिये ॥ ३० ॥
संयोज्य पूजयेच्छक्त्या
यथाविभवविस्तरैः ।
सर्वश्वेतोपचारेण
सर्वदुःखनिवर्हणः ॥ ३१ ॥

भवते मन्त्रमुख्यस्तु
नात्र कार्या विचारणा ।

कमलं लिखित्वा तद्दलेषु मृत्युजिन्नाथं पूर्ववदिति वौषडन्तं, तद्बहिरपि कमलं लिखित्वा पूर्वोक्तं षडङ्गं प्राग्वत् दलेषु संयोज्य चक्रमेतत्प्रपूजयेत् । पद्ममालिख्येति काकाक्षिवत् । नात्र कार्या विचारणेत्यनेन पूर्ववत् निःसंशयस्यैव एतत् फलतीत्यादिशतीति शिवम् ॥

क्रीडाकल्पितसंस्थानकृतसंनिधि शाङ्करम् ।
श्रीमन्नेत्रं नुमः सर्वरक्षाकरमनर्गलम् ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते सप्तदशोऽधिकारः ॥ १७ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

अष्टादशोऽधिकारः

संपूर्णभोगमोक्षैकस्फुरत्तात्मा महेशितुः ।
नेत्रलक्ष्मीः परा कापि जयत्यखिलतापनुत् ॥

पूर्वोक्तानुवादेन अन्यदवतारयितुं श्रीदेवी उवाच

भगवन्देवदेवेश
सर्वसत्त्वहिते रत ।
त्रायकस्त्वं सुरेशान
सर्वानुग्रहकारक ॥ १ ॥
उक्ता त्वया महेशान
व्याप्तिर्मन्त्रेषु चाध्वनः ।
आख्याहि मे जगन्नाथ
यदि तुष्टोऽसि हे प्रभो ॥ २ ॥
मन्त्राणां कीलनादौ तु
योजनं सूचितं विभो ।
नाख्यातं देवदेवेन
यथा सिध्यन्ति साधकाः ॥३॥
परप्रयुक्ता नश्यन्ति
कृत्याखाखौंदकादयः ।

उक्तेत्यादिः प्रागुक्तानुवादः । सूचितमिति

'कीलनं चैव मन्त्राणां भेदनं मोहनं तथा।' (२३)

इति षोडशाधिकारे। देवदेवेनेति त्वयैव। यथेति येन कीलनादियोजनेन साधकाः सिद्ध्यन्ति परप्रयुक्ताश्च कृत्याखाखोंदकादयस्तेषां यथा नश्यन्ति। शत्रुनाशाय स्त्रीकलेवरप्रवेशिता वेताली कृत्या, मृत्यूच्चाटनादिकृत् यन्त्रं खाखोंदः, आदिशब्दात् तत्कार्यकृताः प्रतिमाः। तदेतत् वस्तु आख्याहीति संबन्धः॥

किंच

प्रत्यङ्गिरा प्रयोगेण
हन्ति दुष्टान्यनेकशः॥ ४॥
यथा तथा महादेव
ब्रूहि निःसंशयं मम।

प्रतीपं गृणाति क्षुद्रसाधकं प्रत्येव क्षुद्रकर्मफलं संपाद्यत्वेन विमृशति या विद्या, सा प्रत्यङ्गिरेति भिन्नं पदम्। प्रयोगेण प्रयुक्त्या॥

एतत् निर्णेतुं श्रीभगवानुवाच

वादानामेव सर्वेषां
मन्त्रवादमिहोत्तमम्॥ ५॥

ज्ञात्वा नियोजयेन्मन्त्री
मन्त्रलिङ्गानि सुव्रते ।

सर्वेषामेव धातुखनिवादादीनां मन्त्रमुखप्रेक्षिणां मध्यादुत्तमो यो मन्त्रवादस्तं मन्त्रा लिङ्ग्यन्ते चित्रीक्रियन्ते यैर्दीपनादिकारिकर्मभिस्तानि ज्ञात्वा शास्त्रतोऽधिगम्य मन्त्री तन्त्रतत्त्ववित् नियोजयेदवसरे प्रयुञ्जीत ॥

तमुद्दिशति

दीपनं बोधनं चैव
ताडनं चाभिषेचनम् ॥ ६ ॥
विमलीकरणं चैव
तथेन्धननिवेशनम् ।
संतर्पणं गुप्तिभाव
आप्यायो नवमस्तथा ॥ ७ ॥
एवं नवप्रकारेण
मन्त्रवादमशेषतः ।
यो जानाति स जानाति
मन्त्रसाधनसाधनम् ॥ ८ ॥

दीपनं मन्त्रस्य प्रणवेन । बोधनं नमःशब्देन । ताडनं फट्कारेण। अभिषेचनं वौषट्कारेण। विमलीकरणं स्वाहाशब्देन । इन्धननिवेशनं दाह्यपाशविषादिदहने विनियोजनं हुंकारेण संपुटीकरणम् । तदुक्तं श्रीमदुच्छुष्मतन्त्रे

'दीपने तु महाभाग प्रणवोभययोजनम् ।
बोधने तु नमस्कारः स्वाहाकारोऽमले तथा ॥
वौषडन्तर्गतं मन्त्रमभिषेके नियोजयेत् ।
फट्कारोभयसंयुक्तं ताडने विनियोजयेत् ॥
आद्यन्तं चैव हुंकारमिन्धने विनियोजयेत् ।'

तर्पणं बलवत्ताधानं, तच्च प्रतिवर्णं लांकारेण संपुटीकरणम् । यदुक्तं

'लांकारेण तु बीजेन तथैकान्तरितेन च ।
बलवाञ्जायते मन्त्रः..................... ॥'

इति । गुप्तिभावो रक्षणं, तच्च नेत्रनाथसंपुटीकृतस्य अयुतजपात् भवति । यथोक्तं

'मृत्युजित्संपुटीभूतं जपेत्तदयुतं पुनः ।
जप्तेनानेन विधिना मन्त्ररक्षा कृता भवेत् ॥'

इति । आप्यायनं पुनर्जातबलस्य पुष्ट्याधानं, तच्च वांकारेण प्रतिवर्णं संपुटीकारात् । यदुक्तम्

'एकान्तरितयोगेन वांकारेण तु सर्वदा ।
भवेदाप्यायितो मन्त्रः................. ॥'

इति । इत्थं नवधा मन्त्रवादं यो जानाति, स मन्त्रा एव साधनानि सिद्धिकारणानि तेषां साधनमात्मायत्ततापादनं जानाति ॥ ८ ॥

किंच

एकादशविधो मन्त्रो
ज्ञातव्यश्च पुनः प्रिये ।
येन सम्यङ्नियोगेन
सिद्ध्यन्ति साधकेश्वराः ॥९॥

येनेति एकादशधा ज्ञानेन हेतुना यः सम्यङ् नियोगो मन्त्रस्य कर्मणि विनियोजनं तेन साधकेश्वराः सिद्ध्यन्ति आप्नुवन्ति अभीष्टम् ॥ ९ ॥

यत एवमतः

तं चैव संप्रवक्ष्यामि
सर्वशास्त्रेषु संमतम् ।

तत्र

संपुटं ग्रथितं ग्रस्तं
समस्तं च विदर्भितम् ॥ १० ॥
आक्रान्तं च तथाद्यन्तं
गर्भस्थं सर्वतोवृतम्।
तथा युक्तिविदर्भं च
विदर्भग्रथितं तथा ॥ ११ ॥
इत्येकादशधा मन्त्रा
नियुक्ताः सिद्धिदाः स्मृताः।

आद्यन्तयोर्मन्त्रन्यासः संपुटवत्। यदुक्तं

'मन्त्रमादौ लिखेद्विद्वानभिधेयमतः परम्।
मन्त्रमस्य लिखेत्पश्चात्संपुटं परिकीर्तितम् ॥'

प्रत्यर्णं मन्त्रसंपुटीकारो ग्रथनम्। यदुक्तम्

'अभिधेयार्णमेकैकं मन्त्रार्णैः संपुटीकृतम्।
ग्रथितं.. ॥'

इति। मध्यस्थस्य नाम्नो दिक्चतुष्टये मन्त्रनिवेशो ग्रस्तम्। यदुक्तम्

'ऊर्ध्वेऽधस्तात्तथा तिर्यङ् मन्त्रं कुर्याद्विचक्षणः।
मध्ये संज्ञा भवेत्तत्र ग्रस्तमित्यभिधीयते ॥'

मन्त्रादनन्तरं नाम, पुनरपि एवमिति समस्त-
लक्षणम् । यदुक्तं

‘ विन्यस्येदादितो मन्त्रमभिधेयमतः परम् ।
एवमेतद्द्विधा योज्यं समस्तं.................. ॥’

इति । नामान्तरं सकृन्मन्त्र इति विदर्भणम् ।
यदुक्तं

‘ अभिधेयं भवेत्पूर्वं ततो मन्त्रः सकृद्भवेत् ।
विदर्भितं.................................. ॥’

इति । मध्यस्थस्य नाम्नो मन्त्रो यदि वेष्टनया
न्यस्त आक्रान्तम् । यदुक्तं

‘ मन्त्रोऽभिधेयमाक्रम्य समन्तात्परिवेष्टयेत् ।
आक्रान्तं...................................॥’

इति । मन्त्रादनन्तरं नाम, ततस्त्रिर्मन्त्र इति
आद्यन्तम् । यदुक्तं

‘ अन्ते मन्त्रं त्रिधायोज्य सकृत्पूर्वं तु योजयेत् ।
मध्ये चास्य भवेत्संज्ञा आद्यन्तं................ ॥’

इति । मध्यस्थस्य मन्त्रस्य चतुर्दिक्कं साध्य-
नामन्यासो गर्भस्थत्वम् । यदुक्तं

‘ यद्ग्रस्ते लक्षणं प्रोक्तं गर्भस्थेऽपि तदुच्यते ।’

इति । मन्त्रस्य आद्यन्तयोः साध्यनामनिवेशः सर्वतोवृतत्वम् । यदुक्तं

'यद्भवेत्संपुटे रूपं तद्भवेत्सर्वतोवृते ।'

इति । पश्चान्न्यस्तमन्त्रस्य नाम्नश्चतुर्निवेशो युक्तिविदर्भणम् । यदुक्तं

'मन्त्रादावभिधेयं च त्रिधा योजितसंपुटम् ।
युक्त्या विदर्भणं.................................. ॥'

इति । नाम्नः पश्चात् त्रिर्मन्त्रन्यासो विदर्भग्रथनम् । यदुक्तं

'न्यस्यादावभिधेयं तु पश्चान्मन्त्रं त्रिधा लिखेत् ।
विदर्भग्रथितं.................................. ॥'

इति । नियुक्ताः साधकैः ॥

किंच

सिद्धं साध्यं सुसिद्धं च
तथैवारित्वमेव च ॥ १२ ॥
ज्ञात्वा सर्वमशेषेण
मन्त्रन्यासं समाचरेत् ।

प्रणवादिमन्त्राक्षरादकारोकारमकारादिमात्रा विभज्य अवस्थाप्य तदधस्तथैव साधक-

नामाक्षराणि क्षिप्त्वा नामाक्षरोर्ध्वस्थमन्त्राक्षरप्राद्यन्तं सिद्धसाध्यसुसिद्धारीनि भेदेन मातृकाक्रमेण गणयित्वा आद्यद्वितीयतृतीयतुर्यस्थानेषु मन्त्राक्षरमायक्रमेण सिद्धादिरूपमुच्यते । यदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'मन्त्राक्षरं तु विश्लेष्य मात्राबिन्दुसमन्वितम् ।
आत्मनामाक्षरं तद्वदधोभागेऽस्य योजयेत् ॥
आत्मवर्णात्समारभ्य यावन्मन्त्रार्णमागतम् ।
यस्मिन्समाप्तेदेवि तमायं परिकल्पयेत् ॥
रेखाङ्गुलिगतं तं तु कथयामि समासतः ।
पर्वणि प्रथमे सिद्धः साध्यश्चैव द्वितीयके ॥
तृतीयेऽपि सुसिद्धः स्यादारिर्ज्ञेयश्चतुर्थके ॥
अरिसाध्यौ परित्यज्य दातव्यश्चुम्बकेन तु ।
सिद्धश्चैव सुसिद्धश्च भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥' (८।२४)

इति ॥

किंच

उदयास्तमयौ व्याप्तिं
ध्यानं मुद्रां स्वरूपतः ॥१३॥
यो वेत्त्येवं स सर्वज्ञः
सर्वकृत्साधकोत्तमः ।

उदयास्तमयाविति उन्मिषत्ताविश्रान्ती हृद्वादशान्तपदयोर्व्याप्तिं वीर्यं, मन्त्राणां ध्यानं मन्त्रविषयं, तदुचितामेव च मुद्रां स्वरूपत इति वीर्यात्मना स्वरूपेण ॥

एवमन्यैरशेषैश्च
भावभेदैः सुरेश्वरि ॥ १४ ॥
भावितव्या महामन्त्रा
भवन्ति फलदाः प्रिये ।

अन्यैरिति अंशकशुद्धिर्बाह्यान्तः कलांशकोदयादिभिर्विशेषैः । भावभेदैस्तत्तद्देवतानुसारिभावनादिभिः ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
ज्ञात्वा सर्वं नियोजयेत् ॥१५॥

नच अन्यमन्त्रवदिहत्यमन्त्रराजविषया कापि एषा कल्पनेत्याह

अस्यैवं मन्त्रराजस्य
नास्ति भेदविचारणा ।

यतोऽयं

सर्वेषां मन्त्रराजानां

बृंहकः परमेश्वरः ॥ १६ ॥

पूर्वोक्तदृशा हि

अनेन ग्रथिता मन्त्राः

सूत्रे मणिगणा इव ।

तथा

अस्य गर्भे स्थिता मन्त्राः

जायन्ते मोक्षसिद्धिदाः ॥१७॥

युक्तमेतदित्याह

परं सर्वगतं देवं

सर्वसिद्धिफलोदयम् ।

व्यापकं सर्वतोभद्रं

सर्वतोमुखमव्ययम् ॥ १८ ॥

पूरणं सर्वमन्त्राणां

रक्षणं सर्वतोबलम् ।

मन्त्राणां योनिभूतं तु

मोक्षदं सिद्धिदं शिवम् ॥१९॥

यतस्ततोऽस्य मन्त्रस्य
नास्ति देवि विचारणा ।

पूर्वव्याख्याभिर्व्याकृतमेतत् ॥

यत उक्तयुक्त्या मन्त्राणां साध्यकारित्वाद्यंशकाशुद्ध्यादिवीर्यपरिज्ञानादिताडनग्रसनादिविधिश्चास्ति, यतश्च दुष्टमन्त्रवादिभिर्मन्त्रयन्त्रादिक्रमेण जनानां ताडनग्रसनादि क्रियते, तेन

एतैर्दोषसहस्रैस्तु
च्छिद्रितः साधको यदि ॥२०॥
विनायकैश्च ये ग्रस्ता
आधिव्याधिप्रपीडिताः ।
विरक्तपौरा निर्भृत्या
अपुत्राश्च सुदुःखिताः ॥२१॥
मृतपुत्रा मृतदाराः
सभया विगताश्रियः ।
आचार्याः साधका वापि
मन्त्रसिद्धिपराङ्मुखाः ॥२२॥

विपुत्रा दुर्भगा नार्यो
वन्ध्या विद्विष्टभर्तृकाः ।
एवमादिसहस्रैश्च
दुःखदोषैश्च संयुताः ॥ २३ ॥

ये केचित्

दृष्ट्वा तान्मानवाँल्लोके
उक्तदोषैश्च दूषितान् ।
तेषां चैव प्रकर्तव्यो
यागो भाग्यावहः परः ॥ २४ ॥
श्रीयागः परमेशानि
मन्त्रेणानेन मन्त्रिणा ।

समनन्तरं वक्ष्यमाणरूपः ॥

एतस्मिन्हि कृते

महालक्ष्मीकृते यागे
भाग्यभाग्भवते नरः ॥ २५ ॥
पूर्वोक्तदोषनिर्मुक्तः
प्राप्नोति परमं सुखम् ।

तत्र च यागे

कलशेनाभिषिक्तोऽसौ
　　पूजयित्वा महाश्रियम् ॥२६॥
प्राप्नोत्यचिन्तितान्कामान्
　　ब्रह्मविष्णुशिवोपमान् ।

पूजयित्वा आचार्येण अभिषिक्त इति संबन्धः । काम्यन्ते इति कामास्तत्तन्मन्त्रमन्त्रेश्वरादिदशाविशेषाः ॥

यत एवं, ततः

एवं ज्ञात्वा तु मेधावी
　　यागं कुर्यात्सुशोभनम् ॥२७॥

भाग्यावहमिमम् ॥ २७॥

यतः

यागोऽयं सर्वथा देवि
　　सर्वश्रेयस्करः परः ।

तत्र

पूर्वोक्ते भूप्रदेशे तु
　　सर्वलक्षणलक्षिते ॥ २८ ॥

सर्वशल्योज्झिते रम्ये
महापद्मवनेऽथवा ।
सुप्रच्छन्ने प्रशस्ते च
सुगुप्ते शरणोपरि ॥ २९ ॥
आलिखेन्मण्डलं तत्र
चतुरश्रं समन्ततः ।

सुप्रच्छन्ने इति पूर्ववत् योज्यम् ॥

अत्र च

एकान्नविंशसूत्राणि
पातयेदैन्द्रवारुणे ॥ ३० ॥

तिशब्दलोप ऐशः । ऐन्द्रवारुणे इति पूर्वापरायतानीत्यर्थः ॥ ३० ॥

तथा दक्षिणकौबेर-
सूत्राणि सुसमानि च ।

तथेति एकान्नविंशतिमेव पातयेत् ॥

एवं कृते सति

तत्राष्टादशभिर्भागै-
श्चतुर्दिक्षु समन्ततः ॥ ३१ ॥

त्रिशती कोष्ठकानां तु
चतुर्विंशाधिका भवेत ।

अष्टादशसु अष्टादशगुणेषु एवमेव संख्या भवति ॥

अथ

तन्मध्ये चालिखेत्पद्म-
मष्टपत्रं सुशोभनम् ॥ ३२ ॥

भागाष्टके तु

सर्वतो भागपञ्चकं त्यक्त्वेत्यर्थः ॥

कथमित्याह

तन्मध्ये
चतुर्धा विभजेत्ततः ।

तदिति भागाष्टकात्म ॥

तत्र च

प्रथमे कर्णिका कार्या
केसराणि द्वितीयके ॥ ३३ ॥
सन्धयश्च तृतीये तु
दलाग्राणि चतुर्थके ।

प्रथमे इति भागे। सन्धयो दलानि ॥

तांश्च भागान्

भ्रामयेच्चतुरो वृत्तान्
सुसमांस्तु समांशतः ॥ ३४ ॥

सुसमत्वं भ्रमाणां स्वात्मनि, समांशत्वं तु परस्परम् ॥ ३४ ॥

ततः

दिक्षु सूत्राष्टकं दद्या-
द्विदिक्ष्वेवंच पातयेत् ।
ऐन्द्रीं दिशं गृहीत्वा तु
मध्यसूत्रप्रमाणतः ॥ ३५ ॥
किञ्जल्कस्थं भवेत्पत्रं

सूत्राष्टकान्तराले सूत्राष्टकमास्फाल्य मध्यसूत्रानुसारेण ऐन्द्रीं दिशं गृहीत्वा भाविनीत्या संसक्तदलोत्पादनाय पार्श्वसूत्रद्वयं मध्यतो विभज्य समनन्तरभाविपार्श्वसूत्रद्वयान्तं भ्रमद्वयात् पत्रं कुर्यात्। कीदृक्। किञ्जल्कस्थं केसरेषु आश्रयत्वेन स्थितं केसरत्रययुक्तमित्यर्थः॥

एवं भाव्यतिदेशदृशा पत्रान्तराण्यपि प्रसाध्य

तन्मध्ये कर्णिकां लिखेत् ।

पार्श्वद्वयभ्रमणे युक्तिमाह

दलसन्धिस्थितं सूत्रं

स्थाप्य पार्श्वे तु भ्रामयेत्॥३६॥

वामहस्तं ससूत्रं मध्यपार्श्वसूत्रान्तरालगं कृत्वा तदेव दलसन्धिस्थितं तत्प्रासं कृत्वा, पार्श्वे इति पार्श्वद्वये दक्षिणहस्तेन भ्रामयेत् ॥

इत्थं सूत्रे भ्रामिते

द्वाभ्यामुभयपार्श्वाभ्यां

पूर्वपत्रं प्रसाधयेत् ।

द्वाभ्यामिति अवच्छिन्नम् ॥

एतदतिदिशति

पीता तु कर्णिका कार्या

पुष्करा हरिताः स्मृताः ॥३७॥

केसराणि विचित्राणि

चतुर्विंशतिसंख्यया ।

सितरक्तानि पीतानि
मूलमध्याग्रदेशतः ॥ ३८ ॥
सुश्वेतानि दलानि स्यु-
र्व्योमरेखा तु वर्तुला ।
बाह्यस्याङ्गुष्ठमानेन
श्वेतवर्णा सुशोभना ॥ ३९ ॥
दलान्तराणि रक्तानि

पुष्कराणि बीजानि । मूले सितानि मध्ये रक्तानि अग्रे पीतानि केसराणि कार्याणि । दलानीति तदग्रसहितानि । बाह्यस्येति पद्मस्य । दलान्तराणीति वदन्नसंसक्तदलं पद्मं पार्श्वरेखाविभागेन कुर्यादिति शिक्षयति व्योमरेखान्तमेतत् कृत्वेति ॥

तद्बाह्ये चतुरश्रकम् ।

कार्यम् ॥

तदर्थं च

तथैवाङ्गुलिमानेन
सितरेखा तु पीतला ॥ ४० ॥

दातव्या अन्ते बहिर्भागे पीतला हरितालादियोजिता ॥ ४० ॥

किंच

गात्रकाणि ततो बाह्ये
भागाभ्यां चैव पार्श्वतः ।

पार्श्वतो भागाभ्यामिति पार्श्वयोर्यौ भागौ, ताभ्यां प्रतिदिशं भागचतुष्टयेनेत्यर्थः । गात्रकाणि कोणान्तरालगा अवयवविशेषा व्योमरेखाया बाह्ये कार्याणि ॥

पीठे रजोन्यासमाह

सितादिवर्णभेदेन
कोणेष्वाग्नेयमादितः ॥ ४१ ॥
गात्रकान्पीतवर्णांश्च
पूर्वादौ तु समालिखेत् ।

देवाभिमुखदिगपेक्षया आग्नेयादिक्रमेण ईशानान्तं कोणेषु सितरक्तपीतकृष्णभेदेन रजोन्यासं कुर्यात्। कोणान्तरेषु दिक्चतुष्टयगगात्रकाणि पीतानि लिखेत् ॥

तद्बहिरपि

द्वौ द्वौ भागौ ततो लोप्यौ
वीथ्यर्थं चैव सर्वतः ॥ ४२ ॥

सर्वतः सर्वासु दिक्षु। वीथी पूजाप्रदेशमार्गः ॥ ४२ ॥

सा च

कृष्णेन रजसा लेख्या
पद्मशंखविभूषिता ।

पद्मशंखौ श्रियो लाञ्छने ॥

तथा एतद्बाहिः

द्वारं च शुक्लं कुर्वीत
द्विभागेनैव पार्श्वतः ॥ ४३ ॥

पार्श्वतः प्रतिपार्श्वमवशिष्टेन द्विभागेनेति कोष्ठकद्वयमानेन कुर्यात्। तदत्र पद्मार्थं कोष्ठकाष्टकस्य बहिः प्रतिपार्श्वं कोष्ठकपञ्चकात् पीठार्थमेकं, वीथ्यर्थं च द्वयमुक्तमिति अवशिष्टे कोष्ठकद्वये एव द्वारमुक्तम्। अत्र च यत् कोष्ठकाष्टादशोल्लेखनं, तादिहत्यस्थित्या गर्भीकृतेत-

राध्वप्रपञ्चशोध्याष्टादशसंख्याकतत्त्वाध्वव्याप्तिं यागस्य प्रकाशयितुम् ॥ ४३ ॥

किंच अस्य

वीथीमानेन विस्तारा-
द्वीथ्यर्धेन तु कारयेत् ।
कण्ठं

पार्श्वत इति अनुवर्तते । मध्यसूत्रमपेक्ष्य पार्श्वत इति प्रतिपार्श्वम्। वीथीमानेनेति भागद्वयेन, साकल्यतस्तु चतुर्भिर्भागैर्विस्तारमानात् तथा वीथ्यर्धेन भागेन एकेन अर्थादूर्ध्वतः कण्ठं द्वारोर्ध्वगमवयवविशेषं मण्डलाचार्यं कर्तुं प्रयुञ्जीत ॥

तथोपकण्ठं च

कण्ठाधोगमवयवविशेषं तथेति कण्ठापेक्षया प्रतिपार्श्वं भागद्वयेन साकल्यतस्तु भागाष्टकेन विस्तारमानात् भागेन च ऊर्ध्वमानात् कारयेत् ॥

द्वारपार्श्वयोः परावृत्तद्वारसंनिवेशाकारेण

तथा शोभोपशोभके ॥ ४४ ॥

कारयेत् ॥ ४४ ॥

एवं द्वाराणि निष्पाद्य
वृत्तानि त्रीणि कारयेत् ।
पश्चिमं विवृतं कार्यं

पश्चिममिति पश्चिमदिक्स्थं देवाभिमुखमित्यर्थः ॥

शोभोपशोभयोः स्थानसंनिवेशवर्णनाय आह

पार्श्वयोस्तु विलेखयेत् ॥४५॥
शोभां चैवोपशोभां च
रक्तवर्णां तु पीतिकाम् ।
प्रतिद्वारं चतुर्दिक्षु
कोष्ठकैरधरोत्तरैः ॥ ४६ ॥

कोष्ठकैरिति परावृत्तद्वारसंनिवेशोत्थापकैः । अत्र कोष्ठकसंख्या यद्यपि न उक्ता, तथापि अध एकमूर्ध्वं पञ्च,—इत्येवं विभाग उत्पद्यते ॥४६॥

अथ शोभोपशोभयोः पार्श्वगेषु

कोणान्तेषु लिखेद्द्वावि
पद्मशंखौ समन्ततः ।

समन्ततः सर्वेष्वित्यर्थः ॥

एवं द्वारान्तं समस्तमण्डलं निष्पाद्य

तस्मिन्बाह्यसमन्तात्तु
भूतरेखास्तु पातयेत् ॥ ४७ ॥

भूतसंख्याकाः पञ्चेत्यर्थः ॥ ४७ ॥

ताश्च

सितादिवर्णभेदेन

बाह्यादन्तः प्रवेशक्रमेण सितरक्तकृष्णपीतस्वच्छरूपाः ॥

यतः

निवृत्त्याद्यास्तु ताः कलाः ।

सद्योजातादिब्रह्मव्यात्मिका हि ताः प्रोक्तवर्णा एव ॥

एतच्च

बाह्ये तु पत्रवल्ल्यब्जैः
स्वस्तिकैरुपशोभितम् ॥ ४८ ॥

आलिख्य मण्डलं मुख्यं
तन्मध्ये तु यजेच्छ्रियम् ।

नच प्रथममेव मण्डलं लिखेत्, अपितु

पूर्वाधिवासः कर्तव्यो
यथाविभवविस्तरैः ॥ ४९ ॥

पूर्वदिनेऽधिवासः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

एतदर्थमादावेव

यागहर्म्यं तु कर्तव्यं
शक्त्या द्रव्यानुसारतः ।
वेदीतोरणसंयुक्तं
नानाध्वजविराजितम् ॥ ५० ॥

ध्वजानि चित्रचिह्नानि ॥ ५० ॥

एतच्च यागौचित्यात्

पादुकाच्छत्रशय्यादि-
नानाशोभासमन्वितम् ।
गृहोपकरणाद्यैश्च
भोगैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५१ ॥

युतम् ॥ ५१ ॥

यागस्य

वितानमूर्ध्वं कर्तव्यं
सुश्वेतं तु मनोरमम् ।
जवनिकां चतूरङ्गां
दीपाष्टौ दिक्षु दापयेत् ॥५२॥

किंच

वालव्यजनघण्टादि
तथादर्शचतुष्टयम् ।
दिक्चतुष्के निवेशयेत् ॥

दिक्षु विदिक्षु च पुनः

पताकाष्टौ नवाः श्रेष्ठा
नानारङ्गसमुज्वलाः ॥ ५३ ॥
कलशाष्टौ तथा रौप्या-
स्ताम्रा वा मृण्मया अपि ।
स्थाप्याः ॥

कलशेषु च

समुद्राष्टौ तथा पूज्याः

समुद्राधिष्ठितांश्च कलशान्

सर्वौषधिसमन्वितान् ॥५४॥

चूतपल्लवसंयुक्ता-

न्सहिरण्यांश्च पूजयेत् ।

काण्डाष्टौ पञ्चरङ्गाणि

दिग्विदिक्षु निवेशयेत् ॥५५॥

पञ्चरङ्गाणीति सूत्राणि ॥ ५५ ॥

एतद्बाह्ये

लोकपालास्तथा पूज्याः

पटेषु स्वाकृतिस्थिताः ।

लोकपालानां समीपे

तथा ह्यस्त्राकृतिः कार्या

दशदिक्षु समन्ततः ॥ ५६ ॥

तथेति इन्द्राद्यनुसारेण वज्राद्यस्त्राकृतिः पटेषु कर्तव्या। दशेति उर्ध्वाधःस्थौ ब्रह्मानन्तौ सायुधावैशाननैर्ऋतकोणस्थौ कार्यौ ॥ ५६ ॥

किंच

द्वाराध्यक्षास्ततो बाह्ये
　　कार्याः स्वाम्नायदर्शनात् ।

कार्या उल्लेख्याः पूज्याश्च । स्वाम्नायदर्शनादिति सिद्धान्तस्थित्या द्वारस्य दक्षिणे नन्दिगङ्गे, वामे महाकालयमुने, भैरवदृशि तु एतदेव विपर्ययात्, वामस्रोतसि तु प्राग्वत् नन्दिगङ्गादि दिण्डिमहोदरसहितं, त्रिकनये भैरवदृग्वत् मेषाननच्छागाननौ तु अधिकौ,—इत्यादि अनुसर्तव्यम्। एते च लोकपालास्त्रान्ता देवताविशेषाः ॥

अस्य नयस्य

सर्वसाधारणत्वाच्च
　　पटे कार्यास्तु तादृशाः ॥५७॥

अत्र अयं क्रमः

वेदमङ्गलनिर्घोषै-
　　र्जयपुण्याहसंयुतैः ।
नृत्तवादित्रघोषैश्च
　　स्तोत्रैर्नानाविधैस्तथा ॥५८॥

युक्तः सन्

आचार्यस्तु शुचिर्दक्ष-
श्चन्दनागुरुचर्चितः ।
धौतपोतिकया युक्त
उष्णीषाङ्गुलिभूषितः ॥५९॥

कटकाद्यैर्महाहारैः
पुष्पस्रग्दामभूषितः ।
मूर्तिपैर्धूपवाहैश्च
अर्घवाहैस्तथैवच ॥ ६० ॥

सर्वसंभारसंयुक्तो
ह्यधिवासनपूर्वकम् ।
कुम्भास्त्रवार्धनीमिष्ट्वा
कृतक्षेत्रपरिग्रहः ॥ ६१ ॥

पश्चाद्देवि रजःपातं
विदध्याद्देशिकोत्तमः ।

शुचिरिति शुद्धवित्तचित्तशरीरः। दक्षः पूजादावुद्युक्तः, अनुष्ठितनित्यकर्मत्वादेव चन्दनादि-

चर्चितः । धौतपोतिका महाप्रकाशपरीतताशयात् । उष्णीषः शिरसि पट्टादिबन्धः । अङ्गुलिरङ्गुलीयकम् । मूर्तिपैरिति पृथिव्यादिमूर्त्यष्टकाधिष्ठातृशर्वादिमूर्तीश्वररूपैराचार्यान्तैरैरनुगतः, एवंच अष्टमूर्तिमहेश्वरैकरूप इत्यर्थः । अर्घपाहैरित्यादौ युक्त इति योज्यम् । सर्वसंभारोऽधिवासोचितो द्रव्यसमूहः, अधिवासनं शिवयागोचित्येन द्रव्यादेः संस्कारः श्रीस्वच्छन्दादिष्टनीत्या । कुम्भयागः सर्वविधिसंपूरणाद्यर्थः । अस्त्रयागश्च विघ्नशमनाय । कृतक्षेत्रपरिग्रहो गृहीतयागोचितस्थानविशेषः । रजःपातमिति प्रोक्तक्रमेण उचितमण्डलविशेषम् ॥

एवमत्र मण्डले

पूर्वोक्तवपुषा ध्यात्वा
मृत्युजिन्मध्यतो यजेत् ॥६२॥

मृत्युजित् पारमेश्वरं रूपम् ॥ ६२ ॥

किंच

तदुत्सङ्गगतां देवीं
श्रियं वै विश्वमातरम् ।

विशुद्धस्फटिकप्रख्यां
हिमकुन्देन्दुसप्रभाम् ॥ ६३ ॥
चन्द्रार्बुदप्रतीकाशां
गोक्षीरसदृशप्रभाम् ।
मुक्ताफलनिभां श्वेतां
श्वेतवस्त्रानुगूहिताम् ॥ ६४ ॥
सितचन्दनलिप्ताङ्गीं
कर्पूरक्षोदधूसराम् ।
शुद्धहारेन्दुकान्तादि-
रत्नोज्वलविमण्डिताम् ॥६५॥
सितस्त्रद्दाममालाभिः
कमलैः सुविभूषिताम् ।
हरहाससुशुभ्राङ्गीं
सितहासां मनोरमाम् ॥ ६६ ॥
सुशुक्लमुकुटोपेता-
मेकवक्त्रां त्रिलोचनाम् ।
वद्धपद्मासनासीनां
योगपट्टविभूषिताम् ॥ ६७ ॥

शंखपद्मकरां सौम्यां
वरदाभयपाणिकाम् ।
चतुर्भुजां महादेवीं
सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ ६८ ॥
ध्यात्वा वै भावभेदेन
रूपायुधविभूषिताम् ।

यजेदिति अनुषज्यते । शुद्धहीरेन्दुकान्तादिरत्नैरुज्ज्वलां च विमण्डितां च । भावभेदेनेति कामनाविशेषारूषिताशयेन उपलक्षितः साधकः। शिष्टं स्पष्टम् ॥

अथ देववत् देव्या अङ्गानीत्याह

अमृतेशविधानेन
तथैवाङ्गानि कल्पयेत् ॥६९॥

द्वितीयाधिकारोद्दिष्टनीत्या । एवंच अत्र विशेषोक्तया आदिशब्देनतदतिरिक्तपूर्वोक्तसर्वदेवतानां न एतानि अङ्गानीति शिक्षयति ॥ ६९ ॥

सर्वश्वेतत्वादेव देवीं

सर्वश्वेतोपचारेण
पूजयेत्सर्वसिद्धिदाम् ।

मुख्यं विधिमुक्त्वा प्रकारान्तरमपि आह

अनेनैव विधानेन
श्रीधरं वा श्रिया सह ॥७०॥
पूजयेद्भक्तितो देवि
सर्वकामफलप्रदम् ।

यद्वा केवलामेव देवीं

पाद्यार्घ्यकुसुमैः शुभ्रै-
र्मृष्टधूपादिभिस्तथा ॥ ७१ ॥
लेह्यैः पेयैस्तथा चूष्यै-
र्भक्ष्यैर्नानाविधैः शुभैः ।
पूजयेत्परमेशानीं
सर्वसिद्धिफलप्रदाम् ॥ ७२ ॥

अर्चान्ते जपानन्तरं

पूर्ववन्निर्मिते कुण्डे
होमात्पूर्वोदितेन तु ।

तर्पयेद्देवदेवेशीं
भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ७३ ॥

पूर्वोदितेनेति तिलक्षीरघृतशर्करादिना यो होमस्तस्मात् । देवदेवस्य शक्तिं तर्पयेदिति संगतिः ॥ ७३ ॥

देव्याः प्रकारान्तरमाह

अथवाष्टभुजा देवी
चिन्तारत्नकरा शुभा
कलशं धारयेन्नित्य-
ममृतेन समन्वितम् ॥ ७४ ॥
सोमसूर्यकरा देवी
सितपद्मोपरिस्थिता ।
निधीनां चोपरिष्टात्तु
गजमङ्गलभूषिता ॥ ७५ ॥
ब्रह्मादिसुरसंघातैः
पूजिता संस्तुता सदा ।
ध्याता जप्ता महेशानी
सिद्धिमुक्तिफलप्रदा ॥ ७६ ॥

पूर्वोक्तशंखपद्मवराभयकरत्वोपरिचिन्तारत्नामृतकलशसोमसूर्यकरत्वेन अष्टभुजा। निधीनामुपरिष्टात् यत् सितपद्मं, तत्स्था। मङ्गलगजभूषितत्वं तत्करोत्क्षिप्तघटाभिषिच्यमानत्वम्। महेशानस्य इयं महेशानी, अत एव ब्रह्मादिभिः पूजिता। तदाराधनादेव हि तेषामंशांशिकया व्यक्तिं गता असाविति श्रीस्वच्छन्दे अस्ति॥७६॥

यद्वा

इष्टां तु देवदेवेशीं
कुम्भस्थां संप्रपूजयेत्।
पूर्वोक्तेन विधानेन
यागे पूर्वोदिते शुभे ॥ ७७ ॥

अतश्च

पूर्वोक्तध्यानयोगेन
कुम्भमध्यगतां श्रियम्।
जप्त्वा चाष्टोत्तरशत-
मभिषिञ्चेत्तु पूर्ववत् ॥ ७८ ॥

पूर्ववदिति पुण्याहमङ्गलनिनादादिक्रमेण॥

आचार्यो यं साधकमभिषिञ्चेत्
तस्याचला महालक्ष्मी
राज्यं वा यदभीप्सितम् ।
तत् भवतीति शेषः ॥
किंच एवमभिषिक्तः साधकोऽसौ
भौमान्तरिक्षसिद्धिं च
दिव्यां चैवैश्वरीं शुभाम् ॥७९॥
यदपिच अन्यत्
ईहितं कामयेत्किंचित्
तत् सर्वमाराधिता देवी अस्मै
सुप्रसन्ना प्रयच्छति ।
किंच
आयुर्बलं यशः कीर्ति-
र्मेधा कान्तिः श्रियो वपुः ॥८०॥
सर्वं विवर्धते तस्य
यस्य वेश्मनि पूज्यते ।
तदित्थं
यः कश्चिदभिषिक्तो वा

तदुक्तध्यानादिक्रमेण

यश्च वा साधयेत्प्रिये ॥८१॥

देवीमिमाम् ॥

असौ

पूर्वोक्तं सर्वमाप्नोति

शान्तिं पुष्टिं करोति च ।

किंच उक्तध्यानादिक्रमेण

पटे तु लिखिता देवी

यस्य वेश्मनि पूज्यते ॥८२॥

पूर्वोक्तेन विधानेन

तस्य सर्वं प्रयच्छति ।

अभीष्टं फलम् ॥

एवमेतदर्चापरस्य

बहुनात्र किमुक्तेन

सिंहस्येव यथा मृगाः ॥८३॥

पलायन्ते दिशः सर्वा

दुष्टदोषाः सहस्रशः ।

किमन्यैर्मन्त्रवृन्दैश्च
देवताराधनेन च ॥ ८४ ॥
यत्रैषा देवदेवेशी
ध्याता जप्ता सुपूजिता ।

तत्र साधकस्येति शेषः । दुष्टा भूता अपस्माराद्याः, दोषा व्याध्यादिदौर्गत्याद्याः ॥

अपिच एषा

संग्रामकाले ध्यातव्या
खड्गपत्रलतास्थिता ॥ ८५ ॥

एवंकृते सति

जयं प्रयच्छते तस्य
रिपुदर्पापहा भवेत् ।

अतश्च

संग्रामाग्रे सदा याज्या
परराष्ट्रजिगीषुणा ॥ ८६ ॥

अग्रे प्रारम्भे ॥ ८६ ॥

अवश्यं जयमाप्नोति
देवदेव्याः प्रसादतः ।

किंच

अपि व्याधिशतार्तो वा
दुःखदोषैः प्रपीडितः ॥८७॥
सर्वपापविलिप्तो वा
कृत्याखार्खोदपीडितः ।
मन्त्रैर्यन्त्रैस्तथा ध्यानै-
र्जपहोमैर्विषादिकैः ॥ ८८ ॥

व्याध्यादिभिः परप्रयुक्तमन्त्रयन्त्रादिभिर्वा यः पीडितः, सोऽपि देव्याः प्रसादतो जयमाप्नोतीति संबन्धः ॥ ८८ ॥

किंच इयं

चूर्णलेपाञ्जनादीनि
कुहकानि च यानि च ।
करिष्यन्त्यरयो यत्र
स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥८९॥
पूजितानेन विधिना
तेषां प्रत्यङ्गिरा भवेत् ।

चूर्णादीनि वशीकारोच्चाटनाद्यर्थम् । कुहकानीति यत्रकृत्यादीनि यानि रिपवः करिष्यन्ति, तेषामेषा उक्तेन विधिना पूजितेति अर्थात् यं प्रति कुहकादि कृतं तेन प्रत्यङ्गिरा भवेदिति दुष्प्रयुक्तास्त्रवत् रिपूणामेव स्वपक्षनाशिनी स्यात् ॥

अतश्च इमा

आश्रित्य परमां देवीं
भक्त्या संपूजयेत्तु यः ॥९०॥

सोऽभीष्टमाप्नोतीत्यर्थः ॥ ९० ॥

तत्र च

यथा न दृश्यते दुष्टैः
पापाचाररतैर्नरैः ।
मंत्रसिद्धैस्तथा धूर्तैः
समग्रैः कण्टकैस्तथा ॥ ९१ ॥

तथा सुगुप्ता यष्टव्या
गोपिता सिद्धिदा भवेत् ।

मन्त्रसिद्धैर्धूर्तैरिति क्षुद्रसिद्ध्यर्थाराधितमन्त्रैः। समग्रैः कण्टकैरिति शाकिन्याद्यैः ॥

तदित्थं

याग होमे तथा जप्ये
मुद्रायां ध्यानयोगतः ॥९२॥
सुगुप्तो ध्यायते देवीं
यः स सौभाग्यभाग्भवेत् ।

ध्यानयोगत इति ध्यानयोगेन यः सुगुप्तः सन् देवीं ध्यायतीति संबन्धः ॥

एतदेव उपपादयति

यस्माद्दुष्टाश्च बहवो
जिघांसन्ति सुखानि च ॥९३॥
अन्ये सौभाग्यसंत्यक्ता
दौर्भाग्येन प्रपीडिताः ।
पश्यन्ति यागं होमं च
जपं ध्यानविधिं सदा ॥९४॥
जनयन्ति महाविघ्नां-
स्तस्माद्गुप्ततमो विधिः ।

दुष्टाः पापिष्ठाः क्षुद्रकर्मरताश्च । सुखानि चेति चकारात् शरीरवित्तादीनि अपि । पश्यन्ति यागं होमं चेति चस्तुल्ययोगे; पश्यन्ति च, विघ्नान् सदा जनयन्ति चेति यावत् ॥

उक्तमर्थं निगसयति

भावभेदेन यष्टव्या
साधकेन विपश्चिता ॥ ९५ ॥
एकवीरक्रमेणाथ
पूजिता वा सुरेश्वरि ।
ददाति सर्वकामांश्च
प्रसन्ना परमेश्वरी ॥ ९६ ॥

विपश्चिता व्याप्तिज्ञेन । सर्वकामांश्चेति चकारात् मुक्तिम् ॥ ९६ ॥

भावभेदेनेति उक्तिं स्फुटयति

शैववैष्णवसिद्धान्त-
भेदेनैव सुपूजिता ।
भक्तानां चित्तभेदेन
फलदा परमेश्वरी ॥ ९७ ॥

किंच

चिन्तामणिर्यथा लोके
चिन्तितार्थफलप्रदः ।
तथैषा तु महालक्ष्मीः
सर्वकामफलप्रदा ॥ ९८ ॥

अयं च अस्य महिमा—यत्

देवासुरमनुष्याश्च
नागगन्धर्वकिन्नराः ।
दैत्याः सदानवा यक्षा
राक्षसाश्च पिशाचकाः ॥९९॥
भूतवेतालयोगिन्यो
मातरो गुह्यकास्तथा ।
डाव्यो डामरिका देव्यो
भगिन्यो दूतयस्तथा ॥१००॥
तथा योगेश्वराः सर्वे
योगसिद्धिसमुत्कटाः ।
महासिद्धिप्रसादेन
सर्वे सिद्धाः सुसिद्धिताः॥१०१

पिशाचा अशुचिस्थानादिवासिन उल्का-मुखाः, भूतास्तु अतिबलाः क्षेत्रपालाद्याः। वेतालाः शवशरीरावेशिनः श्मशानगाः। योगिन्यो योगाभ्यासासादितप्रभावाः। मातरो ब्राह्म्याद्याः। गुह्यकाः प्रधानयक्षाः। डाव्या डामरिकाणां च प्रागेव स्वरूपं दर्शितम्। देव्यः खेचर्याद्याः। भगिन्यो ब्राह्म्याद्यंशकोद्भूताः। दूत्यो ब्राह्म्यादिपरिवारभूताः। योगेश्वरा योगेन परतत्त्वैक्येन ये ईश्वराः, नतु मितसिद्धिरसिकाः; योगसिद्धास्तु योगवशप्राप्तसिद्धिनिष्ठाः। सुसिद्धिता इति भावभेदानुसारासादितस्वोचित-सिद्धयः ॥ १०१ ॥

एषा हि देवी

आकरः सर्वसिद्धीनां
महालक्ष्मीर्महाबला।
आश्रितानां च भक्तानां
साधकानां वरप्रदा ॥ १०२ ॥

सर्वभुक्तिमुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ १०२ ॥

अस्याः परा हि जगतो
नान्या काचित्सुखप्रदा ।
अणिमादिगुणा ये च
सार्वज्ञ्याद्याश्च येऽपरे ॥१०३॥
ते सर्वेऽस्याः प्रसादेन
सिद्ध्यन्ते नात्र संशयः ।

एष च यथोक्तो यागः

मोक्षार्थिना प्रकर्तव्य
एकवीरस्तु पूर्ववत् ॥१०४॥

श्रीमदमृतेशैकविषयः ॥ १०४ ॥

बुभुक्षोर्भोगसिद्धये प्रकारान्तरमपि आह

अथवा शक्तिसंयुक्तं
प्रतिष्ठापयते विभुम् ।
पूर्वसंभारसंयुक्तं
प्रासादे तु मनोरमे ॥ १०५॥
शक्तिशक्तिमतोर्योगं
स्थापयित्वा विधानतः ।

विधानतो व्याप्तिज्ञतया । शक्तिशक्तिमतोर्योगं स्थापयित्वा ज्ञानक्रियासामरस्यात्मरुद्रतच्छक्तिसमावेशमासाद्य ॥

यो महालक्ष्म्या सह देवं संभारेण प्रासादे प्रतिष्ठापयति, एतस्य

जन्मान्तरसहस्रैस्तु
　　यत्पापं समुपार्जितम् ॥१०६॥
तत्क्षणान्नश्यते देवि
　　तूलराशिरिवानले ।

किंच

इष्टमात्रस्तु देवेशः
　　स्थापितो वापि दीक्षितैः १०७
कुल्यानुद्धरते सर्वान्

सर्वान् कुल्यानिति पित्र्यादिकुल्यानुद्धरति ॥

कथं

दश पूर्वान्दशावरान् ।

प्रतिकुलं पूर्वान् परांश्च दश दश वंश्यानुद्धरतीत्यर्थः ॥

किंच

यावत्प्रासादलिङ्गे च
प्रतिमाचित्रभित्तिषु ॥१०८॥
पाषाणे धातुषु तथा
ध्वजेषु ध्वजयष्टिषु ।
संख्यानं परमाणूनां
तावत्कालं भुनक्ति सः ॥१०९
समुद्राः सरितो याव-
न्मरुच्चन्द्रार्कभूमयः ।
भोगान् सादाशिवे तत्त्वे
भुक्त्वा निर्वाणमाप्नुयात् ११०

पाषाणा बहिःप्राकारगाः । धातवः प्रासाद-गताः सुधाद्याः । ध्वजानि त्रिशूलाद्यानि । यावत् परमाणूनां संख्यानमिति अन्वयः । भुनक्ति भुङ्क्ते । समुद्रा इति चिरकालताप्रतिपादनतात्पर्येण । तदुक्तं

'प्रतिमालिङ्गवेदीनां यावन्तः परमाणवः ।'

इति ॥ ११० ॥

निर्वाणस्वरूपं दृष्टान्तेन उपपादयति

यथा समुद्रं संप्राप्य
सिन्दुः समरसीभवेत् ।
तथा शिवत्वमापन्नः
पशुर्मुक्तो भवार्णवात् ॥१११॥

सिन्धुर्नदी । शिवत्वमापन्नः परमशिवैक्यं प्राप्तः । पशुरिति प्रागवस्थापेक्षा उक्तिः ॥१११

तदेवं तिष्ठापको भुक्तिमुक्त्यात्म
प्रतिष्ठाफलमेतद्धि
प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।

एवं महालक्ष्म्या यागं प्रतिष्ठां च उक्त्वा मृतोद्धारदीक्षां विशेषाख्यानपूर्वं वक्तुमाह

अदीक्षिते तु नृपतौ
तत्सुतेषु द्विजातिषु ॥ ११२॥
भोगालसेषु वा देवि
कर्मदोषैश्च विघ्निते ।

अदीक्षिते इति अप्राप्तदीक्षे सर्वस्मिन्, नृपतत्सुतादौ तु दीक्षितेऽपि असम्यक्प्रजापालनपातकस्य संभाव्यत्वात्, द्विजातिषु प्राप्तदी-

क्षेषु अपि दृढजातिग्रहानिवृत्तेः, भोगालसेष्विति सबीजदीक्षादीक्षितेषु अपि जातिभोगासङ्ग-त्वात् लुप्तसमयेषु, समयपालनपरोऽपिवा यो दैववदोषविघ्नितत्वात् लुप्तसमयः संभाव्यते, तेषु एव मृतेषु वन्धुमुख्याद्यायातशक्तिपातेषु उद्धरणाय दीक्षार्थं परमेश्वरो यष्टव्य इति भाविग्रन्थेन संवन्धः ॥

किंच यैरन्यैः

न चेष्टं न तपस्तप्तं
न ध्यातं न प्रतिष्ठितम् ११३
परमेशविषयं न
कृतं यागादि तेष्वपि ।
तोयोद्बन्धनकुक्षिप्रहारादिजेन
पातित्येन मृतानां तु
येषां नरकसंस्थितिः ॥११४॥

किंच

निदानैर्बहुभिर्देवि
बालस्त्रीवृद्ध आतुरे ।

लूतादोषविषाशनक्षुद्रयोगेशभक्षणभृगुपतनादिकारणैर्बालादिके मृते नरकपातादि संभाव्यते ॥

तेषु सर्वेषु

मृतेषूद्धरणार्थाय
दीक्षार्थं परमेश्वरः ॥ ११५ ॥
यष्टव्यः पूर्ववद्देवः

उद्धरणं नरकभूमितो मन्त्रजालयोगक्रमेण कर्षणम्, अर्थौ भुक्तिमुक्ती तदर्थं, या दानक्षपणार्थे दीक्षा, तत्संपत्तये देवः प्राग्वत् संभारेण पूज्यः ॥

किंच

विशेषात्तत्र चाकृतिः ।
कर्तव्या रजसावश्यं
सदृशी द्वादशाङ्गुला ॥११६॥
कार्या वा गोमयाद्देवि
कुशैर्वा स्नानशोधिता ।

रजसा शालिचूर्णेन । राजतेति अपपाठः । सदृशीति मृतदेहेन ॥

नच अत्र अधिवासः कार्य इत्याह

दीक्षैव तत्र संस्कारः

केवलं भगवदर्चाहोमानन्तरं

'मूलाधारादुदेत्य प्रसृतसुविततानन्तनाड्यध्वदण्डं
वीर्येणाक्रम्य नासागगनपरिगतं विक्षिपन् व्याप्तुमीष्टे ।
यावद्धूमाभिरामप्रचितवरशिखाजालकेनाध्वचक्रं
संच्छाद्याभीष्टजीवानयनमिति महाजालनामा प्रयोगः ॥'
(तं०२१।२५)

इति गुर्वादिष्टसंप्रदाययुक्त्या मायाबीजावमर्शतो मायाजालेन, यद्वा

'मध्ये नादः शण्ठस्वरा अवर्गः कचावङञौ ।
अणनौ टतौ ङञणनाः पाधा अष्टानु यादयो मूर्धा ॥'

इति मध्यस्थनादकषडावृत्तिमातृकाजालप्रयोगेण पूर्वोक्तं दीक्ष्यं

व्याप्त्या यवस्थमानयेत् ११७

व्याप्त्येति विश्वव्यापिचिद्धामावेशतः। तदुक्तं श्रीहंसपारमेश्वरे

'सर्वार्चनं स्थण्डिले स्यान्नच तत्राधिवासनम् ।'

इति उपक्रम्य

'निष्कलः सकलः शान्तो ह्यहमेव परः शिवः ।
परमात्मा सर्वगतो जगद्व्याप्तं मयाखिलम् ॥

एवं ध्यानगतः कुर्याद्रेचकं पूरकं ततः ।
कुम्भकान्तं रेचकेन निक्षिपेदखिलं शनैः ॥
रेचकान्तं पुनः स्वान्ते द्वादशान्ते स्वशक्तिकाम् ।
लक्षयेदङ्कुराकारां सर्वाण्डान्तरचारिणीम् ॥
मायाबीजं समुच्चार्य चैतन्यं लिङ्गसंयुतम् ।
शुद्धमम्बुकणाकारं यत्र स्रोतोन्तरे स्थितम् ॥
गृहीत्वा तत्प्रयोगेण महाजालेन युक्तितः ।
गृहीतं हृदयं स्थाप्यं बीजाभिख्यासमन्वितम् ॥'

इति ॥ ११७ ॥

इत्थमेकं बहून्वा आनीय

अणूंश्च योजयेत्तस्यां

प्रतिकृतावेकस्यामनेकस्यां वा न्यस्येत् ॥

ततो जीवद्दीक्षावदध्वशुद्धिं सकलां कृत्वा तां प्रतिकृतिं शिखावत्

पूर्णाहुत्या सह क्षिपेत् ।

परे शिवाग्नौ जुहुयात् ॥

योजन्या शिवतत्त्वे तु

श्रीस्वच्छन्दादिष्टयोजनिकाप्रकारेण तं शिवतत्त्वे नियोजयेत् ॥

इत्थं प्रबुद्धाचार्यवर्यविहितदीक्षादीक्षितः

ततः सायुज्यभाग्भवेत् ॥ ११८

शिवैक्यमियात् ॥ ११८ ॥

यद्वा उक्तजनानामनुग्रहाय

श्राद्धे संपूजयेद्देव-

मन्त्येष्टावथवा यजेत् ।

तत्र सैद्धान्तिकश्राद्धविधिस्तावत् प्रसिद्धः, रहस्यविधौ तु

'गुरुरन्नमयीं शक्तिं बृंहिकां वीर्यरूपिणीम् ।
ध्यात्वा तया समाविष्टं तं साध्यं चिन्तयेत्सुधीः ॥
ततोऽस्य पाशवांशो यो भोगरूपस्तमर्पयेत् ।
भोक्तर्येकात्मभावेन शिष्य इत्थं शिवीभवेत् ॥'

इत्येवं नैवेद्यनिवेदनयुक्त्यैव उक्तः, मृतोद्धारोऽन्त्येष्टिः शवशरीरे; श्रीसिद्धायां तु

'अन्तिमं तु भवेत्पूर्वं तत्कृत्वान्तिममादिमम् ।
संहृत्यैकैकमिष्टिर्या सान्त्येष्टिर्द्वितयी मता ॥
पूजाध्यानजपभ्रष्टसमये नतु साधके ।
पिण्डपातादयं मुक्तः खेचरो वा भवेत्प्रिये ॥
आचार्ये तत्त्वसंपन्ने यत्र तत्र मृते सति ।
अन्त्येष्टिर्नैव विद्येत शुद्धचेतस्यमूर्धनि ॥
मन्त्रयोगादिभिर्ये तु मारिता नरकेषु ते ।
कार्या तेषामिहान्त्येष्टिर्गुरुणातिकृपालुना ॥'

इति आदिष्टम् । मन्त्रप्रातिलोम्यात् वीरक्रमेण समये पुत्रकद्वितये कार्या, नतु अभियुक्ते

साधके अमूर्धनि त्यक्तदेहाभिमाने चिदानन्द-घने आचार्ये चेति तात्पर्यम् । श्रीकुलार्णवेऽपि

' ये केचिल्लुप्तसमया ये वा मार्गद्विषो नराः ।
प्राप्य मार्गं तु मुञ्चन्ति ये केचिदधमा नराः ॥
अत एषां महाभागे अन्त्येष्टिं कथयामि ते । '

इति लुप्तसमयादावन्त्येष्टिदीक्षा उक्ता ॥

अथ मृतनिलयप्रतिष्ठया अनुग्राह्यानुग्रहः कार्य इत्याह

प्रतिष्ठाप्यं तथा देवि
　दग्धपिण्डे श्मशानके ॥११९॥
पूर्वोक्तैर्द्रव्यसंभारै-
　र्गुरुणा प्राग्विधानतः ।
पूर्वोक्तं भीषणं रूपं
　शक्तिद्वयसमन्वितम् ॥१२०॥

दग्धपिण्डे लुप्तदेहस्थाने । पूर्वोक्तमिति भैरवीयं शक्तिद्वयं कृशस्थूलम् ॥ १२० ॥

यद्वा मध्यस्थभैरवपार्श्वगाः

चतस्रोऽष्टावथो देवि
　पूर्वध्यानावलोकिताः ।

सिद्धाद्याश्चतस्रः, काल्यादिदूतीभिः सह अष्टौ पूर्वोक्तेन दशमाधिकारोक्तेन ध्यानेन अवलोकिता ध्याताः सत्यः प्रतिष्ठाप्याः ॥

यस्य एवं प्रतिष्ठा क्रियते, असौ

पूर्वोक्तफलमाप्नोति
इत्याज्ञा पारमेश्वरी ॥१२१॥

अतिविततकालं भोगलक्ष्मीमासादयतीति शिवम् ॥ १२१ ॥

केन नाम न रूपेण चिदात्मपरमेशितुः ।
अनुग्रहाय जगतां स्फुरन्नेत्रमुपास्महे ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते अष्टादशोऽधिकारः ॥ १८ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

एकोनविंशोऽधिकारः ।

छायाच्छिद्राणि सर्वाणि दुर्दृष्टिप्रसरादयः ।
यस्मिन्स्फुरति नश्यन्ति नेत्रोद्द्योतं तमाश्रये ॥

पटलसंगतिपूर्वं छायाच्छिद्रदृष्टिपातादिप्रशमोपायदिदर्शयिषया श्रीदेवी उवाच

कथितं देवदेवेश
प्राणिनां हितकाम्यया ।
अमृतेशविधानं तु
सर्वरक्षाकरं परम् ॥ १ ॥
इदानीं श्रोतुमिच्छामि
संशयो मे हृदि स्थितः ।
दृष्टिपातं प्रकुर्वन्ति
मनुजे मातरः सदा ॥ २ ॥
असंख्यातास्तु ता देव्यो
ह्यप्रमेयबलान्विताः ।
छायाच्छिद्रेण बाधन्ते
योगिन्यो बलवत्तराः ॥ ३ ॥
अत्यन्तमलिनास्तीव्रा
निस्त्रिंशा निर्भया दृढाः ।
हिंसकाः सर्वजन्तूनां
बालानां च विशेषतः ॥ ४ ॥

न संख्या विद्यते तेषां
तत्रोपायं वद स्व मे ।

श्रोतुमिच्छामीति दृष्टिपातादिप्रशमोपायं प्रश्नेन विषयीकृतम् । दृष्टिपातो जिघांसया निरीक्षणम् । मातरो भूचर्याद्याः । छाया रजस्वलासूतिकापापिष्ठादिभिर्दीयमाना प्रशस्तस्य जन्तोर्भूतादिस्वीकृतिहेतुः, छिद्रमरण्ये रोदनादि । अत्यन्तमलिनास्तामसाः । तीव्राः क्रोधप्रकृतयः । निस्त्रिंशा निर्घृणाः । दृढाः प्रारब्धकुकर्मणो दुर्निवारा ग्रहाद्याः । हिंसका इति तेषामिति च एकशेषः ॥

एतदेव च्छायादिसतत्त्वप्रकाशनाशयेन अपि आह

छायारूपं छलं यत्त-
द्दृष्टिपातच्छलं तथा ॥ ५ ॥
प्रकुर्वन्ति सदा देव
च्छाया सा कतिधा स्मृता ।
दृष्टिपातभयं किंवा
कथं वा विनिवर्तते ॥ ६ ॥

एतत्सर्वं समासेन
प्रसादाद्वद शूलधृत् ।

अथ एतत् निर्णेतुं श्रीभगवानुवाच

श्रूयतां संप्रवक्ष्यामि
च्छायायाश्चैव निर्णयम् ॥ ७ ॥

चकारात् दृष्टिपातादेः ॥ ७ ॥

तत्र

अप्रमेया ह्यनन्ताश्च
मातरो बलवत्तराः ।
भूताश्च विविधाकारा
ह्यनन्ताश्च महाबलाः ॥ ८ ॥
यक्षरक्षःपिशाचाश्च
ये चान्ये हिंसका दृढाः ।
न संख्या विद्यते तेषां

अप्रमेया अनन्ता इति जातिव्यक्तिभेदादुक्तिद्वयम् । अन्ये इति ग्रहाद्याः ॥

एते हि

कोटिभेदेन संस्थिताः ॥ ९ ॥

तेन तादृशमुपायं
संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि
मुच्यन्ते येन बालकाः ।
स्त्रियश्च मनुजा वापि
नृपपत्न्यश्च तत्सुताः ॥ १० ॥

छायादिदोषैः ॥१०॥

किंच

यथा त्यजन्ति बलिनो
यागव्रतपरायणाः ।
मन्त्रसंनद्धदेहाश्च
ह्यप्रमेयबलान्विताः ॥ ११ ॥

त्यजन्तीति गृहीतान् तान् बालादीन् भूतग्रहाद्याः । यागेति पशूपहारयुक्त्यैव भगवदर्चानिष्ठाः ॥ ११ ॥

भूताद्या हि सर्वे
पुराकल्पे समुत्पन्ना
नानाजन्मसहस्रशः ।
सर्वत्र हिंसकाः क्रूराः
सर्वकालं जिघांसवः ॥ १२ ॥

यागार्थमुद्यताः सर्वे
भैरवानुचराः सदा ।
तच्छक्त्या बलिनः सर्वे
तत्तेजोबलबृंहिताः ॥ १३ ॥
महापशूपहारेण
तोषयन्ति महाव्रताः ।
महाभैरवरूपं य-
त्स्वच्छन्दं कृतवानहम् ॥१४॥
दैत्यानां तु वधार्थाय
देवानां स्थापनाय च ।

हिंसकाः कांचित् हिंसाप्रवृत्ता अपि जिघांसवस्तावतैव असंतोषादन्यहननाभिलाषिणः । शक्तिः कार्यकरणक्षमत्वम् । बलमोजः । महाव्रताः परमेशयागैकनिष्णाताः ॥

अत्र इतिहासक्रममाह

इन्द्राद्यास्तु यदा देवाः
सर्वदैत्यैरुपद्रुताः ॥ १५ ॥

विद्राविता यदा दैत्यै-
स्तदाहं संस्तुतस्तु तैः ।
ब्रह्माद्यैर्विविधैस्तोत्रै-
र्मया तेषां हितार्थतः ॥ १६ ॥
महाभैरवरूपं त-
त्स्वच्छन्दं तु कृतं ततः ।
विद्रावणाय दैत्यानां
देवानां स्थापनाय च ॥ १७॥
तदर्थं च ग्रहा भूता
मातरो निर्मिता मया ।

अनन्तरं

जित्वा तं शत्रुसन्दर्भं
कृतार्थास्ते मदन्तिकम् ॥१८॥
आगताः प्रार्थयन्ते स्म
विनाशभयहेतुतः ।
भगवन्देवदेवेश
अस्माभिस्तोषितो ह्यसि॥१९॥

तुष्टेन देवदेवेन
 यत्कार्यं तत्प्रसादतः ।
कुरु देवेति चोक्तं तै-
 स्तदा ते तु वृता मया ॥२०॥
अजेया वरदानेन
 प्रार्थयन्तो महाबलाः ।

अजेयाः स्यामेति वरदाने मां प्रार्थयमानाः सन्तस्ते मया वृताः ॥

यथा

एवं भवन्त्विमे सर्वे
 यथा सृष्टा मया पुरा ॥ २१ ॥

इत्थं वृतैः सद्भिः

ततः प्रभृति तैः सर्वै-
 र्जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
आक्रम्य पीडितं सर्वं
 तिर्यङ्मानुषदैवतम् ॥ २२ ॥

अतश्च

देवान्केचिज्जिघांसन्ति
भूताः स्वर्गे महाबलाः ।
मनुष्यान्बलिनोऽन्ये च
जिघांसन्ति समन्ततः ॥२३॥
तिर्यग्योनीश्च विविधा
जिघांसन्ति तथापराः ।
असंख्यातास्तु ते प्रोक्ता
ह्यप्रमेयबलोत्कटाः ॥ २४ ॥

एवं स्थिते

पुनः स्तुतोऽहं देवैश्च
प्रजापतिपुरःसरैः ।

यदा

तदा क्षिप्ता मया सर्वे
भूताश्च बलवत्तराः ॥ २५ ॥
मातरो भीमरूपाश्च
भयभीता मदन्तिकम् ।
आज्ञाविधायिनः सर्वे
किं कुर्वाणाः समागताः ॥२६॥

अनन्तरं

मया क्रुद्धेन देवेशि
मन्त्रकोट्यो ह्यनेकशः ।
अवतार्य विनाशार्थं
मातॄणां च ग्रहेषु च ॥ २७ ॥
शिवशक्तिप्रभावेण
मननत्राणधर्मिणः ।

अभिसंहिताः ॥

युक्तं च एतदित्याह

मन्त्रकोट्यो ह्यनेकास्ता
मया सर्वाधिकारिकाः ॥ २८ ॥

मया अधिष्ठिताः। यतः सर्वाधिकारिण्यः, अतो मया तथा कल्पिताः। एवंच वदन् भगवानुमापतिः स्वात्मनः परमशिवैकात्म्यं दर्शयति ॥

अथ मत्संकल्पनानन्तरमेव

विद्याबलभयाद्भीता
आगतास्ते मदन्तिकम् ।

यदा

तदा मया ते विक्षिप्ताः
स्थलेषु च जलेषु च ॥ २९ ॥
दिगन्तरेषु शून्येषु

विशरारूकृता इत्यर्थः ॥

अथ ते

मदाज्ञावशवर्तिनः ।

तत्र तथैव संस्थिताः ॥

के ते इत्याह

बलिकामास्तथा चान्ये
भोक्तुकामास्तथापरे ॥ ३० ॥
रतिकामा हन्तुकामा
वातजाः पित्तजाः परे ।
श्लेष्मजाः संनिपातोत्था
भूता विविधरूपकाः ॥ ३१ ॥

भोक्तुकामा मांसरक्ताभिलाषिणः, हन्तुकामास्तु प्राणान् जिघांसवः । वातेति वातादिप्रकोपे जायन्ते, कामपदेन अभिलाषः परं तेषामस्ति, नतु मद्भयात् बलात् कुत्रचित् प्रवर्तयितुमुत्सहन्ते ॥ ३१ ॥

ततः

मयोक्तास्ते तु बलिनो
मर्यादावशवर्तिनः ।
मदुक्तमन्त्रमुद्राभि-
र्ध्यानैश्च विविधैः सदा ॥३२॥

भवन्तीति शेषः ॥ ३२ ॥

पंचस्रोतोविनिर्भिन्नं
शृण्वन्ति हि यदा प्रिये ।
तदा सर्वे विद्रवन्ति
पलायन्ते दिशो दश ॥ ३३ ॥

एते च मदाज्ञात एव

निदानैर्बहुभिर्देवि
जिघांसन्ति नरान्पशून् ।

निदानानि दर्शयति

दुराचारं दुरात्मान-
मशुचिं पुरुषाधमम् ॥ ३४ ॥
मातापित्रोरसंमाना-
त्तथाध्ययनवर्जनात् ।

अतिस्त्रीगमनाच्चैव
क्षीवत्वाच्च विशेषतः ॥ ३५ ॥
अकाले मैथुनान्मोह-
भयात्संभ्रमणात्तथा ।

गृह्णन्ति ग्रहा इति भाविना संबन्धः । दुराचारं त्यक्तसमाचारम् । दुरात्मानं परद्रोहनिरतम् । अशुचिं चित्तवित्तशरीरशुद्धिशून्यम् । अध्ययनवर्जनमध्ययनेऽधिकृतस्य तत्त्यागः । मोहेन अज्ञानेन जनितं भयम् । छायादिकृतस्त्रासः संभ्रमणमसंभ्रमविषये संभ्रमग्रहणम् ॥

तथा अधिकारस्था अपि

सन्ध्याविवर्जिता ये च
सन्ध्यामैथुनसेवकाः ॥ ३६ ॥
भोजनाध्ययनं निद्रां
सन्ध्यायां ये च कुर्वते ।
अकामिनीः कामयन्ते
गुरुदारांश्च ये प्रिये ॥ ३७ ॥
प्रध्वंसयन्ति बलिनो
बलाच्चैवान्ययोषितः ।

तथान्येऽसत्यवक्तारः
प्रभुद्रोहकृतोऽशुभाः ॥ ३८ ॥
अनुक्तैः पापचरितै-
र्ये नरा संयुतास्तथा ।
एतैरन्यैर्निदानैश्च
गृह्णते मानुषान् ग्रहाः ॥३९॥

अकामिनीरनुत्पन्नाभिलाषाः । असत्यं ताच्छील्येन वदन्तः । अनुक्तैरिति ब्रह्महननादिभिः, अन्यैरिति मित्रद्रोहादिभिः ॥ ३९ ॥

स्त्रियश्चैव तु दौःशील्या-
दशौचाभक्ष्यभक्षणात् ।
तथोभयगुरुद्वेषा-
द्भर्तरि व्यभिचारतः ॥ ४० ॥
अन्यैरनुक्तैर्दोषैश्च
दूषिता मुद्रयन्ति ते ।

उभयगुरवः श्वशुरादयोऽनुग्राहकाश्च । अन्यैरिति निक्षेपहरणादिभिः । ते इति ग्रहाः ॥

तथा

रुदतां चापि बालानां
 रात्रौ जागरणात्तथा ॥ ४१ ॥
उन्मत्तविद्रुता भीता-
 स्त्रस्ता दोषैश्च दूषिताः ।
रुदत्यः क्रोशमानाश्च
 मुक्तकेशाश्च दारुणाः ॥ ४२ ॥
दुष्टपुक्कसचण्डाल-
 स्पर्शेनैव तु दूषिताः ।
शवस्पर्शात्तद्गमना-
 त्तत्रस्थस्पर्शनात्तथा ॥ ४३ ॥
तद्दुष्टसाहचर्याच्च
 तद्वार्तानुगमात्तथा ।
अशौचाद्यैस्तथानेकै-
 र्दुःस्पर्शैश्चापि दूषिताः ॥४४॥

दोषैर्दूषिता दौर्भाग्याद्युपहताः। दारुणा हिंसैकासक्ताः। तत्रस्थं शवकुसुमादि, तस्य स्पर्शनात्। तत्र शवसंबन्धिनो ये दुष्टास्तद्वाद्यवादनाधि-

कृतस्तैः साहचर्यात् । तद्वार्ता शत्रवार्ता, तया अनुगमः संबन्धः ॥ ४४ ॥

तत एवमादिदोषैर्दूषिता यथासंभवं स्त्रियः पुरुषा वा ये केचित्, तेषां मध्यात्

दुष्टा स्त्री पुरुषो वाथ
स्नात्वा च्छायां प्रपातयेत् ।
बालानां भूपतीनां च
तत्पत्नीनां तपस्विनाम् ॥४५॥

तदा तेनैव

छायाच्छिद्रेण भूताश्च
मातरो बलवत्तराः ।
दृष्टिपातं प्रकुर्वन्ति
लब्धच्छिद्रा हि हिंसकाः ॥४६॥

लब्धच्छिद्रा हीति अर्थान्तरन्यासः ॥ ४६ ॥

किंच

रौद्रां दृष्टिं पातयन्ति
बालानां च जिघांसया ।

पापिष्ठाश्च दुराचारा
भूतैर्ग्रस्ता ज्वरादिभिः ॥४७॥
तथोन्मत्ता दुष्टचित्ताः
पापाचाराः सुदुःखिताः ।
बुभुक्षिता मत्सराश्च
शत्रवो धैर्यगर्विताः ॥ ४८ ॥
एते चान्ये च बहवो
दृष्टिं संपात्य भीषणाम् ।
पश्यन्ति यदि बालानां
पूर्वोक्तानां च सर्वशः ॥ ४९ ॥
दृष्टिपातं ततो जातं
ज्ञात्वा श्रेयः समाचरेत् ।
तत्क्षणं न विलम्बेत
स्वल्पेनैव कृतेन हि ॥ ५० ॥
बाधन्ते नैव दुष्टानि
उषित्वा बाधयन्ति ते ।

पापिष्ठा निषिद्धकर्मरताः । दुराचारा अवि-

नयप्रधानाः । तथेति पूर्वत्र योज्यम् । दुष्टचित्ताः क्रोधनादिस्वरूपाः । पापाचाराः शौण्डिकधीवराद्याः । कृतेनेति शान्तिकादिना । उषित्वेति व्यवस्थितिं लब्ध्वा ॥

यत एवं

न विलम्बस्तदा कार्यः
सद्य एव समाचरेत् ॥ ५१ ॥

तदेति तत इत्यर्थः । समाचरेदिति प्रतीकारम् ॥ ५१ ॥

तत्र

सर्वौषधैः सुप्रशस्तै-
र्बहुभिर्मङ्गलान्वितैः ।
पञ्चगव्येन वा तत्र
मन्त्रयुक्तेन कारयेत् ॥ ५२ ॥

स्नानं सौभाग्यजननं
सर्वदोषभयापहम् ।

औषधैः सहदेवाबलामोटैकवीराद्यौषधिभिः । कारयेदिति साध्यम् ॥

किंच दुष्टच्छायावताम्

आचार्यो मन्त्रकलशं
पूर्ववद्विधिचोदितम् ॥ ५३ ॥
ददाति सद्यो बालानां
पूर्वोक्तानां च सर्वशः ।

प्रागुक्तप्रक्रियया जप्तम्, पूर्वोक्तानां चेति राजादीनां, ददाति अभिषेकाय शिरसि आवर्जयति ॥

तदा

सद्यःश्रेयस्करं पुण्यं
शान्तिदं पुष्टिदं ध्रुवम् ॥५४॥

भवेदिति शेषः ॥ ५४ ॥

यदा ह्यनन्तास्तत्रस्था
मातरः संनिधानतः ।
जिघांसन्ति तदा सद्यो
महामातॄः प्रपूजयेत् ॥ ५५ ॥

तत्रस्थाः शास्त्रेषु दृष्टाः । मातरो ब्राह्म्याद्यं-

शकोद्भूताः । महामातृस्तत्स्वामिनीर्ब्राह्म्याद्याः ।
तथाच श्रीतन्त्रसद्भावे

‘ शाकिनी दूपिका चैव चुम्बिका पत्रलेखिका ।
उच्छुष्मा नक्रदूपी च ऊर्ध्वनिःश्वासिका तथा ॥
अधोनिःश्वासिका चैव आसां कर्म शृणु प्रिये ।
शाकिन्यश्चोत्तमास्तासां शेषा घोरतराः स्मृताः ॥
अजस्रं दूषते या तु रक्तं वै सार्ववर्णिकम् ।
गच्छन्ती वाथ तिष्ठन्ती तेन सा दूपिका स्मृता ॥
पुत्रमित्रपितृभ्रातृबालानास्वादयन्ति च ।
चुम्बन्त्यश्चास्रमश्नन्ति विज्ञेयाश्चुम्बिकास्तु ताः ॥
पत्रेण मुखमासाद्य पिबन्ती चामृतं सदा ।
पत्रलेखी स्मृता सा तु दुर्निवारा महाबला ॥
रात्रौ भूत्वा विवस्त्रा या मूत्रयित्वा प्रदक्षिणम् ।
कृत्वा तु प्राशयेद्रक्तं मुक्तकेशी तु कर्पयेत् ॥
उच्छुष्मिका तु सा ज्ञेया साधकैर्वीरनायिका ।
नासाग्रं वीक्षमाणा तु स्वादयन्त्यमृतं सदा ॥
नक्रदूपी तु सा ज्ञेया ऊर्ध्वनिःश्वासिका तु सा ।
नग्ना भूत्वा तु गच्छेद्या रात्रौ परगृहं सदा ॥
वस्त्रेणाच्छाद्य वक्त्रं तु भूत्वा चैवमधोमुखी ।
पिबते शोणितं नित्यमधोनिःश्वासिका तु सा ॥’

इति । शाकिनीभ्यो भिन्ना दूपिकाद्याः सप्त मातरो लक्षिताः, तत्रैव तासां ब्राह्म्याद्यंशोद्भूतत्वम्

'अधःश्वासा तु ब्राह्म्यंशा नक्रदूपी महेश्वरी ।
दूपिका तु विशाख्यंशा वैष्णव्यंशा तु पार्वति ॥
पत्रलेखी समाख्याता चामुण्डांशा तु चुम्बिका ।
ऊर्ध्वनिःश्वासिका ज्ञेया माहेन्द्र्यंशा वरानने
वाराह्यंशा तथोच्छुष्मा कथिता वीरवन्दिते ।'

इति उक्तम् । एताश्च अनन्ता इति तत्रैव दर्शितं

'चुम्बिकायास्त्रयो भेदाः................ ।'

इत्यादिना ग्रन्थेन ॥ ५५ ॥

पूज्या मातॄरुद्दिशति

ब्राह्मी माहेश्वरी चैव
कौमारी वैष्णवी तथा ।
वाराही च तथेन्द्राणी
चामुण्डा सप्त मातरः ॥५६॥

एतास्तु मातरः सप्त
पूजयित्वा शिवं भवेत् ।

श्रेयः प्राप्नुयात् । 'भू प्राप्तौ' इत्यस्य तिङ्व्यत्ययात् भवेच्छब्दः ॥

युक्तं च एतदित्याह

समस्तमातृचक्रस्य
योनयस्ताः प्रकीर्तिताः ॥५७॥

ताभिः पूजितमात्राभि-
रुपहारैः पृथग्विधैः ।
कृत्स्नो मातृसमूहस्तु
तुष्टो भवति तत्क्षणात् ॥५८॥

अतश्च

प्रधानाः सर्वमातॄणा-
मेताः सप्त प्रकीर्तिताः ।
सितरक्तपीतकृष्णैः
पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५९ ॥

पायसैः कृसरैर्मत्स्यै-
र्लेह्यैः पेयैरशेषतः ।
चतुर्विधेन मांसेन
घस्मरैर्बलिभिस्तथा ॥ ६० ॥

पूजयित्वा तु बालानां
सद्यः श्रेयो भविष्यति ।

कृसरैस्तण्डुलसस्यमिश्रैर्भोज्यैः । चतुर्विधेनेति आनूपजाङ्गलाम्भसनाभसभेदात् ॥

यत एवच

तस्मात्प्रधानयागेन
गुणभूतास्तु देवताः ॥ ६१ ॥
तृप्ता भवन्ति सर्वत्र

एवंकृते सति साध्यः

सद्यः श्रेयो ह्यवाप्नुयात् ।

किंच

त्रिंशत्कोटी सहस्राणां
स्वाङ्गुष्ठान्निर्मिता मया ॥६२॥
विनायकानां घोराणा-
मग्निज्वलिततेजसाम् ।
यदि तैर्विघ्नितः कश्चि-
दभिभूतो भवेन्नरः ॥ ६३ ॥
तत्राधिदैवतं पूज्यो
विघ्नेशस्तु विनायकः ।

विनायकगृहीतस्य लक्षणं

'हुङ्कारं मुञ्चते यस्तु पादपांसुं तथैवच ।
यस्तु च्छन्दयते नित्यं दन्तान्कटकटायते ॥
विनायकगृहीतस्य ह्येतद्भवति लक्षणम् ।'

इति श्रीक्रियाकालगुणोत्तरे दर्शितम् ॥
तं च

अन्यतन्त्रोपचारेण
ध्यानयोगेन पूजयेत् ॥ ६४ ॥
मोदकैर्विविधैश्चित्रै-
र्बलिभिर्घस्मरैस्तथा ।
भूरिमद्यैस्तथा मांसै
रक्तपुष्पविलेपनैः ॥ ६५ ॥

अन्यतन्त्रे अन्यशास्त्रे उपचारो व्यवहारो यस्य ध्यानयोगस्य तेन तेन मन्त्रेण अत्ररयेनैव ॥६५॥

यत्र च यादृशा देवताविशेषाः पूज्याः, तत्र तेषां

सर्वेषामेव वासांसि
स्वरूपाणि प्रदापयेत् ।
हेमरत्नानि धातूंश्च
दीपांश्चैव प्रदापयेत् ॥ ६६ ॥
स्वेन स्वेनैव रूपेण
सर्वं सर्वेषु दापयेत् ।

इत्थंकृते सति

विघ्नैः प्रमुच्यते साध्य-
स्तत्क्षणान्नात्र संशयः ॥६७॥

किंच

यदि भूतग्रहैर्घोरै-
र्मुद्रितो बलिभिर्नरः ।
तदा भूतेश्वरो याज्यः
पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ६८ ॥

श्रीतोतुले

'भूतश्चोत्तिष्ठते वेगाद्बलवान् बहुभुक्तथा ।'

इत्यादिना भूतगृहीतो लक्षितः । ग्रहोऽपि तत्रैव

'बलिकामो भोक्तुकामो हन्तुकामस्तथैवच ।
ग्रहश्च पतितो देवि मानुषांश्चाप्यमानुषान् ॥
करोति विविधान्भावान्................।'

इति । पूर्वोक्तेन विधानत इति मन्त्रवीर्यस्फारानु-प्रवेशादिना बहुना च बल्यादिना संभारेणेत्यर्थः॥

किंच

राक्षसैर्विविधैर्येऽत्र
प्राणिनो भाविता ध्रुवम् ।

इष्ट्वा रक्षोधिपं श्रेयः
सर्वे तत्र समाप्नुयुः ॥ ६९ ॥

भाविता गृहीताः । ते च

‘ निशां प्रधावते सर्वामेकैकं तु निरीक्षते ।
पिबते च सुरां भूयः स्वमांसं भक्षयन्त्यपि ॥
शून्यग्रामनिवासी च ताम्रवर्णस्तथा भवेत् ।
रक्षोग्रहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥ ’

इति क्रियाकालगुणोत्तरे लक्षिताः । रक्षोधिपो निर्ऋतिः ॥ ६९ ॥

किंच

यदा यक्षैरसंख्यातै-
रभिभूतो भवेन्नरः ।
तदा वैश्रवणं शीघ्र-
मिष्ट्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ७० ॥

यक्षगृहीतानां च लक्षणं तोतुल एव दर्शितं

‘ यक्षेण तु गृहीतस्य अट्टहासादि लक्षणम् । ’

इति, तथा

‘ अतिरौद्रा भवेद्दृष्टिरकस्माच्च प्रधावति ।
भोजनं चैव भुञ्जानो देवं पूजयते सदा ॥

मद्यमांसप्रियश्चैव रुधिरं ग्रसते बहु ।
यक्षग्रहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥'

इति ॥ ७० ॥

किंच

अष्टयोन्यो यदा देव्यो
विरुद्धा यत्र कुत्रचित् ।
तदा तु भैरवं यागं
कृत्वा श्रेयः समाप्नुयात् ॥७१॥

अष्टयोन्यः पैशाचाद्यष्टात्रिकल्पाः । देवयोनिभेदा देव्य इति

'तत्त्वरूपास्तु योगिन्यो ज्ञातव्याश्च वरानने ।
शिवेच्छानुविधायिन्यो मनोवेगा महाबलाः ॥
विचरन्ति समस्ताश्च ब्रह्मविष्ण्विन्द्रभूमिषु ।
अपराः कुलसंभूता योनिजाः कुलजाः प्रिये ॥
पीठजाः क्षेत्रजाश्चैव शरीरे तु विशेषतः ।'

इति, तथा

'पीठजाः योगिन्यो ज्ञेयाः क्षेत्रजा देवताः स्मृताः ।
योनिजा रूपिणी प्रोक्ता तासां भेदा ह्यनेकधा ॥'

इति, तथा

'ब्राह्मणक्षत्रविट्शूद्रकुलजाश्चैव नायिकाः ।
सप्तविंशतिभिर्वर्षैरूर्ध्वं जानन्ति तत्पदम् ॥
कुलेऽन्यत्र समुद्भूताः शाकिन्यां रुद्रमातरः ।'

इति, तथा

‘ शाकिन्यो रुद्रशाकिन्यश्चान्याः शाबरिकाः शिवाः ।
योगिन्यश्चापरास्तासां यद्व्याप्तमखिलं जगत् ॥
छलेनाकृष्य पिबति क्षुद्रा प्राणिपयः सदा ।
रूपपरिवर्तनार्थं लब्ध्वा पातयति पशून् ॥
शाकिनी सा तु विज्ञेया रौद्रस्थानरता सदा ।
परचित्तगतिज्ञा च रूपस्य परिवर्तनम् ॥
करोत्यमृतलुब्धा च ज्ञेया सा रुद्रशाकिनी ।
शैव्यश्चैवंविधा ज्ञेया गुप्ताचारा वनरताः ॥
न घातयत्यसौ सर्वाञ्छिद्रेणास्वादयेदसृक् ।
शाबर्यस्त्वपरा ज्ञेया मन्त्रतद्गतचेतसः ॥
पञ्चामृतं समस्तं हि मानुषं च हरन्ति ताः ।
पर्यटन्ति क्षणात् पृथ्वीं रूपं कुर्वन्त्यनेकधा ॥
अपरा योगसामर्थ्यात्त्रिकालपरिवेदिकाः ।
शिवास्तु ताः समाख्याता मन्त्रध्यानपरायणाः ॥
तथाष्टगुणसंपन्नाः पर्यन्तपदवेदिकाः । ’

इत्यादिग्रन्थेन श्रीतन्त्रसद्भावे नानाविधा निरूपिताः। भैरव इति तस्य सर्वशक्तिचक्रेश्वरत्वात् ॥

अत्र भैरवीये यागे

अन्तर्बलिः प्रदातव्यः
सर्वेषां भूरिघस्मरैः ।

तथा बाह्ये बलिः क्षेत्रे
दातव्यः श्रेय इच्छता ॥७२॥
अरण्यके बलिश्चान्यो
महिषाद्यैस्तथाजकैः ।

अन्तर्बलिर्नैवेद्यम् । बहिः क्षेत्रपालबलिः । अरण्ये भूतबलिर्महिषच्छागबर्कराद्यैः ॥

किंच अत्र माषौदनमत्स्यादिद्रव्यैः
विविधैस्तु बलिं कुर्यात्

तं च

सर्वेभ्यस्तु प्रदापयेत् ॥ ७३ ॥

देवतायोगिनीभूतादिभ्यः ॥ ७३ ॥

स च अयं

नदीतीरे श्मशाने वा
ह्यटव्यां मातृमण्डले ।
प्रातर्मध्याह्नकाले च
सायं चैवार्धरात्रतः ॥ ७४ ॥
बलिस्तेभ्यः प्रदातव्य-
स्तेन तृप्ता भवन्ति ते ।

सदा च

उदकं ह्यन्नमिश्रं च
भूरि तेभ्यः प्रदापयेत् ॥ ७५ ॥
तेन तृप्तास्तु ते सर्वे
सर्वश्रेयःफलप्रदाः ।
भवन्त्यावितथं भद्रे
मातृवत्पालयन्ति च ॥ ७६ ॥

बलिं निर्वक्ति

स्मृतिमोजो जयं वृद्धिं
वपुरापुर्यशः सुखम् ।
नष्टं बलेन सर्वेभ्यो
दद्यात्तेन बलिः स्मृतः ॥ ७७ ॥

एतच्च बलिदानान्तं कर्म

एवं मृत्युजिता सर्वं
कर्तव्यं सर्वसिद्धिदम् ।

किंच

स्कन्दग्रहगृहीतानां
बालानां पीडितात्मनाम् ॥७८॥

रतिग्रहैस्तथा नार्यो
ह्यभिभूताः क्वचिद्यदा।
कार्तिकेयस्तदा याज्यः
पूर्वोक्तविधिना ध्रुवम् ॥७९॥

बालग्रहलक्षणं

'तदङ्के रमते नित्यं बालानां च प्रसङ्गतः।
कुमारी नृत्यते चैव पांसुना क्रीडते सदा ॥'

इति तत्रैव उक्तम्। पूर्वोक्तविधिरिह मन्त्रेण अर्चाहोमादि ॥ ७९ ॥

एवंकृते हि

क्षिप्रं ताश्च प्रमुञ्चन्ति
स्कन्दाद्या ये शिशुग्रहाः।

चकारात्तेऽपि नारीरतिग्रहाः ॥

एवं विशेषत उक्त्वा सामान्येन अपि आह

यस्मिन्कुले यदंशेन
मुद्रितः कीलितः क्वचित् ॥८०॥
तत्कुलेनैव चेष्टेन
सर्वदोषैः प्रमुच्यते।

यद्यद्देवतांशकोद्भूतेन योगिनीभूतग्रहादिना मुद्रितो यो ग्रस्यमानवलः कीलितो वा.... ग्रामा....धिष्ठाय स्थापितः, तस्य तत्तद्देवतायागादेव श्रेयः । तत्तद्देवाद्यंशकोद्भूतग्रहगृहीतानां च लक्षणं क्रियाकालगुणोत्तरे दर्शितं

'न कुप्यति न हृष्येच्च भोजनं नाभिकांक्षति ।
न वाचालपते किंचिन्निद्रा नास्योपजायते ॥
नच मूत्रपुरीषं च नाशुचिस्तस्य जायते ।
पद्मपत्रनिभाकारं मुखं तस्योपजायते ॥
देवग्रहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ।
गायते नृत्यते हृष्टो मुखवाद्यं करोति च ॥
गन्धमाल्यरतो नित्यं क्षीरभोजन एव च ।
सततं प्रियशीलश्च अरतिं नैव गच्छति ।
गन्धर्वेण गृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥
गन्धपुष्परतो नित्यं क्षीरभोजन एवच ।
रक्तनेत्रो ह्यधोदृष्टिर्नदीषु नाभिषिञ्चते ॥
जलं चासौ वगाहेत पर्वते रमते सदा ।
जिह्वां लालयते चैव दशनांश्च निपीडयेत् ॥
नागग्रहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ।
अहं विष्णुरहं ब्रह्मा रुद्रोऽहमिति भाषते ॥
अहं स्कन्दो विशाखश्च नास्ति मत्सदृशो भुवि ।
कदाचिद्भोजनं भुङ्क्ते नैव भुङ्क्ते कदाचन ॥
अपमन्येत देवांश्च ब्राह्मणांश्चापमन्यते ।
असुरेण गृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥

तपःस्वाध्यायसंयुक्तो ब्राह्मणानुग्रहे स्थितः ।
कृतशौचो भवेन्नित्यमशौचं नैव तिष्ठति ॥
अपशब्दं च गृह्णाति पठत्यपि समं द्विजैः ।
गायते सामवेदं च ऋग्वेदं चाप्युदाहरेत् ॥
वेदार्थेषु च सर्वेषु श्रुतिं नित्यमुदाहरेत् ।
वैद्यमेवं तु जानाति हसन्नेव च धावति ।
ब्रह्मरक्षोगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥'

इति। एवं लक्षणतो देवादिग्रहगृहीतान् निश्चित्य इह मन्त्रेण देवराजगन्धर्वराजादिपूजा कर्तव्या ॥

यत एवं

तदर्थेन मया सर्वं
रहस्यं प्रकटीकृतम् ॥ ८१ ॥

अस्मिंस्तन्त्रे तु सर्वेषा-
ममृतं च विधानतः ।

सर्वेषामेव तत्तद्देवतानां यत् रहस्यं परमाद्वैतमपि तन्मन्त्रवीर्यमयं, तदत्र अमृतं च मन्त्रनाथरूपं विधानेन मया स्फुटीकृतम् ॥

तदित्थं

सर्वतन्त्रेषु सामान्यो
मृत्युजित्प्रकटीकृतः ॥ ८२ ॥

सर्वेषां हृदयं गुह्य-

मप्रकाश्यं महाद्भुतम् ।

उक्तनीत्यैव अस्य हृदयादिरूपत्वम् ॥

एतच्च पराद्वैतप्रथानुत्मेषात्

न केनाचिदहं पृष्टः

अतश्च

नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥८३॥

रहस्यं

रहस्यत्वे हेतुमाह

संप्रदायश्च

सर्वश्रेयःसुखावहः ।

अयमिति अर्थात् । चो ह्यर्थे ॥

यत एवम्, अतः

साधकास्तु प्रसन्ना ये

भक्ता ह्याराधयन्ति च ॥ ८४ ॥

सर्वदुःखविमुक्तास्ते

सत्यं मे नानृतं वचः ।

सर्वैरेव समय्यादिभिः

अनेनैवात्मनः कार्यं
सर्वदुःखनिवारणम् ॥ ८५ ॥

आचार्यस्तु

भक्तानां स्वसुतानां च
स्वदाराणां च कारयेत् ।
स्वशिष्याणां च भक्तानां
नान्यथा तु प्रयोजयेत् ॥८६॥

लौकिकस्नेहलोभावुत्सृज्य भक्तानामेवंविधं कुर्यात् पुत्रकादिभिर्वा, भक्तः स्वदारादिविषये आचार्यं कारयेदनेनैवेति एवकारः सत्सु अपि अन्येषु मन्त्रेषु अस्य मन्त्रेश्वरस्य माहात्म्यं वक्ति ॥

किंच अयं विधिः

सर्वाश्रमगुरुत्वाच्च
भूपतीनां च सर्वदा ।
तत्सुतानां च पत्नीनां
कर्तव्यो हितमिच्छता ॥८७॥

सर्वाश्रमगुरुत्वं यथाशास्त्रं प्रजापालकता ॥

इमं च महामन्त्रयोगं

नित्ये नैमित्तिके काम्ये
शान्त्यर्थं कारयेत्सदा ।

किंच

मुखे प्रक्षालिते नित्यं
तिलकः श्वेतभस्मना ॥ ८८ ॥
सप्ताभिमन्त्रितः कार्यो
मातृदोषनिवृत्तये ।

किंच

समालम्भनपुष्पं वा
ताम्बूलेनाभिमन्त्रितम् ॥ ८९ ॥
दीयते यस्य तस्यैव
न हिंसन्तीह हिंसकाः ।

नैव हिंसन्तीत्यर्थः ॥

किंच

भोजनं चाभिमन्त्रेत
मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥ ९० ॥
उभयोः पार्श्वयोर्मध्ये
भुञ्जानोऽमृतमश्नुते ।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्त-
स्तिष्ठते नृपतिः क्षितौ ॥ ९१ ॥

एवमिति स्रवत्परामृतचिद्धर्मस्फुरत्तात्मना अनेन मन्त्रेण प्रोक्तदृशा संपुटीकारयुक्तया ध्यातोऽभिमन्त्रितश्चन्द्रद्वयमध्यस्थितं भोजनं भुञ्जानोऽमृतमश्नुतेऽमृतत्वमेति नृपतिः । नृपतिरिति उपलक्षणम् ॥ ९१ ॥

तस्य च

अथ क्रीडनकालेषु
गजाश्वसहितस्य च ।
अस्त्रक्रीडासु सर्वासु
रक्षार्थं कलशं यजेत् ॥ ९२ ॥
क्रीडार्थं विजयार्थं च
रक्षार्थं हिंसकादिषु ।

क्रीडाकालेषु दाहकेल्यादिक्रीडावसरेषु क्रीडार्थं निर्विघ्नक्रीडासंपत्त्यै गजाश्वसहितस्य चकारादमात्यराष्ट्रादियुक्तस्य विजयार्थं संग्रामाद्यवसरेषु सर्वासु शस्त्रक्रीडासु रक्षार्थं शस्त्रक्षतादिदोषशान्तये हिंसकादिविषये रक्षार्थमनेन मन्त्रेण कलशं यजेत् ॥

यस्माद्दुष्टाश्च बहवो
जिघांसन्ति नृपादिकम् ॥९३॥
तस्माद्रक्षा प्रकर्तव्या
उक्तकलशार्चारूपा ॥
सर्वप्रजानुकूलनृपतिरक्षणेन एवं रक्षा
सर्वश्रेयस्करी शुभा ।
भवेत् ॥
एवं क्रीडाद्यवसरेषु शिरोरक्षितस्य
ततः सुप्तस्य नृपते
रक्षार्थं कलशं यजेत् ॥९४॥
रौप्यं चौषधिसंयुक्तं
चन्दनागुरुलेपितम् ।
क्षीरेण चाम्भसा पूर्णं
तत्र अर्चिते कलशे
यजेन्मृत्युजितं परम् ॥९५॥
सर्वश्वेतोपचारेण
पुष्पधूपार्घपायसैः ।
इत्थं भगवति अर्चिते

अग्रे स्थिता महानिद्रा
जगत्संमोहकारिणी ॥ ९६ ॥
सुखार्थं नृपते रात्रौ
जीर्णार्थं भोजनादिके ।
आरब्धा देवदेवेन
आज्ञां दत्त्वेति भावयेत् ॥९७॥

देवेन आज्ञां दत्त्वा नृपते रात्रावग्रे स्थिता निद्रा सुखार्थं भोजनादिजीर्णतार्थं च आरब्धा प्रवर्तितेति भावयेत् ॥ ९७ ॥

एवंकृते नृपतिः

ततो रात्रिं समग्रां तु
तिष्ठेद्वै निद्रया सह ।

किंच

यक्षरक्षःपिशाचाद्यै-
र्दुःस्वप्नैर्मातृसंभवैः ॥ ९८ ॥
भयैस्त्वत्रासदुःखैस्तु
मुक्तस्तिष्ठेद्यथासुखम् ।

किंच दिग्गतेषु

लोकपालेषु सास्त्रेषु
रक्षार्थं नृपसंनिधौ ॥ ९९ ॥
पूजनं चार्घपुष्पाद्यैः
कलशे पूजिते सति ।

कर्तव्यम् ॥

अतश्च कस्यचित् शक्तिपातपूतस्य नृपतेः

यस्यैवं सततं कुर्या-
ज्ज्ञानवान्दैशिकोत्तमः॥१००॥

कलशाद्यर्चाम् ॥

असौ

पूर्वोक्तं समवाप्नोति

भुक्तिमुक्त्यादि ॥

नच एतदसंभाव्यं यतः

प्राहेति भगवाञ्छिवः ।

किंच

निमित्तेषु च सर्वेषु
अमृतेशं यजेत च ॥ १०१ ॥

कामरूपं सदा

तत्तन्नैमित्तिकदेवताकारकममृतेशमिति ॥

यस्मात्

सर्वकामानवाप्नुयात् ।

चिन्तामणिकल्पत्वादस्येत्युक्तत्वात् ॥

निमित्तेष्विति उक्तिं लेशतः स्फुटयति

प्रजानां रक्षणार्थाय
शालीनां चापि संपदे ॥१०२॥
सुतपत्नीषु रक्षार्थ-
मात्मनो राष्ट्रवृद्धये ।
इन्द्ररूपं यजेत्तत्र
विजयार्थं नृपस्य च ॥१०३॥

तत्रेति नैमित्तिके इन्द्रादिने। आत्मनो नृपस्य विजयार्थमिति संगतिः ॥ १०३ ॥

किंच

गोब्राह्मणेषु रक्षार्थ-
मात्मनः स्वजनेषु च ।

महानवम्यां पूजयेत
भूरियागेन वेश्मनि ॥१०४॥

तथा सति हि

पूर्वोक्तं समवाप्नोति
आयुरारोग्यसंपदम् ।

किंच

अस्त्रयागः प्रकर्तव्यः
प्रयत्नात्सिद्धिहेतवे ॥ १०५ ॥

महानवम्यामेव ॥ १०५ ॥

एवं हि यष्टा

अस्त्रसिद्धिमवाप्नोति

दिव्यानि अस्त्राणि मन्त्रप्रभावात्संपादयति। राजादिश्च विजयमाप्नोतीत्याह

प्रयोक्ता फलमश्नुते ।

प्रयोक्ता पूर्वोक्तयाजयिता ॥

किंच

यदा मृत्युवशाघ्रातः
कालेन कलितो नृपः ॥१०६॥

अरिष्टचिह्नितात्मा वै
देशो वा तत्सुतादयः ।
ब्राह्मणादिषु सर्वेषु
नाशे जनपदस्य च ॥१०७॥
शाल्यादिषु च सस्येषु
फलमूलोदकेषु च ।
दुर्भिक्षव्याधिकार्येषु
उत्पातेषु महत्सु च ॥१०८॥
तदा नीराजनं कार्यं
राज्ञो राष्ट्रविवृद्धये ।

सुतादय इति आदिशब्दात् राज्ञ उत्पातान्तेषु सत्सु यदा ब्राह्मणादिषु नाशस्तदा नीरेण अभिषेकवारिणा अजनं सर्वदोषाणां निवारणार्थं क्षेपः, निःशेषेण राजनं दीप्तिमत्तोत्पादनं कार्यम् ॥

तत् वक्तुमुपक्रमते

पूर्ववद्यजनं कृत्वा
कलशेनाभिषेचयेत् ॥१०९॥

कथमित्याह

निःशंको निर्जने रात्रौ
शुभर्क्षे च तथांशके ।
जयपुण्याहशब्दैश्च
वेदमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ११० ॥
अभिषिञ्चेत्तु राजानं

निर्जने इति गुप्तस्थाने ॥

अथच आचार्यः

सिद्धार्थाञ्जुहुयाद्बहून् ।
नीराजनाविधानेन
नामाङ्के संस्कृते प्रिये ॥१११॥
वह्नौ संरुद्धमनसा
अजांश्च प्रोक्षयेद्बहून् ।
तृप्त्यर्थं भूतसङ्घस्य
मन्त्री रक्षार्थमुद्यतः ॥११२॥

नीराजनमसामान्यदीप्त्युत्पादनं मूलमन्त्रप्रयोगपूर्वकम् । 'अमुकस्य नीराजनमस्तु स्वाहा' इति अत्र प्रयोगः । भूतानि च संघश्चेति समासः, संघो मातृयोगिन्यादिगणः ॥११२॥

एवं बल्यन्तं कर्म बहिष्कृत्वा

शाकुनोक्त्यांशगत्या वा
विज्ञाय शकुनं हितम् ।
यक्षेन्द्रशिववारुण्या
निर्यातः सर्वसिद्धिदः ॥११३॥

ज्योतिर्गणोक्त्या स्वयं शुभांशकज्ञानात् वा शकुनं माङ्गल्यमवसरं ज्ञात्वा यक्षेश्वराद्यधिष्ठितोत्तरपूर्वैशानपश्चिमदिग्भ्योऽन्यतमया दिशा विजयाभिमुखेन राज्ञा सह निर्यात आचार्यः सर्वसिद्धिदो भवति ॥ ११३ ॥

नीराजनानन्तरं राज्ञः

अथ पूर्वोक्तविधिना
गृहे यागं तु कारयेत् ।
यावत्सप्ताह्निकं देवि
भूरिहोमेन सिद्धिदम् ॥११४॥

भूरिहोमेनेति सहार्थे तृतीया ॥ ११४ ॥

यदर्थं च एवमिज्यते

अस्याचला महालक्ष्मी
राज्यं वा यदभीप्सितम् ।

तत् भवति ॥

स च

भौमान्तरिक्षसिद्धीश्च

प्राप्नुयान्नृपतिः सुखी ॥ ११५॥

यदा

तदा नीराजनं ख्यातं

सर्वश्रेयस्करं परम् ।

किंच एतत् सर्वं

पूर्वोक्तान्नाशयेद्दोषा-

न्देवि नास्त्यत्र संशयः ॥११६॥

इथं च मन्त्रनाथं

गोषु मध्ये यजेद्यस्मा-

त्सदा वर्धेत गोकुलम् ।

तत्र च

सिन्दूरं गैरिकं वापि

अभिमन्त्र्यैव मन्त्रवित् ॥११७॥

योजयेद्गोषु रक्षार्थं

शृङ्गोर्ध्वे सर्वदोषजित् ।

किंच

अश्वानामपि रक्षार्थं
पूर्वोक्तविधिना यजेत् ॥११८॥

तत्र च

अभिमन्त्र्यैव कलशं
मूर्ध्नि तेषां प्रपातयेत् ।
सिद्धार्थो मन्त्रजप्तस्तु
कण्ठे कार्योऽथ मूर्धनि ॥११९॥

एवमेवच

सर्वदोषविनिर्मुक्ता-
न्गजांश्चैव तु रक्षति ।

सिद्धार्थो मन्त्रितः ॥

किंच

अजादिषु पशुष्वेवं
रक्षां सर्वेषु कारयेत् ॥ १२० ॥
सर्वप्राणिषु रक्षार्थं
योक्तव्यो नृपतेः सदा ।

नृपतेः संबन्धिषु सर्वप्राणिष्विति संबन्धः ॥

एवंहि

महाशान्तिर्भवेत्तेषां
दुर्भिक्षं नश्यति क्षणात् ॥१२१॥

किंच

महाभयेषु सर्वेषु
भूकम्पोल्कानिपातने ।
अतिवृष्टावनावृष्टौ
मूषकादिभयेषु च ॥ १२२ ॥
अकालोत्पन्नपुष्पादौ
दैवैर्नष्टैश्च खण्डितैः ।
ज्वरलूतादिदोषैश्च
अपमृत्युभिरेवच ॥ १२३ ॥
दुःखैर्नानाविधैश्चैव
आघातं मण्डलं यदि ।
कर्मदोषाश्च ये केचि-
द्ग्रहदोषास्तथागताः ॥१२४॥
तिरोभावस्तथोत्पन्नो
मन्त्रच्छिद्रं तथागतम् ।

नागादिविषदोषाश्च
कीटविस्फोटकादयः ॥१२५॥
वातपित्तविकाराश्च
श्लेष्मदोषाश्च सर्वतः ।
अर्शांसि चक्षूरोगाश्च
तथा विसर्पकादयः ॥१२६॥
व्याध्यन्तराणि दोषाश्च
क्षतजाद्याः सहस्रशः ।
आभ्यन्तरा व्याधयश्च
शोकाद्याश्चित्तनाशकाः १२७
अभिशप्ताश्च देवाद्यै-
र्ब्राह्मणाद्या यदा जनाः ।
तदा तु पूर्ववद्यागः
कर्तव्यः शान्तिहेतवे ॥१२८॥

नष्टैरिति अग्निदाहादितः। खण्डितैः स्फुटितैः। आघ्रातं मण्डलं यदीति संबन्धः । कर्मदोषा असत्कर्मजानि दुःखानि । तिरोभावो देवगुर्वपराधजं किल्बिषम् । मन्त्रच्छिद्रमविहिताचारेण मन्त्राराधनजो दोषः । यथोक्तमन्यत्र

‘ नान्यच्छिद्रं प्रपश्यामि मन्त्रिणो मन्त्रसाधने ।
यत्र तादृग्यथालिङ्गः केवलं विचलत्यसौ ॥ ’

इति । नागाः सर्पाः । कीटेरान्तरैः क्रिमिभिर्जनिता विस्फोटाः कीटविस्फोटाः । क्षतजा व्रणोत्थाः । आभ्यन्तरा अन्तर्गडुप्रायाः ॥१२८॥

किंच अस्य मन्त्रराजस्य

प्रत्यहं हवनं कार्यं
राज्ञां राष्ट्रविवृद्धये ।

आचार्येण ॥

एवंकृते राज्ञा

सुखेन भुज्यते राज्यं
नात्र कार्या विचारणा ॥१२९॥

यतः

सकृत्पूजनमात्रेण
नश्यन्ते हिंसकादयः ।
नष्टा दश दिशो यान्ति
सिंहस्येव मृगादयः ॥ १३० ॥

किंच एतन्मन्त्राचार्यादेः

सतताभ्यासयोगेन
दारिद्र्यं नश्यति कुलात् ।

किंच

यस्मिन्देशे च काले च
निवसेन्मन्त्रवित्सदा ॥१३१॥
ईतयो व्याधयश्चैव
खार्खोदास्तस्य वा ग्रहाः ।
शाकिन्यो विविधा यक्षाः
पिशाचा राक्षसास्तथा॥१३२॥
बालग्रहाश्च विस्फोटा
व्यन्तराश्चापराश्च ये ।
सर्वाणि विषजातानि
दुर्भिक्षं ग्रहपीडनम् ॥ १३३ ॥
सर्वं न प्रभवेत्तत्र
मन्त्रवित्संनिधानतः ।

खार्खोदाः परप्रयुक्ता यन्त्राः। व्यन्तरा घनाः॥
अत ईदृक् य आचार्यः

स पूज्यः सर्वजन्तूनां
भूपतीनां च सर्वदा ॥१३४॥

स हि

दानपूजनसंमानै-
रसमैः पूज्यते यदि ।
तेन पूजितमात्रेण
सर्वे मन्त्राश्च पूजिताः ॥१३५॥

भवन्ति सुखदास्तत्र
तन्मुखांस्तांस्तु पूजयेत् ।

तत्रेति यत्र आचार्यवर्यः पूज्यते ॥

यतश्च

सर्वत्र च्छेदकर्तारो
ग्रहाः हिंसन्ति साधकम् १३६

तस्माद्ग्रहाणां दातव्यं
सदैवोदकमोदनम् ।

उदकमोदनं चेत्यर्थः ॥

एवंहि

इष्टा ग्रहा हि तृप्यन्ति
तृप्ता न प्रभवन्ति हि ॥१३७॥

यदा च विषमा ग्रहाः

तदा रक्षा तु कर्तव्या
दैशिकेन महात्मना ।

अथ रक्षासतत्त्वनिर्णयाय श्रीदेवी उवाच

रक्षा तु कथिता देव
प्राणिनामनुकम्पया ॥ १३८॥
कीदृशी प्रोच्यते सा तु
कस्य वा क्रियते कथम् ।

स्वरूपविषयान् प्रकारविषयांश्च प्रश्नान् स्फुटयति

व्यापकः पुरुषः प्रोक्तो
ह्यमूर्तः सर्वदेहिनाम् ॥१३९॥
देही बाह्यान्तरस्थोऽसौ
निर्गुणो ह्यशरीरवान् ।

यो देही पुरुषः स यस्मादमूर्तो बाह्यान्तरस्थो व्यापकः सत्त्वादिगुणवर्जितो वस्तुतोऽशरीरः ॥

ततः

कथं तु क्रियते तस्य
रक्षा कस्माच्च रक्ष्यते ॥१४०॥

नित्यव्यापकचिदेकमूर्तेर्निष्कलस्य अस्य हिंसारक्षाविषयत्वायोगात् ॥ १४० ॥

अथ न आत्मा रक्ष्यते, अपितु देहः; तत्रापि आह

शरीरं सकलं वाथ
रक्षितव्यं कथंच तत् ।
पृथिव्यादिमहाभूतै-
र्निर्मितं चोदितं किल ॥१४१॥

सकलत्वाद्रक्षार्हमपि पृथिव्यादिभूतजत्वेन अवश्यंभाविविनाशत्वेन न एतत् रक्षितुं शक्यमित्यर्थः ॥ १४१ ॥

नच तृतीयः कश्चित् रक्ष्योऽस्ति कथं कुतः केन वा असौ रक्ष्यते इत्यादिश्यतामित्याह

अन्यस्तृतीयो वा रक्ष्यः
कस्मादेव कथं विभो ।
कस्माच्च रक्षणीयः स्या-
त्केन वा वद शूलधृत् ॥ १४२ ॥

कथं केन प्रकारेण, कस्मात् भयहेतोः, केन कारणेनेति अत्र अर्थः ॥ १४२ ॥

एतत्सर्वमशेषेण
का रक्षा भगवन्वद ।

एतदिति रक्षाया विषयप्रकाररूपं, का च स्वरूपेण रक्षा भवेदित्यर्थः ॥

एतन्निर्णयाय श्रीभगवानुवाच

शृणु देवि परं प्रश्नं
न पृष्टोऽहं सुरासुरैः ॥१४३॥
गरुडाद्यैस्तथा शिष्यै-
र्बहुभिर्मुनिभिर्नच ।

पृच्छ्यते इति प्रश्नं प्रश्ननीयं रक्षास्वरूपमहं न कैश्चिदपि पृष्टः। तदेतत् वस्तु शृणु,—इत्यनेन देव्यास्तत्त्वज्ञता श्लाघ्यते ॥

यच्च त्वया एवं प्रश्नार्थं वस्तु पृष्टः

तदद्य ते प्रवक्ष्यामि
शृणुष्वायतलोचने ॥ १४४॥

तत्र रक्षास्वरूपं तावत् निर्णेतुमुपक्रमते

व्यापकः पुरुषः सूक्ष्मो
निर्गुणो निष्क्रियोऽचलः ।

अतश्च न असौ रक्षार्हः ॥

किन्त्वाणवस्तथा कार्मो
मायीयस्त्रिविधो मलः ॥१४५॥

अस्य अस्ति ॥ १४५ ॥

ततश्च

तत्संबन्धात्स मलिनो
ह्यस्वतन्त्रोऽप्यशक्तिमान् ।
अविशुद्धो ह्यसौ तस्मा-
न्मलत्रयनिरोधतः ॥ १४६ ॥

यतो मलत्रयनिरोधादसावविशुद्धः, अत एव कलादिमलावृतत्वात् मलिनः, कर्मवशत्वादस्वतन्त्रः, आणवमलवशादशक्तिमान् ज्ञत्वकर्तृत्वशून्यः ॥ १४६ ॥

तत्र चिन्मयस्य अस्य कथं मलयोग इत्याह

निर्मलो वा कथं सक्तो
भोगेषु

पूर्णचिदानन्दघनस्य विशुद्धस्य कथमशुद्ध-भोगाकांक्षा स्यादिति मायाशक्त्युल्लासितापूर्ण-मन्यतात्मकाणवमलभाज एव 'किंचिन्मे स्यात्' इति रागतत्त्वात्मा अभिलाषो घटते ॥

अन्यथा अत्र

एतद्विरुध्यते ।

निर्मलस्य भोगासक्तत्वात् ॥

एतत् स्फुटयति

शुद्धो भोगी न सिद्ध्येत्तु

यतः

विकल्पो भोग उच्यते ॥१४७

विकल्पमात्रः संसारः

शुद्धस्य चिदानन्दघनस्य न सुखदुःखप्रतिपत्त्यात्मा विकल्पपरमार्थो भोगः संसरणसतत्त्व उपपद्यते । यदुक्तमन्यत्र

'यद्यशुद्धिर्न पुंसोऽस्ति सक्तिर्भोगस्य किंकृता ।'

इति ॥

यतः संसरणसारो भोगः शुद्धस्य न युक्तः, तेन

पशोः संसरणं सदा ।
संसार्यस्य च बद्धस्य
निर्मलत्वं न युज्यते ॥१४८॥

पशुरुक्ताणवमलेन अङ्गीकृतोऽणुः । संसरणं भोगात् भोगान्तरगमनम् । संसार्यस्य पारमेश्वरशक्त्या प्रापितसंसारभावस्य ॥ १४८ ॥

यत एवमतः

आणवोऽयं मलः सूक्ष्मः
कार्यतो ह्युपपद्यते ।
अभिलाषस्ततः कार्यो
भोगादौ स प्रवर्तकः ॥१४९॥

रागतत्त्वात्मनोऽभिलाषात् कार्यकारणरूपापूर्णमन्यतात्मा असावनुमीयते । यत्तु

'..........अभिलाषो मलोऽत्र तु' (४।१०५)

इति श्रीस्वच्छन्दग्रन्थे उक्तं, तत्र विशेषसामान्यविषयालम्बनाभिलाषात्मा वैराग्यरागतत्त्वलक्षणोऽपूर्णमन्यतात्मा निष्कर्माभिलाष आणवो मलोऽभिप्रेतः । भोगादाविति आदिग्रहणात् सांख्यादिदृष्टे तात्त्विके पक्षेऽपि ॥ १४९॥

एवमाणवं निर्णीय द्वयं निर्णेतुमाह

कार्मं यद्भोगकार्यं त

द्देशकालशरीरतः ।

कलादि यत्पृथिव्यन्तं

मायाकार्यं विदुर्बुधाः ॥१५०॥

भोगः सुखादिसंवित् कार्यं यस्य, तत् कार्मं मलं, तत् देशकालशरीरेभ्यः प्राच्येभ्यो हेतुभ्यो भवति; कलादिक्षित्यन्तं तु त्रिंशत्तत्त्वात्म मायाकार्यं मायाख्यं मलम् ॥ १५० ॥

एतत् प्रकृते योजयति

एवं मलत्रयोपेतः

संसारे संसरेदणुः ।

कोशकारः क्रिमिर्यद्व-

दात्मानं वेष्टयेद्दृढम् ॥१५१॥

तद्वेष्टनेन शक्तोऽसौ

तथात्मा पाशपञ्जरैः ।

आत्मानं वेष्टयेत् कोशकारदृष्टान्तेन स्वशक्त्यैव अस्य अणुभूमिकाग्रहणं, नतु व्यतिरिक्त-

द्रव्यरूपानादिमलशक्तिनिरुद्धत्वम् । एतच्च वितत्य श्रीस्वच्छन्दोद्द्योते पञ्चमपटलान्ते अस्माभिर्निर्णीतम् ॥

ततश्च तं

यावन्नचेश्वरो देवो
    ह्यनुगृह्णाति शक्तिमान् ॥१५२

तावद्बलावगूहेन
    गूहितस्तिष्ठते पशुः ।

स्वशक्तिगूहनावभासिताणुभूमिकः परमेश्वरो यावत् न निजशक्तिविकासेन अनुगृह्णाति अणुभूमिं, तावत् स्वमायाशक्त्यवगूहनेन गूहितः पशुस्तिष्ठति ॥

अत्र अनीश्वरवादिमतमाशङ्कापूर्वं परिहरति

अथ चेन्नेश्वरः कश्चि-
    त्स्वतन्त्रमखिलं जगत् ॥१५३

सौगतमीमांसकसांख्यादिभिरिष्यते ॥१५३॥

तत्

नियमः कारणानां तु
    न भवेत्

असत्कार्यवादिमते यतः कुतश्चित् यत् किंचित् जायेत, असतो वा सत्स्वभावतायोगात् न कुतश्चित् किमपीति परिदृश्यमानः कारणनियमो न स्यात्। यत् यदनन्तरं दृश्यते, तज्जननरूपं तदिति अनन्यापेक्षस्वरूपमात्रावस्थितभाववादिमतेन युज्यते। आत्माश्रितत्वेऽपि जडानां संस्कारमात्ररूपाणां कर्मणां परिपाकादिवैचित्र्यं फलहेतुता च ईश्वराधिष्ठानं विना न घटते। सत्कार्यवादिपक्षेऽपि सर्वस्य सत्त्वात् न किंचित् कुत्रचित् कारणम्, अभिव्यक्त्यादेरसतो वा कारणेन असत्कार्यवादः, अविद्यावादेऽपि ब्रह्मणोऽकर्तृत्वे अविद्यायाश्च तुच्छत्वे जगद्वैचित्र्याघटनं, भासमानस्य अतुच्छत्वेऽपि अभ्युपगममात्रेण तुच्छस्य अपि जगतो जनकमतुच्छमेवेति अविद्यायां वस्तुत्वे द्वैतापातो न युक्त इति स्वच्छस्वच्छन्दचिद्घनपरमेश्वरप्रभावं विना कारणानां न नियमः स्यात् ॥

ततश्च

असमञ्जसम् ।

सर्वमेव स्यादिति शेषः ॥

प्रकृतमर्थं दृष्टान्तक्रमेण घटयति

वलीवर्दो यथा कश्चि-
द्बध्यते पाशबन्धतः ॥ १५४॥
तृणैः संयोजितो भोगै-
रस्वतन्त्रस्तथा पशुः ।

पाशो रज्जुः, आणवादिश्च। बलीवर्दवत् पशुः पाशैः बद्धः, अस्वतन्त्रः तृणप्रायैर्भोगैर्योजितः ॥

अतश्च

ग्राह्यस्य पाशहा तस्य
ग्राहकः कश्चिदुत्तमः ॥१५५॥
समर्थो दृश्यते यद्व-
त्तद्वदीशोऽप्यनुग्रही ।
सर्वेषां सर्वकृच्छक्तः
स्वशक्त्या बृंहितः शिवः १५६

ग्राह्यस्येति पाशबद्धस्य पाशहा पाशमोचको यथा उत्तमः समर्थः कश्चिदेव, नतु सर्वः; तद्वत् सर्वकृदीश्वरः प्रभविष्णुः शिवः स्वया स्वातन्त्र्यात्मना शक्त्या बृंहितत्वात् शक्तः सर्वेषामनुग्राहकोऽसौ ॥ १५६॥

यया शक्त्या वृंहितोऽसौ

अवियुक्ता तु सा तस्य
निजरश्मी रवेरिव ।

किंच

दाहप्रकाशके वह्ना-
वूष्मा नैव वियुज्यते ॥१५७॥

यद्वत्

तद्वदीशस्य सा शक्ति-
रवियुक्ता शिवात्मिका ।
जगतः कारणं देवी
सैवैका वहुभिः स्थिता ॥१५८

वहुभेदत्वमेव स्फुटयति

इच्छाज्ञानक्रियारूपा
कृत्यभेदेन वर्तते ।

एषणीयज्ञेयकार्यात्मकासूत्रितकल्पास्फुटस्फुटजगदाभासकत्वादिच्छादित्रयरूपेण एकैव स्वातन्त्र्यशक्तिर्वर्तते ॥

अतश्च

अघोरा साभवदिच्छा
व्यापिका समवायिनी॥१५९॥
घोरा ज्ञानस्वरूपा तु
सा परिग्रहवर्तिनी ।
घोरघोरतरा चान्या
क्षोभिका सा क्रियात्मिका १६०

न विद्यते घोरं भेदस्पर्शरूपं यस्याः, सा अघोरा आसूत्रिताशेषविश्वाद्वयप्रकाशात्मा परा अनुग्रहप्रवणा, अत एव व्यापिका समवायिनी शिवाभिन्ना। घोरा भेदाभेदाभासरूपा परापरा अत एव परितः समन्तात् ग्रहणेन विश्वस्य स्वभित्तौ स्वानतिरिक्तस्य अपि अतिरिक्तस्य इव उल्लेखात्मना स्वीकारेण वर्तते तच्छीला। घोरघोरतरा स्फुटविश्वभेदावभासरूपा अत एव क्षोभिका ग्राह्यग्राहकादिकालुष्योल्लासिका अपरारूपा ॥ १६० ॥

या एवंभूताद्वयद्वयाद्वयद्वयदर्शिका इच्छाज्ञानक्रियारूपा एकैव श्रीमातृसद्भावादिसंज्ञाभिराम्नायेषु उक्ता परा चिद्भैरवनाथस्य स्वातन्त्र्यशक्तिः

सा रक्षा सर्वभूतानां
सर्वरक्षा सुरक्षिणी ।

शक्तिपातवशात् प्रत्यभिज्ञाता सती सर्वाणि संसारभवानि रक्षतीति तदाख्यातैव सुष्ठु रक्षिकेयं तात्त्विकी रक्षा ॥

युक्तं च एतदित्याह

सा च दीक्षा समुद्दिष्टा
दानक्षपणलक्षणा ॥ १६१ ॥

चो ह्यर्थे । दानं शिवत्वाभिव्यक्तेः, क्षपणं तु पाशानाम् ॥ १६१ ॥

एषा हि

अनेनैव प्रकारेण
सर्वदोषनिवर्हणी ।
व्यापकस्य सतः पुंसः
सा रक्षा न विरुध्यते ॥१६२॥

अनेनैवेति दानक्षपणात्मदीक्षारूपेण । न विरुध्यते इति व्यापकस्य अणोः स्वरूपप्रकाशनात् ॥ १६२ ॥

किंच

पुनरन्यां प्रवक्ष्यामि
रक्षां सर्वसुरक्षिणीम् ।

तां विषयप्रदर्शनपूर्वमाह

मलत्रयनिरोधेन
नानाकर्मफलोदयात् ॥१६३॥
शब्दादिविषयाणां य
इन्द्रियाणां प्रवर्तते ।
हृत्पुण्डरीकमध्यस्थो
धर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ १६४ ॥
रागद्वेषाभिभूतस्तु
त्रिधान्तःकरणावृतः ।
कार्यकारणसंबद्धः
करणैर्भूतसंयुतैः ॥ १६५ ॥
निर्बद्धश्चिन्मलेनैव
शतशोऽथ सहस्रशः ।
कार्याकार्यान्तरशतै-
र्धर्माधर्मविचेष्टितैः ॥ १६६ ॥

प्रलुप्तनिजचैतन्यो
जीव इत्यभिधीयते ।
तस्य रक्षा समुद्दिष्टा
मन्त्रैर्विविधविस्तरैः ॥ १६७ ॥
धारणायन्त्रतन्त्रैश्च
शिवेन परमात्मना ।
जीवरक्षा तु सा प्रोक्ता
क्रियाशक्तिर्महेश्वरी ॥ १६८ ॥

त्रिमलावृतत्वेन कृतो यो नानाकर्मफलानां सुखादिसंविद्भागानामुदयोऽभिमुखीभावस्ततो हेतोर्भोगसाधनानां शब्दादिगोचराणां चक्षुरादीनां यः प्रकर्षेण आसङ्गेन वर्तते, अतश्च हृत्स्थोऽपि इन्द्रियवृत्त्यैव धर्माधर्मयोः प्रवर्तक उल्लासकः, अत एव सुखदुःखानुशायिरागद्वेषाभ्यामभिभूतः, अध्यवसायादिव्यापारबुद्ध्याद्यन्तःकृतिपरवशः, कार्यैः रूपादिभिर्विषयैः कारणैश्च कारणस्कन्दपक्षस्थैर्बुद्ध्याद्यहङ्कारतन्मात्रैः संबद्धः, तथा करणैस्त्रयोदशभिः पृथिव्यादिभूतसंश्लिष्टैर्निःशेषेण बद्धः पुर्यष्टकस्थूलदेहरूप-

तामापादितः, इत्थं भूतपर्यन्तेन सर्वेण एतेन चेत्याभासात्मना चिन्मलेन शतश इति रागवृत्तिप्रपञ्चरूपेण तथा कर्तव्याकर्तव्यविशेषरूपैरसंख्यधर्माधर्मोत्थापकैर्वाग्बुद्धिशरीरव्यापाररूपैर्विचेष्टितैः प्रलुप्तं शून्यादेर्गुणभावमापन्नं निजं सहजं ज्ञत्वकर्तृत्वात्म चैतन्यं यस्य; स जीव इति उच्यते। तस्य च परमात्मना शिवेन मन्त्रतन्त्रव्यापाररूपा जीवः पुर्यष्टकचैतन्यरूप आत्मा रक्ष्यते यया, सा तदाख्या क्रियाशक्तिरूपा महेश्वरीति प्रभविष्णुः रक्षा उक्ता ॥ १६८ ॥

किंच

अन्या तृतीया रक्षा या
शरीरस्य तु रक्षिणी ।
महाभयेभ्यः सर्वेभ्यः
तां तत्तद्धेतुकभयहरां वक्तुमाह
भूतयक्षग्रहादिकैः ॥१६९॥
डाठ्या डामरिकाभिश्च
भगिनीमातृभिस्तथा ।

शाकिनीयोगिनीभिश्च
मुखमण्डितकादिभिः ॥१७०॥
नानाविधैरशेषैश्च
हिंसकैः क्रियते ध्रुवम् ।
यद्भयं तस्य शमनी
सा रक्षा शक्तिरुच्यते ॥१७१॥

मुखमण्डितका भूतविशेषाः, आदिशब्दात् नृसिंहादयः । शक्तिरिति क्रियाख्यैव । शिष्टं प्रागेव व्याकृतप्रायम् ॥ १७१ ॥

अतश्च

भूतजं मलिनं चैत-
दध्रुवं यदशाश्वतम् ।
वातपित्तकफश्लेष्म-
संनिपातादिविस्तरैः ॥ १७२ ॥
अनेकशतसंख्यातै-
र्दोषैर्दुष्टं शरीरकम् ।
तच्च हिंसन्ति बहवो
हिंसका दुष्टबुद्धयः ॥ १७३ ॥

वातजाः पित्तजा भूताः
  श्लेष्मजाः संनिपातजाः ।
भोक्तुकामा रतिकामा
  हन्तुकामास्तथापरे ॥ १७४ ॥
बलिकामाश्च बहवो
  हिंसकाः सुतजन्तुषु ।
वातस्थानं समासाद्य
  वातजाः प्रभवन्ति हि ॥१७५॥
क्षोभयन्ति स्वकं स्थानं
  पित्तजाः पैत्तिकं तथा ।
श्लेष्मजाश्च स्वकं स्थानं
  सर्वस्थाः संनिपातजाः ॥१७६॥
क्षोभयन्ति विनाशार्थं
  देहरक्षा तदर्थतः ।
मन्त्रौषधक्रियायोगै
  रक्षा वै शिवचोदिता ॥१७७॥
कर्तव्या शिवदा नित्या
  सा शिवाशिवहारिणी ।

भूतजत्वादेव मलिनम् । अध्रुवं विनाशि । अशाश्वतं प्रतिक्षणपरिणामि । वातादिदोषैर्दुष्टं तावत् सर्वजन्तूनां कुत्सितं शरीरम् । तच्च हिंसका हिंसन्ति बहवः । वातादिजा भूता उन्मादाः । यदुक्तं क्रियाकालगुणोत्तरे

'वातिकाः पैत्तिकाश्चैव श्लैष्मिका संनिपातजाः ।'

इति उपक्रम्य

'गन्धमाल्यप्रियो नित्यं वातिकं स्थानमाश्रितः ।
तृषा पीडयते नित्यं सुतीक्ष्णं चाभिभाषते ॥
निद्रां करोति सततं भुङ्क्ते रात्रिन्दिनं तथा ।
एतै रूपैस्तु विज्ञेयः पैत्तिकं स्थानमाश्रितः ॥
यस्तु च्छन्दयते नित्यं फेनं चैव विमुञ्चते ।
अभक्ष्यैकमतिर्ज्ञेयः श्लैष्मिकं स्थानमाश्रितः ॥
दोषत्रयं समाश्रित्य नानारूपाणि दर्शयेत् ।
दुश्चिकित्सः स उन्मादो विज्ञेयः सांनिपातिकः ॥'

इति । क्षोभयन्ति विकुर्वन्ति । यत एवं, तदर्थं देहो रक्ष्यते यया तदाख्या प्रोक्तरूपा रक्षा श्रेयस्करी श्रेयोरूपा अश्रेयःशमनी च उद्दिष्टा ॥

अतश्च

बलिकामांस्तु बलिभि-
र्घस्मरैस्तर्पयेत्प्रिये ॥ १७८ ॥

बलिकामस्य च लक्षणं

'उद्विग्नस्तु भवेद्यस्तु प्रेक्षते च समन्ततः ।
ज्वरो दाहश्च शूलश्च शिरोरुग्यस्य जायते ॥
बुभुक्षितस्तृडार्तो वा देहि देहीति भाषते ।
बलिकामः स विज्ञेयः.................... ॥'

इति तत्रैव उक्तम् ॥ १७८॥

भोक्तुकामा जिघांसन्ति

एषामपिच लक्षणं

'रक्तनेत्रो भवेद्यस्तु हर्षितश्चाभिभाषते ।
ईदृशं लक्षणं यस्य भोक्तुकामो ग्रहो भवेत् ॥'

इति तत्रैव उक्तम् ॥

एते च

नश्यन्ते मन्त्रयोगतः ।

मन्त्राभिजप्तवारिताडनादिना नश्यन्ति ॥

रतिकामास्त्वनेकैश्च
सर्वैस्तन्त्रैस्तथौषधैः ॥ १७९ ॥

मन्त्रिणानुग्रहस्थेन
प्रोत्सार्या मन्त्रयोगतः ।

तेषामपि तत्रैव लक्षणं

'स्नानशीलः शुचिर्नित्यमुद्विग्नश्चैव जायते ।
पूर्वभाषी भवेन्नित्यमुपभोगं च याचते ॥
गन्धमाल्यप्रियश्चैव वस्त्राभरणमिच्छति ।
प्रियवादी भवेन्नित्यमुपरोधं करोति च ॥
रमते स्त्रीशरीरेषु विचित्रैश्चैव हृष्यति ।'

इति उक्तम् ॥

हन्तुकामास्तु ये प्रोक्ता
दुराधर्षा महाबलाः ॥ १८० ॥

तेषामपि तत्रैव

'यस्तु वै धुनते केशान् वद्यं चैव निरीक्षते ।
हन्तुकामः स .... ॥'

इति, तथा

'अग्निप्रवेशनं कुर्यादुदके पतनं तथा ।
प्रमादात्पतति क्षोण्यां नृत्यत्यथच रोदिति ॥
हन्तुकामगृहीतस्य भवत्येतत्तु लक्षणम् ।'

इति लक्षणमुक्तम् । दुराधर्षा बलिनो दुःसहाश्च ॥ १८० ॥

यद्यपि

तथापि पारमेशेन
मन्त्रतेजोबलेन ते ।

शिवशक्तिप्रभावेण
नश्यन्त्यत्र न संशयः ॥१८१॥

शिवशक्तिप्रभावस्तदाज्ञावशवर्तिता ॥ १८१ ॥

प्रासङ्गिकमुपसंहरति

एवं संक्षेपतः प्रोक्त-
स्त्वयं भूतविनिर्णयः ।
प्राणिनां तु हितार्थाय
विस्तरोऽन्यत्र वर्णितः ॥१८२॥

अन्यत्र श्रीतोतुलक्रियाकालगुणोत्तरादौ । तत्र हि

'तस्मात्समाधियुक्तेन मन्त्रपूतेन वारिणा ।
गुह्यः संस्पृश्य वक्तव्यो ब्रूहि सत्यं तु गुह्यक ॥
को भवान् किंनिमित्तं च गृहीतो मानुषस्त्वया ।
का च ते क्रियते पूजा ब्रूहि सत्यं किमिच्छसि ॥
एवं तु ब्रूहि मे नित्यं रुद्रस्य वचनं स्मर ।
पटेनान्तरितं कृत्वा वामहस्तं प्रसारयेत् ॥
आकुञ्चयेत्तु प्रच्छन्नं तथा तथ्यं विनिर्दिशेत् ।'

इत्यादि बहु अस्ति ॥ १८२ ॥

प्रकृतमुपसंहरति

एवं तु क्रियते रक्षा
सुज्ञाता सुकृता भवेत्
अन्यथा तु स्वघाताय
वेदितव्यात्र योगिना ॥१८३॥

एवमिति प्रोक्तपराशक्त्यादिव्याप्तिस्वरूपतः सर्वरक्षाजीवरक्षादेहरक्षेतिविषयतः बलिकर्ममन्त्रतन्त्रयोगादीतिकर्तव्यताप्रयोगतश्च सुष्ठु ज्ञाता या रक्षा क्रियते, सा सुकृता स्यात् ॥ १८३ ॥

किंच

रक्षा बहुप्रकारा च
कर्तव्याम्नायदर्शनात् ।

तत्र

आधाररक्षा प्रथमा
बीजरक्षा द्वितीयिका ॥१८४॥
तृतीया गर्भरक्षा तु
सूतिकाले चतुर्थिका ।
पञ्चमी सूतिकारक्षा
स्नात्वा षष्ठी भवेदिह ॥१८५॥

बालानां सप्तमी प्रोक्ता
पुरुषाणां तथाष्टमी ।

तानेतान्

भेदांस्तु संप्रवक्ष्यामि
ह्याधारादिगतान्प्रिये ॥१८६॥

समक् प्रवक्ष्यामि व्याख्यास्यामि ॥ १८६ ॥

तत्र

मातापित्रोः परा रक्षा
कार्या तत्त्वविचिन्तकैः ।

तदाश्रयत्वात् सर्वस्य ॥

अत्र युक्तिमाह

दोषैः सुदष्टः पुरुषः
संभवन्त्यस्य हिंसकाः॥१८७॥

हिंसन्ति रक्षणीयोऽसौ
संभवार्थं प्रयत्नतः ।

दोषाः प्राक्तनाः कुशलोक्ताः रागद्वेषाविनयादयः, तैः सुष्ठु दष्टः स्पृष्टप्रायः सर्वः पुरुषः। अतश्च अस्य पूर्वोक्ता हिंसकाः संभवन्ति,

हिंसन्ति च एनम्। तदसौ पुरुषो रक्ष्यः संभवार्थं सन्ततिप्रसवार्थम् ॥

किंच दोषदष्टत्वादेव

यदा स्त्री मुद्रिता भूतै-
स्तदा गर्भो न संभवेत् १८८
एवंच प्रथमा रक्षा
त्वाधाराख्या प्रकीर्तिता ।

एवंचेति अतश्चेत्यर्थः। आधारः पितरौ, तदाश्रयत्वादाधाररक्षा ॥

बीजरक्षामाह

रेतोरक्तमयः कायः
सर्वेषां प्राणिनां यतः ॥१८९॥
ततः संरक्षितौ द्वौ तु
कर्तव्यौ मन्त्रवादिभिः ।

द्वाविति रेतोरक्ते। आर्तवे बीजरक्षा बन्धनीयेत्यर्थः ॥

किंच

रतिकामा ग्रहा ये च
कामाचारा ह्यनेकशः ॥१९०॥

पिवन्ति रेतो रक्तं च
नष्टेऽस्मिन्संभवः कुतः ।
तस्मात्तु कारणादस्मि-
न्नक्षिते संभवो भवेत् ॥१९१॥

अस्मिन्निति रेतोरक्तात्मनि । बीजसंभवो गर्भाधानम् ॥ १९१ ॥

तृतीयामाह

संभूते गर्भगे हेतौ
संरक्ष्यं गर्भपातनम् ।

संभूते इति अर्थात् गर्भे ॥

चतुर्थीमाह

प्रसूतिकाले नारीणां
रक्षागतिविशारदैः ॥ १९२ ॥
रक्षा कार्या प्रयत्नेन

रक्षाया गतिः पूर्वोक्ता व्याप्तिः, तत्र विशारदै-र्निर्मलधीभिर्मन्त्राचार्यरत्नौषधयुक्त्यात्मना प्रकृष्टेन यत्नेन रक्षा कार्या ॥

एवंच

न हिंसन्तीह हिंसकाः ।

इहेति प्रसवकाले ॥

प्रसूताया रक्षां पञ्चमीमाह

यावन्न सूतिका शुद्धा

तावत्

तद्गृहस्थं तु बालकम् ॥१९३॥

सूतिकागृहदोषाद्या

बाधन्ते रक्षया विना ।

तस्मात्सुरक्षितं कार्यं

बाह्यास्त्राद्यैर्विचक्षणैः ॥१९४॥

कार्यमिति सूतिकागृहमिति अर्थात् ॥१९४॥

षष्ठीमाह

सूतिकास्नानकाले तु

बालो वा यश्च तत्स्थितः ।

हिंसन्ति बलिनो भूता-

स्तस्मात्स्नाने तु रक्षयेत् १९५

यश्चेति जातबालादन्योऽपि बालादिर्यस्तत्र स्नानगृहे स्थितोऽर्थात् तमपि भूता हिंसन्ति, तस्मात् रक्षेत् ॥ १९५ ॥

सप्तमीमाह

स्नात्वा तदुत्तरं कालं
बाला रक्ष्याः सधात्रिकाः ।

स्नात्वा ये स्थिता बालास्ते रक्ष्याः ॥ ११६ ॥

धात्री कस्मात् रक्ष्येत्याह

धात्री तु कारणं तस्य
क्षीररस्पर्शादिपोषणैः ॥ १९६ ॥
तस्मात्सा रक्षितव्यादौ
धात्री बालस्तदूर्ध्वतः ।

किंच

सर्वकालं तु संरक्ष्यो
मन्त्रौषधिप्रयोगतः ॥ १९७ ॥
धारणाध्यानमुद्राभि-
र्यन्त्रैर्धूपैरतन्द्रितम् ।
तिलाज्यादिकृतैर्होमैः
कलशैर्विविधैः शुभैः ॥१९८॥
शिरसि ह्यभिषेकैश्च
रक्षणीयश्च सर्वदा ।

बालो यः संरक्षार्हः कल्याणमूर्तिः, स सर्वदा अतन्द्रितं कृत्वा रक्षणीयः; नतु दुर्जातः॥

किंच

प्रतिबुद्धं तु सुप्तं च
रुदन्तं च प्रसाधितम्॥१९९॥
भुञ्जानं शयनस्थं तु
तिष्ठन्तं क्रीडमानकम्।
प्रभाते चार्धरात्रे च
सायं मध्याह्नगोचरे॥२००॥
सन्ध्याकालेषु सर्वेषु
रक्षेद्यत्नात्तु बालकम्।

क्रीडमानमिति चरन्तम्॥

सन्ध्यासु किमिति यत्नतो रक्षेदित्याह

देवासुराणां भूतानां
मातॄणां भगिनीषु च॥२०१॥
ग्रहदुष्टपिशाचानां
संध्याकाले तु संगमः।
तस्मात्सर्वासु सन्ध्यासु
रक्षितव्यश्च बालकः॥२०२॥

तथा

गच्छंस्तिष्ठन्स्वपञ्जाग्र-
त्सर्वकालं तु रक्ष्यते ।

एतदेव उपपादयति

गच्छन्तं दर्शनाद्देवि
जिघांसन्तीह हिंसकाः ॥२०३

रक्षाहीनं तु तिष्ठन्तं
मुद्रयन्ति सुभीषणाः ।
स्वस्थं च्छलेन सुप्तं तु
त्रासयन्ति समन्ततः ॥२०४॥
जाग्रतः केवलं रात्रौ
भीषयन्ति ग्रहाधमाः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
सर्वदा रक्ष्यते शिशुः ॥२०५॥
जीवन्नान्यैरुपायैस्तु
मन्त्रवादैर्विना प्रिये ।

किंच

विशेषाद्राजतनयो
रक्षितव्यो हि दैशिकैः ॥२०६

भाग्यभुक् सुप्रशस्तश्च
सर्वलक्षणलक्षितः ।

भाग्यानि भुङ्क्ते फलद्वारेण ॥

तं च यतः

दृष्ट्वा यत्नेन दुष्टाश्च
जिघांसन्ति शिशुं शुभम् २०७
तस्मात्सर्वप्रकारेण
धारणाभिर्निरन्तरम् ।
प्राकारास्त्रेण वा देवि
मन्त्रैर्वा विविधैः शुभैः ॥२०८
लिखितैर्यन्त्रयोगैर्वा
पूजितैः सुप्रयत्नतः ।
वेष्टितैः कण्ठसंलग्नैः
सूत्रकैर्वासितादिकैः ॥२०९॥
धूपैर्विविधरूपैश्च
धारितैर्मणिभिस्तथा ।
रक्षोघ्नैस्तिलकैर्वापि
नीराजनपुरःसरैः ॥ २१० ॥

रक्षणीयः सदा बालो
　　राजपुत्रो विशेषतः ।

धारणा अधोमुखसितसरोजसंनिविष्टेन्दुबिम्बस्रवत्सुधया ब्रह्मद्वारपूरणादिरूपाः । यन्त्रयोगानां पूजितैरित्यादि विशेषणत्रयम् । कण्ठलग्नैरिति काकाक्षिवत् । नीराजनं पूर्वोक्तम् ॥

पुरुषरक्षामष्टमीमाह

राजानस्तदमात्याश्च
　　राजपत्न्यस्तथा प्रिये ॥२११॥
अनेनैव विधानेन
　　रक्षितव्याः सुनिश्चितैः ।
यस्मात्क्षुद्रा ग्रहा भूता
　　मातरो दुष्टहिंसकाः ॥ २१२ ॥
देवेष्वसाध्या बलिनो
　　दुर्जया दुरतिक्रमाः ।
जिघांसन्ति प्रयत्नेन
　　नित्यकालमतन्द्रिताः ॥२१३॥
तेषां प्रशमनार्थाय
　　प्राणिनामनुकम्पया ।

मन्त्रास्त्रौषधयत्नाश्च
महाबलपराक्रमाः ॥ २१४ ॥
अनुग्रहार्थं मर्त्यानां
मया सर्वेऽवतारिताः ।

अस्त्राणि नाराचतोमरादीनि, यत्नाश्चेति चकारात् मणयः ॥

अस्य मन्त्रनाथस्य विशेषमाह

तेषामेव हि सर्वेषां
मन्त्राणां भूरितेजसाम्॥२१५॥
बलमोजस्तथा ज्ञानं
स्मृतिर्मेधा वपुः श्रियः ।
जीवनं प्रभु सर्वेषां
मृत्युजित्कथितो मया॥२१६॥

तेषामिति ग्रहाद्युपशमहेतूनां व्याप्तिः स्मृतिरविचला प्रतिपत्तिरूपा च प्रज्ञा मन्त्राणां सारतश्च पूर्वोक्तनीत्या प्रभु प्रभविष्णु मृत्युजित्स्वरूपमेव तथा वपुर्वाचकविशेषात्म स्वरूपं श्रियो भोगमोक्षवितरणरुचो जीवनं वाच्यरूपं चैतन्यम् ॥ २१६ ॥

तदेव सर्वमन्त्रवैलक्षण्यमस्य दर्शयन्नन्यमन्त्रस्थितिं तावदाह

भूरियागैर्जपैर्होमै-
स्तपसा संयमेन च ।
मन्त्राश्चास्त्राणि सिध्यन्ति
युगभावानुरूपतः ॥ २१७ ॥
तथा कलियुगे दृष्टे
पापिष्ठा ये नराधमाः ।
तेषां ते सिद्धिदा मन्त्रा
भवन्ति न भवन्ति च ॥२१८॥

कृतादियुगेषु यो भावः सत्त्वादिप्रधान आशयस्तदानुरूप्येण यथोत्तरमधिकाधिकप्रयत्नव्रताराधनादिकृच्छ्रेण सिद्ध्यन्ति, भवन्ति न भवन्ति चेति बाहुल्येन न भवन्तीत्यर्थः ॥२१८

नेत्रनाथस्य तु अयं विशेषः—यत्

अस्य देवातिदेवस्य
न कृतादियुगस्थितिः ।

अतश्च अयं

भावानुरूपनिष्ठाना-
मतपोव्रतसेविनाम् ॥ २१९ ॥
सर्वभावप्रपन्नानां
द्वैताद्वैतजिगीषया ।
दौर्भाग्यालस्ययुक्तानां
पापोपहतचेतसाम् ॥ २२० ॥
भक्तिमात्रावलम्बित्वा-
त्सिध्यत्यत्र न संशयः ।

पूर्वोक्तसिद्धान्तादिसर्वदर्शनभावानुरूपा निष्ठा स्थितिर्येषां, तपो व्रतं च अनिषेवमाणानामपि, तथा सर्वान् भावान् प्रपन्नानां सर्वव्यवहारसङ्गिनां, दौर्भाग्यादिमतां च द्वैताद्वैतजिगीषया पूर्वनिर्णीतपरमाद्वैतव्याप्त्या यत् भक्तिमात्रावलम्बित्वमाराधकत्वं, तस्मादत्रेति जीवद्दशायामेव सिध्यति समावेशतः स्फुरति अभीष्टसिद्धिं च घटयति । न संशय इति च प्राग्वत् ॥

अयं च

चिन्तारत्नं यथा सर्वं
चिन्तितार्थं प्रयच्छति ॥२२१॥

तथा सर्वाणि कार्याणि
भावितस्य करोति हि।
भावितो निश्चितमतिः॥
किंच
सूर्याचन्द्रौ यथा लोके
सामान्येनावभासकौ ॥२२२॥
पृथिव्यापस्तथा तेजो
वायुराकाशमेवच।
सामान्यं वर्तयत्येत-
दन्नं क्षुद्दोषहृद्यथा ॥ २२३ ॥
तथा सर्वेषु भूतेषु
व्यापकः परमेश्वरः।
शिवः प्रपञ्चरहितः
सर्वेषां सर्वदः प्रभुः ॥ २२४॥
मृत्युजित्परमो देवः
सर्वेषां सर्वसिद्धिदः।

एतदिति पृथिव्यादिव्योमान्तं कर्तृ क्षुद्दोष-हृदन्नं कर्म सामान्यं साधारणं वर्तयति निष्पा-

द्यति। सर्वं पाशजालं द्यतीति सर्वदो मोचकः। शिष्टं व्याकृतप्रायम् ॥

अतश्च

भक्तिमात्रावलम्बित्वा-
द्धारणाध्यानतत्परः ॥ २२५ ॥
योऽस्य वेत्ता प्रपन्नश्च
मन्त्री निष्कम्पचेतनः ।
स सर्वं फलमाप्नोति
सर्वसिद्ध्यरहो भवेत् ॥२२६॥

'धारणा परमात्मत्वम् .... ।' (१६)

इत्यादि धारणास्वरूपमष्टमे दर्शितम् । वेत्ता विचारको वीर्यज्ञः । निष्कम्पचेतनो निश्चितधीः। सर्वं फलं समस्तसंपदात्मिकां मुक्तिम्। अरह इति ऐशः पाठ इति शिवम् ॥ २२६ ॥

प्रस्फुरच्चित्समावेशोन्मेषिजीवावभासितम् ।
दिव्यां देहस्थितिं कुर्वन्नेत्रं रक्षाकरं नुमः ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते एकोनविंशोऽधिकारः ॥ १९ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

विंशोऽधिकारः ।

परसूक्ष्मादियोगेन मुद्रितानपि लीलया ।
उन्मुद्रयत्पराद्वैतं नुमो नेत्रं महेशितुः ॥

पूर्वोक्तसंगतिपूर्वं भाव्यधिकारार्थमवतारयितुं श्रीदेवी उवाच

उक्तं देवेन तत्सर्वं
परिपृष्टं हि यन्मया ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि
संशयोऽयं हृदि स्थितः ॥ १ ॥
योगिन्यो मातरश्चैव
शाकिन्यो बलवत्तराः ।
कथं परपुरात्प्राणा-
न्क्षणादाकर्षयन्ति ताः ॥ २ ॥

कस्माच्च निर्घृणा रौद्राः
किंवा तासां प्रयोजनम् ।
एतत्सर्वमशेषेण
भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रोतुमिच्छामीति देवी प्रश्नवाक्यार्थनिर्णयमधिगन्तुमिच्छति । कथमिति—कस्मादिति—किंवेत्युक्तिभिः प्रकारहेतुप्रयोजनविषयां जिज्ञासां स्फुटयति ॥ ३ ॥

एतन्निर्णयाय श्रीभगवानुवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि
रहस्यं परमाद्भुतम् ।
यथा प्राणाञ्जिघांसन्ति
पशूनां पतिशासनात् ॥ ४ ॥
रागद्वेषविमुक्तास्ता
लोभमोहविवर्जिताः ।
यागार्थं देवदेवस्य
पशून्वै प्रोक्षयन्ति ताः ॥ ५ ॥
न लोभेन न हिंसार्थं
नचैव हि जिघांसया ।

महाभैरवदेवस्य
शासनं पालयन्ति ताः ॥ ६ ॥
तदर्थं पशवः सृष्टाः
स्वयमेव स्वयंभुवा ।
पशवः पतियागार्थ-
मुपयुक्ता नचान्यथा ॥ ७ ॥

पतिशासनादिति तदाश्रित्य । एवं कस्मादिति हेतुः, यागार्थमित्यनेन च प्रयोजनं निर्णीतम् । लोभमोह इत्यादिना निर्घृणत्वं प्रत्युक्तम् । प्रोक्षयन्ति उपहाराय योजयन्ति । हिंसार्थमुपद्रवाय । तदर्थमिति यागाय । स्वयमेवेत्यनेन पतिशासनादिति उक्तिः प्रमाणीकृता । नचेति च एवार्थे ॥ ७ ॥

अतश्च ताः

एषामनुग्रहार्थाय
पशूनां तु वरानने ।
मोचयन्ति च पापेभ्यः
पापौघांश्छेदयन्ति तान् ॥ ८ ॥

अनुग्रहो मुक्तिः। तान् पशून् ॥

यत एवं, ततः

पशूनामुपयुक्तानां
नित्यमूर्ध्वगतिर्भवेत् ।

ऊर्ध्वगतिः शुद्धविद्यादिपदस्राष्टिर्मुक्तिर्वा ॥

पूर्वोक्ताश्च देव्यः

त्रिविधेन तु योगेन
योजयन्ति शिवाज्ञया ॥ ९ ॥

परेणैव हि सूक्ष्मेण
स्थूलेन त्रितयेन तु ।

योजयन्ति

उपहरन्ति ॥

यतश्च एवं योगिन्यः पशून्योजयन्ति, ततः

न चैवात्र
घातयन्ति बलेन ताः ॥१०॥

तत्र परयोगं तावत् वक्तुमुपक्रमते

परः सर्वात्मकोऽनन्तो
निष्क्रियो निर्मलस्तु यः ।

व्यापकः परमेशानः
सर्वकारणकारणम् ॥ ११ ॥
सर्वभूतान्तरावस्थः
सर्वानुग्रहकारकः ।

सर्वात्मको विश्वाभेदिपराद्वैतरूपः । अनन्तः कालानवच्छिन्नः । निष्क्रियः सक्रमक्रियाशून्यः स्फुरत्तात्मा, अक्रमक्रियाशक्त्या तु नित्ययुक्तः । निष्क्रान्तो मलो यस्मात्, स एवहि स्वरूपगोपनया मलोल्लासकृत् मलास्पृष्टश्च । व्यापको देशेन असंकुचितः । परमेशानः स्वतन्त्रः । अत एव सर्वेषां ब्रह्मादिकारणानां कारणम्, अन्तरावस्थः प्रकाशविमर्शात्महृद्रूपः । तदुक्तं गीतासु

'ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे वसतेऽर्जुन ।' (१८।६१)

इति । एष एवच स्वाभेदप्रथात्मानं सर्वेषामनुग्रहं करोति ॥

ताहशे

तस्मिन्नेव नियुक्तास्ता
निर्मला विगतक्लमाः ॥ १२ ॥
एकीभावमनुप्राप्य
न वियुक्ताः कथंचन ।

निःशेषेण युक्ताः समाविष्टाः, अतश्च परमानन्दलाभात् विगतो देहप्राणाद्याश्रयः क्रमो यासाम्, अतश्च तदभिन्नाः ॥

तच्छक्तौ तु विलीनास्ता
इच्छारूपेण संस्थिताः ॥१३॥
ज्ञानोत्कर्षाः क्रियावस्था
यागयोगावधूतिकाः ।

इच्छारूपेणेति अविकल्पसंवित्स्फारेण, ज्ञानोत्कर्षाः क्रियावस्था ज्ञानेद्धाः क्रियास्फारनिष्ठाः। यागः परमेशाय पशुनिवेदनं, योगः परमेशैक्यापत्तिस्ताभ्यामवहतं धूतं कम्पो यासां तास्तथा निश्चलतदैक्यमय्यः ॥

तदित्थं ताः

तद्भावं तु समास्थाय
तद्रूपं योजयन्ति यान् ॥ १४ ॥
ते मुक्ताः शिवभूतास्तु
शिवशक्त्या शिवेरिताः ।
निर्मलाः शिवरूपास्तु
तत्प्रभावाद्भवन्ति च ॥ १५ ॥

तद्रूपाः सत्योऽर्थात् तत्रैव यान् योजयन्ति ते तासां योगिनीनां प्रभावात् शिवशक्त्या शिवेन ईरिताः प्रेरिताः शिवभूताः प्राप्तनिर्मल-शिवैकरूपा भवन्ति ॥ १५ ॥

अतश्च

यथा योगेन दीक्षायां
शिवत्वमुपलभ्यते ।

देहस्थितैरेव दीक्षितैः ॥

तथा वै योगियोगेन
शिवत्वमुपयान्ति ते ॥ १६ ॥

योगिनीनां योगेन चण्डीशचरूपकरणेन ॥

एवं हि

अत्यन्तमलिनस्यास्य
पूर्वोक्तस्याधिकारिणः ।
मलप्रध्वस्तरूपस्य
नैर्मल्यं व्यञ्जयन्ति ताः ॥१७॥

न केवलं मलिनस्य यावत् मलैः प्रध्वस्तं कुत्सितभोगेषु आपातितं रूपं यस्य तादृशः

अधिकारिणो देहिनो नैर्मल्यं ज्ञानक्रियाशक्त्या-
त्मतां च ॥ १७ ॥

एताश्च देव्यः

मूलच्छेदेन तेषां हि
जिघांसन्ति मलत्रयम् ।

अतश्च

मलत्रयवियुक्तस्य
शरीरं न प्ररोहति ॥ १८ ॥

तदित्थं

दीपवद्योजनं तस्य
पशोर्नैव हि घातनम् ।

परयोगिन्यो हि

व्यापकेन स्वरूपेण
स्वशक्तिविभवेन च ॥ १९ ॥

त्रोटयन्ति पशोः पाशा-
ञ्छरीरं येन नश्यति ।

शरीरेण प्रनष्टेन
मोक्षणं नहि मारणम् ॥ २० ॥

व्यापकेन शिवात्मना । स्वशक्तिविभवेन शाक्तेन । येनेति त्रोटनेन ॥ २० ॥

यदि ईदृक् मरणं न, कीदृक् तर्हि तदित्याह

दृढप्ररूढपाशस्य
बद्धस्य पुरुषस्य यः ।
वियोगस्तु शरीरेण
मरणं तद्विदुर्बुधाः ॥ २१ ॥

उपसंहराति

एवं परः प्रकाशस्तु

शाम्भवपदे विश्रान्तिप्रबोधेन योग उक्तः ॥

सूक्ष्मश्चैवाधुनोच्यते ।

तमाह

सूक्ष्मं शक्तिमयं ज्ञानं
ज्ञानशक्त्या तु गम्यते ॥२२॥
अरावरावराविण्या
ध्वनिभावानुसारकम् ।

शक्तिमयं चित्स्फुरत्ताप्रधानं, नतु प्राग्वत् शाम्भवप्रकाशविश्रान्त्यात्म, ज्ञानशक्त्या देहादि-

प्रमातृताप्रशमनोन्मग्नसंविदा गम्यते प्राप्यते। कीदृश्या। न विद्यते रावो मन्त्रविशेषोच्चारध्वनिर्यस्य तादृक् यो रावः सहजो नादामर्शस्तेन राविण्या प्रोन्मिषत्पराहंविमर्शरूपया। कीदृशं ज्ञानमित्याह ध्वनेर्नादामर्शस्य भावः सत्ता, तदनुसरणं तन्मयीभावं प्राप्तम् ॥

एतच्च

सिद्धानां सिद्धिदं ज्ञानं
खेचर्यः पर्युपासते ॥ २३ ॥

सिद्धाः श्रीखगेन्द्राद्याः। खेचर्यः संविद्गगनचारिण्यो देव्यः। परितः समन्तादुपासते तन्मयत्वेन स्फुरन्ति ॥ २३ ॥

यद्यपि शाक्तं ज्ञानं सर्वेषां भित्तिः, तथापि

अज्ञानेनावृतं ज्ञानं
पशूनां समलं स्थितम्।

अज्ञानं मायाशक्तिकृतमात्मन्यनात्मताप्रतिपत्तिपुरःसरमनात्मनि देहादावात्माभिमानात्म॥

यत एवमतो योगाभ्यासप्रबुद्धेन निजेन

निर्मलेन तु ता देव्यो
ज्ञानेनाभिभवन्ति तत् ॥२४॥

एवंच

यथा प्रवुद्धः सुप्तेन
क्रीडते च यतस्ततः ।
मदिरासवपानेन
यथैवोन्मादितः क्वचित् ॥२५॥
क्रीडते ह्यस्वतन्त्रत्वा-
द्बालो वा भ्राम्यति क्वचित् ।
उन्मत्तो वाप्रमत्तेन
प्रेर्यते पशवस्तथा ॥ २६ ॥
मातृभिर्गुह्यकैः शक्त्या
स्वेन योगबलेन तु ।

तथेत्यत्र प्रेर्यन्त इति वचनपरिणामात् योज्यम् । गुह्यका यक्षा भूतग्रहाद्युपलक्षकाः । शक्त्या स्वसामर्थ्येन ॥

अतश्च तैः

जीव आकृष्यते क्षिप्रं
पशूनां योगवीर्यतः ॥ २७ ॥

एतदेव स्फुटयति

यत्तत्परममव्यक्तं
शाश्वतं ह्यचलं ध्रुवम् ।
तत्प्राप्य योगमार्गेण
प्रविश्य परदेहतः ॥ २८ ॥
परो भूत्वा स्वशक्त्या तु
जीवं जीवेन वेष्टयेत् ।

यत्तदित्यादि प्राग्वत् । तत्प्राप्य परं चिन्मयं बलं समाविश्य योगमार्गेणेति तत्त्वार्थचिन्तामणिप्रदर्शितागमिकगोलकाभ्यासासादितसमस्ततद्रसोपलम्भः स्वदेहे एव अविकासस्थित्या प्राणाकर्षापकर्षाभ्यामस्वतन्त्रीकृतप्राणबलो योगी पादशाखाब्रह्मरन्ध्रत एकतरेण पथा गोलकस्थित्यैव परहृदयं प्रविश्य परो भूत्वेति

'संचारो वायुतत्त्वस्थो वायुतत्त्वं च बुद्धिगम् ।
अहङ्कारगता बुद्धिः स चित्तत्त्वं समाश्रितः ॥'

इत्याम्नायदृष्ट्या परत्र अहंप्रतीतिदार्ढ्ये मात्राशतं स्थित्वा प्राणक्षोभेण तं क्षोभयित्वा स्वेन्द्रियशक्तिभिस्तदिन्द्रियाक्रमणपूर्वमारमशक्ति-

स्वीकृतस्य परस्य शरीरं स्वपरिस्पन्दप्रवृत्तिनिवृत्तिक्रमेण आत्मशरीरीकृत्य जीवं परपुर्यष्टकं जीवेन स्वपुर्यष्टकेन स्वशक्त्येति प्रोन्मिषितशाक्तबलेन स्वप्राणेन वेष्टयेदाक्रमेत् ॥

तदित्थं

आक्रम्य तं हृदिस्थं वै
अधऊर्ध्वप्रवेशतः ॥ २९ ॥
एकीभावं समासाद्य
समत्वं तत्र चाभ्यसेत् ।
परं कारणमाश्रित्य
स्वतन्त्रत्वं तदाभ्यसेत् ॥३०॥

परं कारणं शाक्तं बलमाश्रित्य तद्ग्रहेण अवष्टभ्य तत्र चेति परं प्रेरयति यदेव अहं करोमि, तदेव अयं करोत्विति ईदृशं समभ्यस्यन् तेन सह ऐक्यमासाद्य स्वतन्त्रत्वमभ्यसेदिति जिगमिषुं निरोधयेत् तिष्ठन्तं गमयेदिति क्रमेण तं स्वचेष्टावशगं कुर्यात् । तदेतदुक्तं गुरुभिः

'तत्स्थ अश्नीयात् पिबेद्गच्छेत्तिष्ठेत्सुप्यात् तावद्यावत्समासादितसकलचेष्टाफलः स योगी संपद्यते ततस्तमानयेद्विसृजेन्मोहयेदुन्मीलयेदापूरयेद्विशिष्टं वा स्थानं प्रापयेत् ।'

इत्यादि ॥ ३० ॥

अथ

व्यापकेन स्वरूपेण
शक्त्या शक्तिं तु दारयेत् ।

समावेशबलात् वीर्यभूतां व्यापकतामास्थाय स्वशक्त्या तत्प्राणशक्तिं दारयेत छेदार्थमाक्षिपेत् ॥

तदेतत्संपुटीकृत्य
शक्तिच्छेदं तु कारयेत् ॥३१॥

तया स्वशक्त्या सर्वतो वलित्वा परप्राणशक्तिं च्छुरिकाप्रयोगेण छिन्द्यादित्यर्थः ॥ ३१ ॥

शक्तिरूपं ततो देवि
सत्त्वमास्थाय योगवित् ।
स्वसत्त्वसत्तारूपेण
चित्सूर्यत्वेन तापयेत् ॥३२॥
द्रावयेत्तु परस्थो हि
रश्मीन्रश्मिभिरर्कवत् ।

शक्तिरूपं प्राणशक्तिप्रधानं सत्त्वं परजीवमास्थाय स्वीकृत्य योगी स्वसत्त्वस्य संबन्धिना

शाक्तस्फुरत्तात्मसत्तारूपेण कारणेन चित्सूर्यत्वेनेति चैतन्यार्करूपितया सन्तापितं कुर्यात् । ततस्तदीयान् चक्षुरादिरश्मीन् परे तत्रैव परदेहे स्थितः सन् दीप्तैः स्वैश्चक्षुरादिभी रश्मिभिः सूर्य इव सोमरश्मीन् द्रावयेत् विलापयेत् ॥

तत्रापि योगबलात्

योजयेद्धृदये सर्वा-
ञ्छब्दादीनिन्द्रियाणि च ॥३३

भूतानि रसभूतानि
गुणानेव हि सर्वतः ।
अन्तःकरणसंघातं

परसंबन्धीनि विषयभूतबाहिरन्तःकरणानि प्रोक्तविलापनतो रसभूतानि द्रुतत्वमाप्तानि सर्वाणि योजयेदात्मनि एकीकुर्यात् ॥

अथ

गृहीत्वा तत्स्वचेतसा ॥३४॥

प्रविशेत्तु तदा योगी
पुरमाक्रम्य सर्वतः ।

द्रुतं गृहीतं तत्सर्वं
क्षिप्रमात्मस्थमानयेत् ॥३५॥

तदिति पूर्वोक्तं सर्वं गृहीत्वा आगमोक्तदृष्ट्या साध्यस्य मूर्धद्वारेण निष्क्रम्य चेतसा पुरं शरीरं प्रविशेत्। ततस्तदाक्रम्य शक्त्या अस्य यत् पूर्वं द्रुतं विलापितं संगृहीतं, तत् सर्वं क्षिप्रमात्मनिष्ठं कुर्यात् ॥ ३५ ॥

तदित्थं योगी

तत्क्षणादानयेज्जीवं
मुद्रामन्त्रप्रयोगतः ।

मुद्रा अत्र प्रथमं स्वशरीरनिःसरणसमये कराङ्किणी, तच्छरीराक्रमणे क्रोधना, तद्रश्म्यादिविलापने लेलिहाना, तत्पुरात् निःसरणे खेचरी, स्वहृत्प्राप्तौ भैरवी। तद्बन्धसतत्त्वं श्रीविज्ञानभैरवोद्द्योते अस्माभिर्दर्शितम्। मन्त्रस्तु पञ्चपिण्डक्षुरिकाकालरात्र्यभिधानः श्रीगुप्ततन्त्रात् श्रीपूर्वादिदृष्टः । तत्प्रयोगात् योगिन्यः क्षणात् परजीवमानयन्ति ॥

अतश्च

अनेन विधिना सूक्ष्मं
योगी योगं समभ्यसेत् ॥३६॥
तत्सर्वं प्राप्नुयात्क्षिप्रं
सूक्ष्मयोगेन योगवित् ।

प्रथममुक्तदृशा योगमभ्यस्येत्। ततो योगविदनेन सूक्ष्मेण योगेन तत्सर्वमिति जीवाकर्षणमागमोक्तं च तत्सिद्धिफलं क्षिप्रमाप्नोति ॥

उपसंहरति

सूक्ष्मयोगः समाख्यातः

अथ

स्थूलश्चैवाधुनोच्यते ॥ ३७॥

तमाह

पिण्डस्थं तत्प्रयोगेण
पिण्डमाकर्षयेद्ध्रुवम् ।

पिण्डस्थं स्थूलशरीरगतं, पिण्डं पुर्यष्टकदेहं तत्प्रयोगेणेति तत्तत्प्रतिकृतिकर्मविचित्रगरदानादियुक्त्या क्षुद्रया आकर्षयेत् ॥

तथा

मन्त्रमुद्राविधानेन
विधिना पांसवेन च ॥ ३८ ॥
ध्यानयोगबलेनैव
छुम्मकाद्यङ्गलक्षणैः ।
पातयन्ति न संदेहः
पशूनां पाशवं पुरम् ॥ ३९ ॥

तत्र मन्त्रविधानेन मारणं श्रीस्वच्छन्दे दर्शितं

'क्रोधराजनिरुद्धं तु श्मशानपटमध्यगम् ।
श्मशानधूलिना लेख्यं विषरक्तान्वितेन च ॥
यस्य नाम वरारोहे हुंफट्कारविदर्भितम् ।
मारयेति समायोगात्क्रूरजातिविदर्भितम् ॥
म्रियते सप्तरात्रेण यो रक्षाभिः सुरक्षितः ।'

इति। मुद्राविधानं तु व्योमकुण्डलिनीत्यादिमात्रसंप्रदायोपक्रमेण

'बद्ध्वा सप्तशिखां मुद्रामाशिखान्तं हलाकृतिम् ।'

इत्यादिना

'तदा ग्रसन्ति योगिन्यो रावं कृत्वा शिखान्तरे ।'

इत्यन्तेन श्रीगुप्ततन्त्रे प्रदर्शितम् । पांसवविधिरपि

'सप्तम्यां कृष्णपक्षस्य प्रभाते लक्षयेत्सदा ।
कृतन्यासबला धीराधीरा वा योगिनी प्रिये ॥
प्रथमं निर्गता या तु नारी वा पुरुषोऽपिवा ।
वामदक्षिणहस्ताभ्यां वामदक्षिणपादयोः ॥
ग्राहयेत्पांसुमुद्धृत्य दक्षिणे पुरुषस्य च ।
अपसव्येन वामाया मल्लोके मारयेत्सदा ॥'

इत्यादिना तत्रैव दर्शितः। ज्ञानयोगबलं योगीश्वर्यात्मनिजमूर्त्यावेशात् नाभ्युदयक्रमेण साध्यदेहस्थपञ्चामृताकर्षणसामर्थ्यम् । छुम्मकानि आगमिकपारिभाषिकनामानि, तत् यथा

'शस्त्रं विभागजननं, मांसं बलविवर्धनं, कालेयकं कुसुमं, वसा मण्डं, शिरो विचारः, शस्त्रहतो लब्धः ।'

इति,आदिना अन्येषां तत्तड्डाकिनीतन्त्रोक्तानामाचाराणां; तैर्यानि अङ्गानामुपहारीक्रियमाणानां लक्षणानि अङ्कनानि हठपशुयुक्त्या च्छेदास्तैः॥

तदित्थं

त्रिविधेन तु योगेन
　　योगिन्यो बलवत्तराः ।
जिघांसन्ति यदा देवि
　　तदा श्रेयः समाचरेत् ॥४०॥

त्रिविधात् योगादाद्यः प्रकारः पशोर्मुक्तिं ददातीति श्रुत्यैव उक्तः, द्वितीयतृतीयौ भोगमोक्षौ वितरत इति अर्थलब्धौ। आम्नायान्तरेषु च एतदस्तीत्याशयेन योगेश्या भक्षितस्य आगमेषु मृतोद्धारादिदीक्ष्यत्वमुच्यते ॥ ४० ॥

श्रेयःसमाचारं दर्शयति

मृत्युजित्परमं देव-
मम्मृतं सर्वतोमुखम् ।
परेणैव स्वरूपेण
व्यापकत्वेन मन्त्रवित् ॥ ४१ ॥
ज्ञात्वा तं परमं योगं
मन्त्री व्याप्य पशोः पुरम्।
इच्छाशक्त्या त्वधिष्ठाय
पशूनां जीवितं शुभम् ॥४२॥
संरक्षेद्योगविन्मन्त्री
क्रमाज्ज्ञात्वा तु योगिनाम्।
पूर्वोक्तानां तु सर्वेषां
हिंसकानां यशस्विनि ॥४३॥

यथोक्तविशेषणविशिष्टं पूर्वनिर्णीतदृशा मृत्युजित्स्वरूपं मन्त्रविदिति सर्वमन्त्रचैतन्यरूपं ज्ञात्वा तथा पूर्वोक्तानां हिंसकानां योगिनीनामिति योगिन्यादीनां सर्वेषां संबन्धिनं तमिति पराशक्तिव्याप्त्या उक्तं परं योगं ज्ञात्वा मन्त्री मन्त्रवीर्यज्ञो योगवित्परेणैव स्वरूपेणेति उक्तपरध्यानेन पशूनां पुरं शरीरं व्याप्य तदुन्मिषितस्फुरत्तात्मानन्दव्याप्तिसारया इच्छाशक्त्या तेषामेव जीवितमधिष्ठाय आच्छुरितं कृत्वा मन्त्रक्रमादिति इहत्यमात्रपरामर्शयुक्तया रक्षेत् ॥ ४३ ॥

एवं परयोगमुद्रितानां परध्यानक्रमेण रक्षामुक्त्वा सूक्ष्मयोगमुद्रितानां सूक्ष्मध्यानक्रमेण अपि आह

सूक्ष्मं स्वशक्तिमार्गेण
चक्रानुगमयोगतः ।
पूर्वोक्तग्रन्थिभेदेन
सूक्ष्मध्यानेन योगवित् ॥४४॥
मोचयेत्सर्वदोषेभ्यो
नान्यथा तु कदाचन ।

ज्ञानयोगबलोपेतो
मन्त्रतन्त्रविशारदः ॥ ४५ ॥

योगिनीप्रयुक्तं सूक्ष्मं योगं ज्ञात्वा ज्ञानयोगबलशाली मन्त्रतन्त्रविषये विशारदो निर्मलधीरत एव मन्त्रवित् इहत्यमन्त्रवीर्यज्ञ आचार्यः स्वशक्तिमार्गेण पूर्वोक्तचक्राधारयुक्त्या ग्रन्थ्यादिभेदेन सूक्ष्मध्यानामृतेन सर्वदोषेभ्यः साध्यं मोचयेत्, नतु अज्ञातसूक्ष्मयोगः सूक्ष्मयोगमुद्रितं कदाचित् मोचयितुं क्षमः ॥ ४५ ॥

स्थूलयोगमुद्रितोन्मुद्रणाय अपि आह

मृत्युजित्सिद्धमन्त्रश्च
तपस्वी संयतेन्द्रियः ।
ध्यानमन्त्राभियुक्तश्च
सत्त्वस्थो ज्ञानवान्बली ॥४६॥

संतुष्टः परमो योगी
इष्टापूर्तविधौ रतः ।
रागद्वेषविनिर्मुक्तो
लोभमोहविवर्जितः ॥ ४७ ॥

निर्भयश्चैव निःशङ्को
ह्यनुग्रहपरायणः ।
पूर्वोक्ताद्दारुणाद्दोषा-
न्मोचकः स भवेत्प्रिये ॥४८॥

मृत्युजिता मन्त्रेण सिद्धमन्त्रस्तपस्वी जितचित्तोऽतश्च संयतानि निवृत्तविषयाभिलाषाणि इन्द्रियाणि यस्य, वीर्यज्ञत्वात्सिद्धमन्त्रोऽपि जपध्यानासक्तः, सत्त्वस्थो निःसंशयः, ज्ञानवान् परतत्त्ववित्, बली लब्धशक्तिस्फारः, अत एव योगी इष्टापूर्तयागदानादौ रतोऽभिनिविष्टः लौकिकरागादिदोषहीनः, निर्भयो बल्यादिकर्मसु प्रगल्भः, निःशङ्को वीराचारः, अनुग्रहपरायण आचार्यो यागहोमबल्यादिकर्मणैव मन्त्रमुद्रापांसवाविध्यादिमुद्रात्मनो दारुणात् दोषात् मोचको भवत्येव ॥ ४८ ॥

अनेन एवंविधानेन तु मन्त्रवादः कार्य इत्याह

अन्यथा वर्तते यस्तु
स भवेदात्मनाशकः ।

स्वकुलभ्रंशको दुष्टो
नरके पच्यते ध्रुवम् ॥ ४९ ॥

स्वकुलात् तत्तद्देवतांशकास्थितेर्भ्रंश्यति सकम्पत्वादेर्दोषात् दुष्टो नश्यति । तदुक्तं

'नान्यच्छिद्रं प्रपश्यामि मन्त्रिणो मन्त्रसाधने ।'

इत्यादि ॥ ४९ ॥

तत्त्वज्ञेन अपि न यथा तथा मन्त्रवादः कार्य इत्याह

भूताश्च विविधाकारा
मातरो दुष्टहिंसकाः ।
योगिन्यो गुह्यका यक्षाः
पिशाचा दुरतिक्रमाः ॥ ५० ॥
बलिकामा हन्तुकामा
भोक्तुकामास्तथापरे ।
रतिकामा ह्यसाध्याश्च
स्कन्दाद्या ब्रह्मराक्षसाः ॥५१॥
असंख्यातास्ततो घोरा
न तैस्तु सह कुत्रचित् ।

विरोधश्चैव कर्तव्य
आत्मज्ञैः स्वार्थपण्डितैः ॥५२॥

दुष्टहिंसका अपस्माराद्याः । गुह्यकाः प्रधानयक्षाः । स्कन्दा बालग्रहाः, आद्यशब्दात् विघ्नाः । आत्मज्ञत्वं तत्त्वविन्त्वम् । विरोधकरणे हेतुः स्वार्थपाण्डित्यं स्वदेहपुत्रकलत्रादिरक्षापरत्वात्, भूताद्या हि विरुद्धा देहाद्यपघातं चिन्तयन्ति ॥

यथोक्तरूपश्च मन्त्रवादः

धनार्थिभिर्वा लुब्धैश्च
न कार्यश्च यशोर्थिभिः ।

लुब्धाः कृपणाः ॥

किंतु

स्वकुटुम्बसुतादीनां
कारुण्याच्चैव कारयेत् ॥ ५३ ॥

कारुण्यादेव अन्यस्य कुर्यात् ॥ ५३ ॥

तथा

नृपाणां तत्सुतानां च
तत्पत्नीनां च सर्वदा ।

यतः

यस्मिन्देशेऽथवा राष्ट्रे
निवसेन्मन्त्रयोगवित् ॥ ५४ ॥
तत्र राजा प्रभुश्चैव
सदैवाश्रमिणां गुरुः ।

सम्यक्प्रजापालनात् ॥

अतश्च

तत्कृते वर्तमानस्य
क्षमन्ते तास्तु मातरः ॥ ५५ ॥
पूर्वोक्ताद्दारुणाद्घोराः
प्रशमं यान्ति सर्वथा ।

वर्तमानस्येति मन्त्रवादं कुर्वतः । दारुणादिति हिंसादेः । घोरा इति अन्येऽपि भूताद्याः ॥

ताश्च बल्युपहारेण
भूरियागेन ते नृपाः ॥ ५६ ॥
सन्तोषयन्ति यस्माद्वै
तस्मात्सर्वं क्षमन्ति ताः ।

मन्त्रवादो हि सर्वत्र
न कार्यः शिवचिन्तकैः ॥५७॥

प्रोक्त एव च विषये

नानाविधैरुपायैश्च
शरीरं पाञ्चभौतिकम् ।
विनाशयन्ति ये घोरा-
स्तेषां प्रशमनं शृणु ॥ ५८ ॥
स्थूलं स्थूलेन योगेन
चूर्णधूपाविलेपनैः ।
यन्त्रचक्रप्रयोगैश्च
जीवरक्षादिभिस्तथा ॥ ५९ ॥
धारणाध्यानयोगैश्च
सिद्धमन्त्रैश्च सर्वदा ।
मुद्रामन्त्रविधिज्ञैश्च
गमागमविचिन्तकैः ॥ ६० ॥
भूततन्त्रविधौ वीरै-
रौषधज्ञैः सुचिन्तकैः ।

संयतैरप्रमत्तैश्च
सर्वसङ्कुरवर्जितैः ॥ ६१ ॥
स्नातैश्च कृतपूजैश्च
जपध्यानपरायणैः ।
लक्ष्यलक्षणवेदज्ञै-
र्निरपेक्षैः सुपेशलैः ॥ ६२ ॥
मन्त्रवादस्तु कर्तव्यो
नान्यथा क्षेमचिन्तकैः ।

स्थूलो योगस्तत्तद्देवताकृतिध्यानादि । चूर्णं नानौषधिजम्, ओषधिक्रियायोगस्तु विशिष्टैकौषधिप्रयुक्तिः । आलेपनं दीप्तमन्त्राम्भःप्रोक्षणादिना । यन्त्रचक्रं विशिष्टसंनिवेशलिखितो मन्त्रसमूहः । चकारात् मन्त्रसंपुटीकारादिना जपः । तैर्या पूर्वनिर्णीतस्य जीवस्य रक्षा, आदिशब्दात् शरीररक्षा आप्यायनाद्यर्था । योजनादिधारणास्तथा तद्ध्यानपूर्वं योगाः साध्यदेहामृतप्लावनादिसमाधयस्तैः । सिद्धा मन्त्राः पठितसिद्धाः कल्पोक्तविधिना आराधिता वा । तैरेतैः कारणभूतैर्मन्त्रादिविधिज्ञैरर्थादाचार्यैः कर्तृभिर्मन्त्रवादः

कार्यः, न अन्यथा । कीदृशैर्मन्त्रादिज्ञैः । गमागमयोर्विचिन्तकैर्मन्त्रलक्षणज्ञैरित्यर्थः । तथा वीरैर्निष्कम्पैः । सुचिन्तकैस्तत्त्वाधिरूढधिषणैः । संयतैर्जितेन्द्रियैः, अप्रमत्तैरनवलिप्तैः, सर्वसङ्गविवर्जितैः स्वशास्त्रोक्तविधिनिष्ठैः । लक्ष्यं भूतादिगृहीतस्वरूपं, लक्षणानि तत्रोक्तानि चिह्नानि, वेदास्तज्ज्ञप्तिसाधनानि शास्त्राणि, तज्ज्ञैः । निरपेक्षैः क्षीणलोभलौल्याभिमानादिदोषैः । सुपेशलैरदाम्भिकैः । क्षेमचिन्तकैरित्यत्र अयमाशयः—यदि उक्तक्रमातिक्रमेण तत् क्रियते, तदा क्षेममेव बाध्यते । एवमेतैः श्लोकैः पूर्वोक्तप्राय एव अर्थः सोपस्कार उक्तः ॥

सर्वथा इदमत्र सतत्त्वमित्याह

यदीच्छेदुत्तमां सिद्धिं
मोक्षं वा शाश्वतं ध्रुवम् ॥६३॥
मन्त्रवादो न कर्तव्य
इत्याह परमेश्वरः ।
अनुग्रहार्थं मर्त्यानां
भूपतीनां कुटुम्बिनाम् ॥६४॥

अनुग्रहपदस्थेन
कर्तव्यो हितमिच्छता ।

ध्रुवं निश्चितम् । अनुग्रहार्थं, नतु लोभपूजाद्यर्थम् । अनुग्रहपदस्थेनेति आचार्येण अनुकम्प्यविषय एव कर्तव्यः ॥

तत्रापि

कदाचिन्न प्रबन्धेन

सदा कुर्वन्नाशमेतीत्याह

यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ ६५ ॥

यतः

न क्षमन्ते बलोपेताः
शिवयागेषु भाविताः ।
नित्यशुद्धा वीतभया
भैरवाज्ञानुपालिनः ॥ ६६ ॥

योगिनीभूताद्या नित्यशुद्धा रागद्वेषादिहीनाः ॥ ६६ ॥

बलोपेतत्वे युक्तिमाह

आज्ञप्तास्ते मया पूर्वं
मुद्रामन्त्रप्रयोगतः ।

आत्मार्थं ते जिघांसन्ति
तेन ते बलिनः स्मृताः ॥६७॥

आज्ञप्ता इति पूर्वोक्तदुराचारच्छिद्रणाय नियुक्ताः ॥ ६७ ॥

अत्र पुराकल्पं स्मारयति

पुरा देवातिदेवेन
शिवेन परमात्मना ।
सृष्टा ह्यनेन विधिना
विचरन्ति दिशो दश ॥ ६८ ॥
तद्बलेन समाविष्टा
जयिनो बलवत्तराः ।
प्रवृत्तास्ते महाघोराः
पूर्वं देवजिघांसया ॥ ६९ ॥

अनेनेति एतच्छास्त्रोद्दिष्टेन दैत्योन्मूलनात्मना ॥ ६९ ॥

ते च दैत्योन्मूलनानन्तरं भगवद्भृता दुर्जया देवजिघांसापरा अपि यदा जातास्तदा चतुर्दशविधं सर्गं भोक्तुं प्रवृत्ताः सन्तः

दृष्टाः स्वयम्भुवा पूर्वं
यतस्ततः सृष्टाः
मन्त्राश्चामोघशक्तयः ।
सप्तकोट्यस्तु बलिनो
वशिनः प्रतिपक्षकाः ॥ ७० ॥

चकारात् विद्याश्च । वशिनः स्वतन्त्राः । प्रतिपक्षा इति भूतादीनाम् ॥ ७० ॥

अतश्च

ये दुष्टा जगतो घोरा
जिघांसन्ति बलोत्कटाः ।
तेषां हि शमनार्थाय
जगतो रक्षणाय च ॥ ७१ ॥
मन्त्रौषधक्रियायोगः
शतशोऽथ सहस्रशः ।
आज्ञप्तः परमेशेन
तदर्थं हि प्रवर्तनम् ॥ ७२ ॥
मन्त्रवादेषु सर्वेषु

प्रोक्तविषये क्रपातः कदाचिदेव ॥

नाज्ञाभङ्गेन चान्यथा ।

एवं हि पारमेशाज्ञानुवृत्त्या विषये प्रयुज्यमानाः

तत्प्रभावाच्च बलिनो
मन्त्राश्चामोघशक्तयः ॥ ७३ ॥
तद्वीर्यापूरिताः सर्वे
शेषा वर्णास्तु केवलाः ।

तच्छब्देन परमशिवः परामृश्यते ॥

यतश्च पूर्वोक्तदृशा परमशिवरूपः सर्वमन्त्रवीर्यभूत इहत्यो मन्त्रराजः

मृत्युजित्तेन चाख्यातः
सर्वमन्त्रेश्वरः प्रभुः ॥ ७४ ॥
न चास्य कश्चिन्मन्त्रो वा
विद्या वाज्ञां विलङ्घयेत् ।

सर्वे दुष्टाश्च अस्य भगवतः

स्मरणाच्च पलायन्ते
सिंहस्येव मृगादयः ॥ ७५ ॥

तत्त्वविद् इति शेष इति शिवम् ॥ ७५ ॥

मन्त्रा मन्त्रयितारो मन्त्राक्रम्याश्च सर्वमन्त्राश्च ।
यस्याज्ञावशगास्ते तदान्तरं जयति शाङ्करं नेत्रम् ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते विंशोऽधिकारः ॥ २० ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

एकविंशोऽधिकारः ।

जयति स्वपरिस्पन्दानन्दान्दोलनलीलया ।
मन्त्रतत्त्वं त्रितत्त्वात्म तन्त्रयन्नेत्रमैश्वरम् ॥

सर्वमन्त्रेश्वर इति यदधिकारान्त उपक्षिप्तम्, तन्निर्णयाय मन्त्रसतत्त्वं तावत् जिज्ञापयिषुः श्रीदेवी उवाच

मन्त्राः किमात्मका देव
किंस्वरूपाश्च कीदृशाः ।
किंप्रभावाः कथं शक्ताः
केन वा संप्रचोदिताः ॥ १ ॥

क आत्मा येषां शंभुः, शक्तिरणुर्वा । किंच स्वरूपं निराकृति साकृति वा येषाम् । किमिव दृश्यन्ते कीदृशाः, निराकाराः कर्तारो न केऽपि केचित् दृश्यन्ते, साकारा अपि कुम्भकृद्वत् न सर्वकर्तारो दृश्यन्ते। कः प्रभावो भुक्तिमुक्तिदोष-

प्रशमको नित्यो येषाम्। कथं केन प्रकारेण शक्ताः, यतो निराकारस्य व्योमवत् न शक्तता, अतश्च तन्मूला अपि कर्तृता कथम्। आकृतिमत्त्वे अवच्छिन्नस्य मलिनस्य अस्वातन्त्र्यात् का शक्तिः, अशरीरस्य च न अनुग्रहादौ कर्तृत्वं, नापि परमेश्वरप्रयोज्यत्वमुपपन्नम्। अत एव अनाकृतेः परमेश्वरस्य अपि कथं शक्तत्वं प्रचोदकत्वं चेत्याशयेन केन वा संप्रचोदिता इति उक्तम्, केन प्रकारेण कर्त्री चेत्यर्थः ॥ १ ॥

तदेतत् क्रमेण स्फुटयति

शिवात्मकास्तु चेद्देव
　व्यापकाः शून्यरूपिणः ।
क्रियाकरणहीनत्वा-
　त्कथं तेषां हि कर्तृता ॥ २ ॥

अमूर्तत्वात्कथं तेषां
　कर्तृत्वं चोपपद्यते ।
विग्रहेण विना कार्यं
　कः करोति वद प्रभो ॥ ३ ॥

यदि शिवात्मका मन्त्राः, तदा तेषां शिववत् व्यापिनां परिस्पन्दात्मनां क्रियया करणैश्च हीनत्वात् कथं कर्तृत्वं शिववदमूर्तत्वादपि न तत् युज्यते यतो विग्रहं विना न कश्चित् कार्यं कुर्वन् दृष्टः। एवं शिवस्य अपि यत् मन्त्रप्रचोदकत्वं, तत् कथमित्यनेनैव आक्षिप्तम्। एवंप्रायं च श्रुत्यन्तविदां मतम्। ते हि गुणवत एव कर्तृत्वमिति ईश्वरोपासामगुणब्रह्मोपासेति मत्वा अकर्त्रैव निस्तिमितं सांख्यपुरुषकल्पमद्वयं ब्रह्म इच्छन्ति ॥३॥

यतः

न दृष्टो ह्यशरीरस्य
व्यापारः परमेश्वर ।

कस्य अपि ॥

एवंच

शरीरिणो यतो बन्धः

ततः

कथं बद्धस्य कर्तृता ॥ ४ ॥

किंच शरीरित्वादेव शिवमन्त्रादिवर्गो मलिन इति मलिनत्वादस्वतन्त्रो लुप्तशक्तिर्विभाव्यते । उक्तं हि

'पशुर्नित्यो ह्यमूर्तोऽज्ञो निष्क्रिय........।' (श्रीकिरणा)
इति ॥ ४ ॥

अतश्च

शक्तिहीनस्य कर्तृत्वं
विरुद्धं सर्ववस्तुषु ।

क्वचित् तु अंशे कुम्भकारपशोरिव अस्तु, किं तेन । तदित्थं किमात्मकाः किंस्वभावाः कीदृशाः कथं शक्ताः केन वा प्रचोदिता इति शाम्भवत्वे प्रश्नपञ्चकं स्फुटीकृतम् ॥

किंप्रभावा इति प्रश्नं स्फुटयति

एवं शिवात्मका मन्त्राः
कथं सिध्यन्ति वस्तुतः ॥ ५ ॥

एवमुक्तदृशा वस्तुतो व्यापकनिराकारशिवस्वभावा नित्यनिर्मुक्तशुद्धबोधमात्ररूपाः कथं सिध्यन्ति कथं सिद्धीर्वितरन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

एवं शांभवत्वं मन्त्राणां विकल्प्य शाक्तत्वमपि विकल्पयति

अथ चेच्छक्तिरूपास्ते

तर्हि यच्छक्तिरूपास्ते, सा

कस्य शक्तिस्तु कीदृशी ।

किंसंबन्धिनी किंस्वभावा च ॥

तमेव तत्स्वभावं विकल्पयति

शक्तिः किं कारणं देव

कार्यं तस्याश्च कीदृशम् ॥६॥

किं स्वरूपसहकारिरूपा शक्तिराहोस्विदतीन्द्रिया कार्योन्नेया, कार्यमपि तस्याः कीदृशम् ॥

नच स्वरूपसहकार्यात्मस्वतन्त्रवस्तुरूपा वक्तुं शक्यते शकनात्मा शक्तिः, नाममात्रकरणेन तु न विमतिरित्याह

यावन्न शक्तिमान् कश्चित्

तावत्

कस्य शक्तिर्विधीयते ।

प्रतिपाद्यते ॥

यतः सा

स्वतन्त्रा न प्रसिध्येत्तु

विना सिद्धेन केनचित् ॥७॥

असिद्धेन तु यत्साध्यं

तदसिद्धं प्रचक्षते ।

वस्तुशून्या न चैवात्र
शक्तिर्वै विद्यते क्वचित् ॥ ८ ॥
शक्तिरूपास्तु ते मन्त्राः
केवलास्तु विपर्ययः ।

केवलाः शक्तिरूपा इति अस्पृष्टशाम्भवधामशक्तिमात्रात्मका मन्त्रा इत्ययं विपर्ययो भ्रमः, यतः सिद्धेन केनचित् वह्निना इव धर्मिणा विना दाहकत्वादिधर्मरूपा इव न काचित् स्वतन्त्रा शक्तिः प्रसिध्यति । नच तयैव शकनरूपया शक्तिमानाश्रयभूतः कश्चित् साधयिष्यते इति युक्तम् । यत आश्रयसिद्धिं विना न शक्तिसिद्धिः, शक्तिसिद्धिं विना न आश्रयसिद्धिरिति अन्योन्याश्रयः । यदाहुः

'तदसिद्धं यदसिद्धेन साध्यते ।'

इति । नच अतीन्द्रिया अपि काचिदसौ शक्तिमद्वस्तु विना अस्तीति न शाक्ता अपि मन्त्राः ॥

आणवत्वमपि विकल्पयितुमाह

अथ चेदाणवा मन्त्रा
विग्रहाकाररूपिणः ॥ ९ ॥

तर्हि ते

आत्मस्वरूपा विख्याता
मलिना बलिनो नहि ।

एवंच

मलिनो मलिनस्येव
प्रक्षालयति कस्य कः ॥१०॥

निर्मला एव मलिनममलीकर्तुं क्षमाः, नतु मलिनाः । मन्त्राश्च आणवत्वादात्मवत् मलिना एव ॥ १० ॥

एवंच

न सिद्धा ह्याणवा मन्त्रा
केवलाः परमेश्वर ।

ये आणवास्ते न केवला न शुद्धाः। अतश्च कथमन्यान् केवलीकुर्युः, कथंवा असाध्यं साधयेयुरिति आशयशेषः ॥

तर्हि अन्य एव केचिदेते भविष्यन्तीत्याह

तत्त्वत्रयं विनास्तित्वं
विरुद्धं वस्तुसन्ततेः ॥ ११ ॥

आगमेषु न विना त्रितत्त्वं किंचिदस्तीत्युच्यते, नापि परप्रमातृप्रमेयात्मतां विना किंचिदपि उपपद्यते ॥ ११ ॥

अतश्च

युक्तिरेवात्र वक्तव्या
प्राणिनां हितकाम्यया ।

कथमेतदुपपद्यते इति यतः सम्यग्विचाररूपा युक्तिरेव सर्वहृदयप्रत्यायिका । यदुक्तं सौरभेये

'या चिद्व्यापाररूपैव युक्तिः सर्वत्र साधनम् ।
भोगे वाप्यथवा मोक्षे तस्मात्तत्रादृतो भवेत् ॥'

इति ॥

नच यदि उक्तविचारतो मन्त्रा न उपपद्यन्ते, मा उपपादिषतेति वाच्यम् । यतः

दृश्यन्ते बलिनो मन्त्रा
अप्रधृष्याः सुरासुरैः ॥ १२ ॥
सर्वानुग्राहकत्वेन
सर्वदाः सर्वगाः शिवाः ।

चतुष्कलनाथादयो मन्त्रा आर्तिनिवारणसिद्धिमुक्तिप्रदा अनुभूयन्ते एव ॥

तदित्थं

संक्षेपतो महादेव
संशयं तु वद स्व मे ॥ १३ ॥
त्वत्तः परतरो नान्यः
कश्चिदस्ति जगत्पते ।
ब्रूहि सर्वं महेशान
यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥१४॥

हे महादेव स्व आत्मन् संक्षेपतः संशयमिमं वद संशयविषयं निश्चिनु । यतो न त्वदन्यः प्रकृष्टो निर्णेता कोऽपि अस्ति, अतो यथाप्रश्नितं सर्वं ब्रूहि ॥ १४ ॥

एवं श्रुत्वा श्रीभगवानुवाच

अहो प्रश्नो महागूढो
न पृष्टोऽहं तु केनचित् ।
चोदितं तु मया सर्वं
सर्वशास्त्रेषु सर्वदा ॥ १५ ॥
न विन्दन्ति विमूढास्तु
माययाच्छादिताः सदा ।

यस्त्वया प्रश्नः कृतः, सोऽत्यर्थं गूढः । तं च अहं न केनचित् पृष्टः । मया तु यदत्र वक्तव्यं, तत् सर्वं सर्वशास्त्रेषु उक्तम् । सर्वकालं मायया आच्छादितास्तु जनाः उक्तमपि वैमुख्यात् न लभन्ते, त्वं तु विदितशास्त्रसतत्त्वा अपि विमूढजनानुकम्पयैव प्रकाशयितुमिच्छसीति आशयशेषः । न पृष्टोऽहं तु केनचित् चोदितास्तु मया सर्वं इति पाठे अहं न केनचित् पृष्टः, अपितु कुमारब्रह्मविष्ण्वादिभिः सर्वैस्तदन्यत् पृष्टः, ते च मया तत्र तत्र शास्त्रे चोदिता उद्बोधिता अपि न विन्दन्ति, त्वया तु तत्त्वज्ञतया गूढोऽयं प्रश्नः कृत इत्यर्थः ॥

अथ प्रश्नितं निर्णयति

तत्त्वत्रयं विना वस्तु
मन्त्रो वक्तुं न युज्यते ॥१६॥

मननत्राणधर्मका हि मन्त्रा ज्ञानक्रियाशक्तिसतत्त्वशाक्तयणुपक्षनिष्ठा अपि शक्तेः शक्तिमदव्यतिरेकात् शाम्भवा अपीत्यर्थः ॥ १६ ॥

अत्र दण्डापूपीयन्यायमाह

आस्तां तावत्

प्रकृतो मन्त्रवर्गः ॥

जगत्सर्वं

तत्त्वहीनं न सिध्यति ।

तत्त्वं स्वच्छस्वच्छन्दचित्प्रकाशात्मा परमशिवः । तदेव च विश्वस्य सिद्धिरप्रकाशात्मनः प्रकाशात्मकसिद्ध्ययोगात् ॥

इत्थं परचित्प्रकाशात्मत्वादेव

त्रितत्त्वनिर्मितं सर्वं

यत्किंचिदिह दृश्यते ॥ १७ ॥

परो हि प्रकाशः स्वाच्छ्यस्वाच्छन्द्याभ्यामिच्छाज्ञानक्रियाशक्तिसतत्त्वतत्त्वत्रयभूमौ स्वानतिरिक्तमपि अतिरिक्तमिव एषणीयज्ञेयकार्यात्म जगदाभासयति पश्यन्त्यादिपदेषु इव वाच्यवाचकक्रमं जीवः ॥ १७ ॥

एवमुक्तरीत्या

तत्त्वत्रयं विना देवि

न पदार्थो हि विद्यते ।

तस्मात्तत्त्वत्रयं सर्वं
परं चापरमेवच ॥ १८ ॥

परं शुद्धोऽध्वा, अपरं तु अशुद्धः ॥ १८ ॥

एवंच

शिवात्मकाः शक्तिरूपा
ज्ञेया मन्त्रास्तथाणवाः ।
तत्त्वत्रयविभागेन
वर्तन्ते ह्यमितौजसः ॥ १९ ॥

पारमेश्वरेच्छादिशक्तिनिविष्टाः शिवादिरूपाः अतश्च अमितमोजः सर्वत्र अनुग्रहादावप्रतिहतं शक्तत्वं येषाम् ॥ १९ ॥

तदेतत् तत्त्वत्रयात्मत्वं जगतो वितत्य निरूपयितुमाह

परसर्वात्मकं शुद्ध-
मनाद्यं कारणं ध्रुवम् ।
अप्रमेयमनिर्देश्य-
मनौपम्यमनामयम् ॥ २० ॥
निराभासं परं शान्तं
सर्वावयववर्जितम् ।

व्यापकं सर्वतोभद्रं
सार्वज्ञ्यादिगुणैर्युतम् ॥ २१ ॥
विज्ञानघनसंपूर्णं
स्वानन्दानन्दनन्दितम् ।
निरानन्दं निर्विकल्पं
निराचारं निरक्षरम् ॥ २२ ॥
अद्वैतं कल्पनाहीनं
चिद्घनं चिन्मलापहम् ।
चिदचिद्व्यापकं ज्ञेयं
नित्योदितमनुत्तमम् ॥ २३ ॥
निर्विकारं परं नित्यं
निर्मलं निरुपप्लवम् ।
सर्वोपमानरहितं
सर्वभावविवर्जितम् ॥ २४ ॥
सर्वरूपकलातीत-
मचलं शाश्वतं विभुम् ।
सर्वगं सर्वभावस्थं
सर्वभूतेषु संस्थितम् ॥ २५ ॥

हृदिस्थं सर्वभूतानां
　　प्रेरकं सर्ववस्तुषु ।
न तेन रहितं किंचि-
　　द्दृश्यते सुरवन्दिते ॥ २६ ॥
तस्मात्सर्वगतं विश्वं
　　स एकः परमेश्वरः ।
सर्वज्ञो नित्यतृप्तश्च
　　तस्य बोधो ह्यनादिमान् ॥२७॥
स्वतन्त्रोऽलुप्तशक्तिश्चा-
　　नन्तशक्तिर्महेश्वरः ।
तस्य चेच्छा महेशस्य
　　न विकल्प्या कथञ्चन ॥२८॥
अमेयत्वादनादित्वा-
　　त्कथं केनोपलभ्यते ।
कार्यतो ह्यनुमानेन
　　वस्तुतः परिभाव्यते ॥ २९ ॥

कार्यं तस्य परा शक्ति-
र्यथा सूर्यस्य रश्मयः ।
वह्नेरूष्मेव विज्ञेया
ह्यविनाभाविनी स्थिता ॥३०॥
सर्वानन्दकरी भद्रा
शिवस्येच्छानुवर्तिनी ।
तद्धर्मधर्मिणी शान्ता
नित्यानुग्रहशालिनी ॥ ३१ ॥
विवर्त एतत्सर्वं हि
तच्छक्तेर्नान्यतो भवेत् ।

परं धाम सर्वात्मत्वादिविशेषणविशिष्टं ज्ञेयं, तस्य च इच्छाख्या शक्तिस्तादृशी एव कार्यात् जगदुदयादेरनामया, कार्यमपि तस्यैव भगवतः परा अद्वितीया शक्तिरभिन्नैव। तेन सर्वमेतत् परमेशशक्तेर्विवर्तो विचित्रात्मतया वर्तनमितीदमत्र तात्पर्यम् । पदार्थस्तु—परं यत् प्रकृष्टं प्रकृतं मृत्युजित्तत्त्वं चिद्घनं, तत् सर्वमात्मा स्वरूपं यस्य तादृक् । न तेन सर्वेण आच्छादितमिति शुद्धम् । स्वभित्तौ च अनतिरेकिणोऽपि

अतिरेकिण इव शिवादेः क्षित्यन्तस्य विश्वस्य उन्मीलकत्वात् ध्रुवं निश्चितं कृत्वा अनाद्यं सर्वादिभूतं कारणम् । नहि परममहसोऽस्य स्वस्वतन्त्रचित्प्रकाशातिरिक्तं किमपि कारणं सिद्ध्यति । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

'यदसत्तदसद्युक्ता नासतः सत्स्वभावता ।
सतोऽपि न पुनः सत्तालाभेनार्थोऽथचोच्यते ॥
कार्यकारणता लोके सान्तर्विपरिवर्तिनः ।
उभयेन्द्रियवेद्यत्वं तस्य कस्यापि शक्तितः' ॥(२।४।४)

इति । विश्वकारणत्वादेव अप्रमेयम् । अतश्च इदमीदृगिति निर्देष्टुमभिधातुमशक्यम् । एवंच अनौपम्यं न विद्यते उपमा अन्येन सादृश्यं यस्य तदतिरिक्तस्य अभावादित्यर्थः । आभासादीषत्प्रकाशात् निष्क्रान्तं न संकुचितचिद्वदीषत् भातीत्यर्थः । विश्वस्य तत्सामरस्येन स्थितेर्भेदोपशमात् परं शान्तम् । नच सदाशिवेशदशावदवयवकल्पमपि तत्र विश्वमतः सर्वावयववर्जितमिति उक्तम् । व्यापकं सर्वतोभद्रं

'केन नाम न रूपेण कल्याणकारि व्यापकम् ।'

इति चिदचिद्व्यापकमित्यनेन स्फुटीकृतम्, सार्वज्ञ्यादीति सर्वज्ञो नित्यतृप्तश्चेत्यादिना, विज्ञान-

घनेति चिद्घनमित्यनेन । स्वानन्देति यथा स्वप्रकाशः प्रकाश उच्यते, तथा स्वोऽनन्यापेक्ष आनन्दश्चमत्कारात्मा विमर्शो यस्य तादृश। आनन्देन नन्दितं समृद्धं, नतु विषयसुखवत् ग्राहकविमृश्यम् । निष्क्रान्ता आनन्दा अवच्छिन्नाश्चमत्कारा यतः, विकल्पेभ्य आचारेभ्य अक्षरेभ्यश्च निष्क्रान्तम्; अक्षरं जीवो वाचकमन्त्रकलात्मा च । कल्पनया हीनमद्वैतं प्रतिपक्षरहितमनुत्तमं, चिद्घनमद्वैतम् । अतश्च तेषां जीवानां यत् मलं मायाशक्त्युत्थितः स्वरूपगोपनात्मा संकोचः, तत्प्रशमकृत् । नित्योदितं सदा स्फुरत् । निष्क्रान्ता विकाराः समग्रजगद्गतजन्मसत्ताविपरिणत्यादयो यस्मात् । परं विश्वापूरकम् । नित्यमकालकलितम् । निर्मलमस्पृष्टाणवमलम् । निरुपप्लवमागन्तुकमायीयकार्ममलहीनम् । यथा अद्वितीयत्वादुपमा साम्यमस्य न केनचित्, तथा उपमानमपि न किंचिदस्ति । सर्वैर्भावैर्बुद्धिधर्मैर्विवर्जितम् । सर्वेषां पृथ्व्यादितत्त्वानां या रूपकलाः कल्यमानानि स्वरूपाणि, ता अतिक्रम्य स्थितम् । अचलं शाश्वतं

च प्राग्वत्। विभुमीश्वरं, सर्वं गच्छति गमयति उपसंहरतीति सर्वगं गमिरत्र अन्तर्भावितणिच्कः। सर्वेषु भावेषु जडेषु भूतेषु च अजडेषु स्थितं तद्विना तेषां स्थितेरयोगात्। एतदेव हृदिस्थमित्यादिना व्यक्तीकृतम्, सर्वभूतानां हृदि ग्राहकपदे अन्तरनुप्राणकत्वेन स्थितं सत् सर्ववस्तुषु प्रेरकं तत्तद्ग्राह्यकार्यनिष्ठं ग्रहीतृकर्तृताप्रदमित्यर्थः। अतश्च तेन रहितं न किंचित् दृश्यते प्रकाशमानस्य तत्प्रकाश्यैकयात्। यत एवं, तस्मात् सर्वगतं देवं, यत् विश्वं, तत् सर्वमेव परमेश्वर एकोऽद्वितीय इत्युक्त्या परमाद्वैतरूपता निर्वाहिता। सर्वज्ञ इत्यादि प्रागेव व्याकृतम्। एवमीदृशो नाथस्य इच्छाख्या शक्तिरीदृशी एव। कार्यत इति जगत्सर्गसंहारादिकार्यादेव कर्तुश्चिन्नाथस्य सामार्थ्यात्मा सा अनुमीयते। यथोक्तं प्रत्यभिज्ञायां

'फलभेदादारोपितभेदः पदार्थात्मा शक्तिः।'

इति। तस्यैव शक्तिमतस्तत् कार्यं परा अद्वितीया शक्तिराभास्यत्वादाभासनात्मज्ञानशक्तिमयमिति यावत्, अत एव सूर्यरश्म्यादिवदभिन्नैव।

एवंरूपतयैव हि स्फुरिता असौ सर्वेषामानन्द-करी शिवावेशहेतुः। अतश्च भद्रा कल्याणिनी प्रोक्तशिवेच्छानुगतत्वेन वर्तमाना। अतश्च तत्स्व-भावत्वात् शान्ता निर्विकारा। अत एवंरूपत्वा-देव नित्यमनुग्राहिका। सर्वं च क्रियाशक्त्या निर्मितमेतत् जगत् तस्या एव विश्वाभासात्म-नः शक्तेर्विवर्तो विचित्ररूपतया वर्तनम्, अतश्च न अन्यतो भवेत् तच्छक्तिकृतत्वं विना अन्यस्यैव अभावात् यथोक्तं शिवसूत्रेषु

'स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम्।' (३।३०)

इति। श्रीसर्वमङ्गलायामपि

'शक्तयोऽस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वरः।'

इति॥

तदित्थं

सानन्दा तु परा शक्ति-
निरानन्दः परः शिवः॥३२॥

सह आनन्देन उल्वणेन हर्षेण वर्तते सा-नन्दा। निःशेषेण महासामरस्यविश्रान्त्यात्मा आनन्दो यस्य, स निरानन्दः॥ ३२॥

आनन्दोल्बणत्वादेव च शक्तिः समुल्लसन्ती सर्वज्ञतादिगुणषट्काभासरूपेत्याह

सार्वज्ञ्यादिगुणा ये च
शिवस्य परमात्मनः ।
शाक्तास्ते नान्यतो दृष्टा
ह्यन्यथानुपपत्तितः ॥ ३३ ॥

परशक्तेरिच्छाप्रमुखं ज्ञानरूपतापत्तौ सर्वज्ञत्वादिव्यक्तेः शाक्ता एव एते गुणा इत्यर्थः ॥

तदित्थम्

एकः शिवस्तथैका तु
शक्तिरेव हि शाश्वती ।
अभिन्नाद्वैतसंस्थाना
सैवैका समुदायिनी ॥ ३४ ॥

अभिन्नं द्वैतप्रातियोगि यदद्वैतं, तेन संस्था यस्याः। समुदायिनी अशेषविश्वसामरस्यात्मा ॥

सर्वज्ञतादिगुणवैचित्र्येण वर्तमाना अपि कथमाभिन्नेत्याह

इच्छारूपा शिवस्यैषा
ह्यभिन्ना सर्वतोमुखी ।
किञ्चिदुच्छूनतापत्तेः
सार्वज्ञ्यादिगुणास्ततः ॥३५॥

किञ्चिदुच्छूनतया ज्ञानक्रियाशक्तिरूपतापन्ना परा शक्तिरेव सर्वज्ञतादिरूपतया स्थितेत्यर्थः॥

अत एव आह

ज्ञानरूपा तु सैवैका
यदा संबोधयत्यलम् ।
बोधो ह्यनादिरत्यन्तः
परं ज्ञानं तु सा स्मृता ॥३६॥
ज्ञानशक्तिरिति ख्याता
सार्वज्ञ्यादिगुणास्पदम् ।
यदा स्वतन्त्रालुप्ता सा
क्रिया करणरूपिणी ॥ ३७ ॥
वर्णरूपाष्टभेदेन
स्फोटादिध्वनिरूपिणी ।

मातृका सा विनिर्दिष्टा
क्रियाशक्तिर्महेश्वरी ॥ ३८ ॥

क्रियाख्या परमा सा तु
सर्ववाङ्मयरूपिणी ।

सैवेति प्रक्रान्ता परा शक्तिः । यदा संबोधयतीति एकैव हि शक्तिस्तत्तत्कृत्योपाधिवशात् तत्तद्रूपा उच्यते । बोधो हीति यतो बोधो दिक्कालाद्यनवच्छेदादाद्यन्तरहितस्तादृक् परं यत् ज्ञानं, तत् सैव परा शक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति ख्याता प्रथिता, अतश्च प्रोक्तसर्वज्ञत्वादिगुणास्पदं स्मृता ज्ञानशक्त्यविनाभावित्वात् सर्वज्ञतातृप्त्यनादिबोधानन्तशक्त्याख्यानां गुणानाम् । सैवच परा शक्तिर्गृहीतज्ञानशक्तिभूमिका यदा विश्वसर्गादौ स्वतन्त्रा सदैवालुप्तशक्तिर्भवति, तदा सैव करणरूपिणी निर्माणरूपा सती क्रियाशक्तिरुच्यते । कथमक्रमाया अपि ज्ञानशक्तेः सक्रमक्रियारूपतेत्याशङ्क्य आह वर्णरूपेत्यादि । बोधो हि स्वातन्त्र्यसारस्फुरत्तात्मविमर्शशक्तिपरमार्थः, अन्यथा अस्य चमत्कर्तृत्वात्मबोधकत्वा-

नुपपत्तावाकारधारित्वमात्रेण जडस्फटिकादितुल्यतैव। आकारोन्मज्जनादेरपिच अनुपपत्तिर्बोधविविक्तस्य तद्धेतोरप्रकाशनेन असिद्धेरिति बोधः स्फुरत्तात्मपरवाग्रूपाहंविमर्शात्मकर्तृत्वसतत्त्व एव। उक्तं च प्रत्यभिज्ञायां

'स्वभावमवभासस्य विमर्शं विदु········।' (९।५।११)

इति,

'चितिः प्रत्यवमर्शात्मा परा वाक्········।' (९।५।१३)

इत्यादि च। वाक्यपदीयेऽपि

'वाग्रूपता चेदुत्क्रामेदवबोधस्य शाश्वती।
न प्रकाशः प्रकाशेत सा हि प्रत्यवमर्शिनी॥' (१।१२५)

इति। तदित्थं बोधस्वातन्त्र्यात्मा परैव वाक्शक्तिः पश्यन्त्यादिपर्यन्तसूक्ष्मस्थूलशब्दनात्मा ध्वनिरूपा

'घोषो रावः स्वनः शब्दः स्फोटाख्यो ध्वनिरेव च।
झांकारो ध्वङ्कृतिश्चैव ह्यष्टौ शब्दाः प्रकीर्तिताः॥' (१।१७)

इति श्रीस्वच्छन्दोक्तदृशा

'दीप्ताग्न्याभः प्रथमः भेदितकांस्यप्रभोऽथ वंशनिभः।
भ्रमरीरव इव पञ्चमतन्त्रीसदृगाखिलतन्त्रीगः॥
घण्टासमोऽम्बुदसदृग्वाताहततन्त्रिकासमानश्च।
श्रव्यो दशधा नादः क्रमेण सूक्ष्मतया····॥'

इति अस्मद्गुरुनिरुक्तनीत्या अष्टविधशब्दव्याप्तिरादिक्षान्तपञ्चाशद्वर्णभट्टारकरूपतया समस्तमन्त्रादिमयशुद्धाशुद्धजगज्जननी अज्ञाता माता मातृका परमेश्वरी क्रियाशक्तिः । एषैवच अक्रमा अपि समस्तवाच्यवाचकात्मवाङ्मयाभासरूपतया सक्रमा क्रिया उच्यते । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

> ' सक्रमत्वं च लौकिक्याः क्रियायाः कालशक्तितः ।
> घटते नव शाश्वत्याः प्राभव्याः स्यात्मभोरिव ॥' (२।१।२)

इति ॥

तदित्थं स्वस्वातन्त्र्याभासितक्रमात्मा

> एवं क्रियेति सा प्रोक्ता
> एकानन्यस्वभावजा ॥ ३९ ॥
>
> स्वभावोत्था स्वभावार्था
> स्वा स्वतः स्वोदिता शिवा ।

एका अद्वयात्मा अपि, एवमिति उक्तदृशा क्रमारूपिता सती पारमेश्वरी शक्तिः क्रियेति उक्ता । सा च न केवलं न अन्यस्मात् स्वभावात् जायते इति अनन्यस्वभावजा, अपितु

स्वभावादेव उत्थानं विश्वरूपोच्छलत्ता यस्या-स्तादृशीति व्यतिरेकेण अन्वयेन च स्वातन्त्र्य-मस्या दर्शितम्। स्वयं विश्वात्मतया उच्छलिता अपि स्वत इति स्वत्र रूपे स्थिता। नच विश्वेन आच्छादिता, अपितु स्वोदिता स्वप्रकाशा, अत एव स्वे स्वानतिरिक्ता भावा भवन्तोऽर्था विश्वे पदार्था यस्याः सा तथा। अतश्च स्वा आत्मभूता विशेषाभासनात् विश्वस्य। ततश्च शिवा स्वच्छस्वच्छन्दप्रकाशात्माशिवरूपा। त-दुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

> ‘या चैषा प्रतिभा तत्तत्पदार्थक्रमरूषिता।
> अक्रमानन्तचिद्रूपः प्रमाता स महेश्वरः॥’ (१।७।१)

इति॥

एतत् स्फुटयति

> व्यतिरिक्ता न चैवैषा
> कर्तृत्वं शक्तिरुच्यते॥ ४०॥

चो ह्यर्थे भिन्नक्रमः। यतः कर्तुः स्वतन्त्रस्य भावः स्वरूपमेव धर्मान्तरप्रतिक्षेपेण कर्तृत्वम्। तदेवच शक्तिः शकनं सामर्थ्यं समर्थादनति-रिक्तमुच्यते। अतो व्यतिरिक्ता एषा न भवति।

तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे

' शक्तिशक्तिमतोर्यस्मादभेदः सर्वदा स्थितः ।
अतस्तद्धर्मधर्मित्वात्परा शक्तिः परात्मनः ॥ ' (१८)

इति ॥ ४० ॥

ननु यदि शिवः शक्तिमान् जगद्रूपतया स्फुरति, तदयं विकारित्वात् मायातत्त्ववदुपादानं जातः,—इति तदधिष्ठात्रा निमित्तकारणरूपेण कर्त्रन्तरेण भवितव्यं, तथा

' भोगसाधनसंसिद्ध्यै भोगेच्छोरस्य मन्त्रराट् ।
जगदुत्पादयामास मायां विक्षोभ्य शक्तिभिः ॥' (१।२५)

इति श्रीपूर्वनिरूपितनीत्या तत्क्षोभकेन केनचिदनन्तभट्टारककल्पेन अपि भाव्यमित्याशङ्क्य आह

शिवस्य परिपूर्णस्य
स्वतन्त्रस्य विभोर्यतः ।
कः कर्ता क्षोभकः को वा
तस्माद्द्वैतता शिवे ॥ ४१ ॥

' शक्तयोऽस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वरः ।'

इति स्थित्या विश्वात्मत्वात् परिपूर्णस्य शिवस्य

चिदानन्दघनस्य भगवतो मृत्युजितः पारिपूर्ण्येन अन्यानपेक्षत्वात् स्वतन्त्रस्य विभोर्व्यापकस्य कः कर्ता, कश्च क्षोभकः; न कश्चित् स्वतन्त्रचिद्भैरवतातिरिक्तस्य अन्यस्य अभावात् । यत एवं, तस्मात् शिवे शिवभट्टारके अद्वैतता परमाद्वयरूपत्वं; नतु द्वैतस्य नाम अपि अस्ति । तदुक्तं श्रीभगवता कात्येन श्रीपूर्ववार्तिके

'सिद्धे व्यापृत्वे भेदविरोधात् तदभेदो विश्वस्य ।'

इति । भगवतश्चिदात्मत्वेन चेत्यधर्मदेशाद्यनवच्छेदात् यावत् व्यापृत्वं सिद्धं तावत् । एतेनैव परमाणोः परममहतः आकाशादेरपिच अन्तर्बहिश्च ओतप्रोतत्वात् कथं भेद इति भेदविरोधात् तेनैव व्यापिना विश्वस्य चेतनाचेतनस्य अभेदः ॥ ४१ ॥

तदित्थं विश्वात्मत्वेन

यत्तस्य सर्वशक्तित्वं
सा शक्तिरुपचर्यते ।
तया तु कुरुते सृष्टिं
स्थितिं संहृतिमेवच ॥ ४२ ॥

करोति भगवान्सर्वं
तिरोभावमनुग्रहम् ।

यत् सर्वशक्तित्वं भगवतः, सैव अस्य शक्तिः स्वातन्त्र्यं स्वस्वातन्त्र्यादेव विश्वशक्तिर्भगवान् । यदुक्तं शिवसूत्रेषु

'स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।' (३।३०)

इति । उपचर्यते इति भेदेन शिवात् परं व्यवह्रियते, नतु तात्त्विको जगतः शिवशक्तेरपि शिवात् कश्चित् भेदो घटते । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

'फलभेदादारोपितभेदः पदार्थात्मा शक्तिः ।'

इति । तया च स्वाऽव्यतिरिक्तया शक्त्या भगवान् सर्वं करोति । एतदेव सृष्ट्यादिपञ्चकं कुरुत इति विशेषोक्त्या स्फुटीकृतम् ॥

एतदेव विभागेन दर्शयति

क्रियाशक्त्या तु सृजति
ज्ञानशक्त्या जगत्स्थितिम् ४३

संहारं रुद्रशक्त्या तु
तिरोभावं तु वामया ।

अनुग्रहं ज्येष्ठया तु
कुरुते नात्र संशयः ॥ ४४ ॥

एकैव शक्तिमतः शक्तिः कृत्यभेदात् ज्येष्ठादिरूपतया उच्यते इत्याह

कृत्यं पञ्चविधं शंभो-
र्जगतो दृश्यते यतः ।
क्रियमाणं विकल्प्यं त-
त्सर्वज्ञस्य विचेष्टितम् ॥४५॥

जगति कृत्यं कार्यं सृष्ट्यादिभेदेन पञ्चधा क्रियमाणं यतो दृश्यते, तत् तस्मात् शंभोर्विचेष्टितं स्पन्दितं विकल्प्यं ज्येष्ठादिशक्तिभेदेन उच्यते ॥ ४५ ॥

तदित्थं

यतस्ततः शक्तिरेषा
शिवस्यैवानुमीयते ।

सर्वस्मादाभासमानादाभासनरूपा शक्तिराभासकस्य शिवनाथस्य चिदात्मनः, नतु अन्यस्य कस्यचिदनुमीयते निश्चीयते ॥

यतः सर्वस्य कार्यस्य पारमेश्वरी शक्तिरेव कारणं, ततः

आत्माणवो ह्यनन्ताश्च
　　मलेनैव निरोधिताः ॥ ४६ ॥
तेऽनुगृहीताः परया
　　परमेशस्य चेच्छया ।

पूर्वनिर्णीतमायाशक्तिसंकोचात्मना मलेन आणवेन निरोधिता आहितापूर्णम्मन्यताभिमानाः, अत एव अनन्ता आत्माणवः । ते च परया परमेशेच्छया अनुगृहीताः प्रापितपरमेश्वराभेदाः ॥

तदित्थं

शिवः शक्तिस्तथात्मा च
　　त्रितत्त्वं चेत्यनुत्तमम् ॥ ४७ ॥

शिवशक्त्योस्तावदुक्तदृशा परमोत्कृष्टत्वम्, आत्मनस्तु संकोचाभासवतोऽपि चित्प्रकाशात्मतयैव ग्राहकत्वादुत्तमत्वम् ॥ ४७ ॥

तदेवं परमशिवभट्टारकः शिवशक्त्यात्माख्यतत्त्वत्रयात्मना स्फुरित्वा पुनरपि स्वातन्त्र्यात्

त्रिस्वरूपस्तथा देवो
रुद्रो विष्णुः पितामहः ।
करोति षड्विधां सृष्टिं
चतुर्भेदविभेदिताम् ॥ ४८ ॥

त्रिस्वरूप इति एक एव त्रिमूर्तिः । सृष्टिमिति स्थितिसंहृत्युपलक्षणपरम् ॥ ४८ ॥

षड्विधत्वं चतुर्भेदत्वं च दर्शयति

प्रेतनारकतिर्यञ्च-
सदेवमुनिमानुषम् ।
जरायुजाण्डजं देवि
तथा संस्वेदजोद्भिजम् ॥४९॥
शक्त्या तु भगवान्सर्वं
करोति हि विभुत्वतः ।

प्रेतनारकसृष्टिस्तामसी, किंचिदपचिततमस्का तु पशुपक्षिसरीसृपात्मतिर्यक्सृष्टिः । दैवी सृष्टिः सात्त्विकी । मौनी रजःसत्त्वमयी । मानुषी रजस्तमोमयी । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'प्रथमं तामसीं सृष्टिं करोति तमसोत्कटाम् ।
नरकान्विविधाकारान्पशून्वै स्थावरान्तकान् ॥

तमोरजःसमावेशान्मानवान्संसृजेत्पुनः ।
रजःसत्त्वसमाविष्टः सृजेन्मुनिवरेश्वरान् ॥
गतनिद्रः प्रबुद्धस्तु सत्त्वाविष्टो जगत्पतिः ।
सृजेद्देवान्सलोकेशान्पूर्वयैव व्यवस्थया ॥'

इति । जरायुजा मानुषाद्याः । अण्डजाः पक्ष्याद्याः । स्वेदजा मशकाद्याः । उद्भिजानि स्थावराणि, मुनिदेवास्तु मनोजा बाहुल्येन । शक्त्या स्वातन्त्र्यात्मना यत् विभुत्वमैश्वर्यं, ततः ॥

एतदेव उपपादयति

निमित्तकारणं देवो
यथा सूर्यो मणेः क्रिया ॥५०॥

उपादानं तु सा शक्तिः
संक्षुब्धा समवायतः ।

निमित्तं सन्निधिमात्रेण उपकारि, नतु व्यापारावेशेन; कार्यते स्वशक्त्या आभास्यते अनेन विश्वमिति कारणं कर्ता देवो द्योतनादिसतत्त्वः परमेश्वरः । तस्य च संबन्धिनी सैव परा शक्तिरुपादानम् । सा च समवायतः शिवसामरस्यावस्थितेः संक्षुब्धा विश्वजगज्जननानुगुणा किंचिदुच्छूनताकल्पा समनाभूमिमाश्रितवती । यथा

सूर्यो निमित्तकारणं, यथा मणेः क्रिया उपादानमर्थात् वह्निजनने इति दृष्टान्तः। शिवशक्तिसामरस्यमेव स्वानतिरिक्तमपि अतिरिक्तमेव इदं

'स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम्।'(३।३०)

इति शिवसूत्रादिष्टनीत्या जगदुन्मीलयति, न तु व्यतिरिक्तं किमपि अपेक्षते, प्रयोजनाभिलाषेण वा केनचित्प्रवर्तते। एतावतैव च सूर्यकान्तादिना सह दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावः, नतु सर्वसर्विकया येन सूर्यादिवत् भेदो जाड्यं वा शिवशक्त्योः स्यात्॥

तदेव स्फुटयति

यथार्करश्मिसंयोगा-
त्सूर्यकान्तो मणिर्महान्॥५१॥
तेजः प्रकिरतेऽत्यर्थ-
मुभयोर्नैव कामिता।
अयस्कान्तमणिं दृष्ट्वा
लोहः प्रकुरुते क्रियाम्॥५२॥

उभयोर्नैव कामोऽस्ति
निमित्तं तु तथा शिवः ।

उभयोरिति अर्कसूर्यकान्तयोः। क्रियामिति स्पन्दनात्मिकाम् । उभयोरिति अयोऽयस्कान्तयोः। निमित्तं संनिधिमात्रेण स्वशक्तित एव विश्वमुन्मीलयति ॥

ननु अहेतूनां देशकालप्रकृतिनियमायोगादवश्यं सूर्यकान्तादेर्नियामकः कश्चिदस्ति । सत्यमस्ति, किन्तु असौ

सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्येत
यस्तयोस्तु प्रचोदकः ॥ ५३ ॥

परमेशः इत्यर्थः। सूक्ष्मत्वादिति अवेद्यत्वात् ॥ ५३ ॥

युक्तं च एतत् यतः

तादृक्सर्वस्य जगतो
नानुभूतं तु कारणम् ।

यदि तु विश्वकारणं परमेशोऽनुभूयेत, स एव सूर्यकान्तादेरपि प्रचोदको निरूप्येत; न तु असावनुभूयते अनुभवित्रेकरूपत्वात् ॥

ननु च

‘न हि ज्ञानादृते भावाः केनचिद्विषयीकृताः ।
ज्ञानं ज्ञेयात्मतां यातमेतस्मादवसीयते ॥’

इति कालिकाक्रमोक्तनीत्या चिच्छक्तिरेव विश्वस्य अवभासने हेतुरनुभूयते क्रियाशक्तिरिव निर्माणे, तत् कथमुक्तं ‘नानुभूतं तु कारणम्’ इति । सत्यं बहिः प्रसरन्ती शक्तिर्विश्वावभासकतया अनुभूयते, आन्तरं तु विश्वकारणं शिवशक्तिसामरस्यमुक्तयुक्तेर्न परिच्छेत्तुं शक्यमित्याह

उपादानं तु सा शक्तिः
सर्वत्रैव विभाव्यते ॥ ५४ ॥
यथा सर्वं सुनिष्पन्नं
क्रियाशक्त्या प्रदृश्यते ।
क्षोभ्यक्षोभकभावस्तु
प्रत्यक्षो नैव कस्यचित् ॥ ५५ ॥
संक्षुब्धं समवायात्तु
कारणं तद्विदुर्बुधाः ।

विभाव्यते स्फुटमनुभूयते। अत्रैव यथेत्यनेन दृष्टान्तः । सर्वमिति घटपटादि । क्षोभ्यक्षोभकभावः शिवशक्त्योः सर्गाद्याभासनोचित आद्यः स्पन्दः । तदेवच समवायादिति सामरस्यात् संक्षुब्धमिति सर्गाद्याभासनौचित्येन स्फुरत् । बुधाः श्रीकण्ठानन्तेशसदाशिवाद्याः । कार्यते स्वशक्त्या आभास्यते अनेन विश्वमिति कृत्वा कारणं कर्तृ विदुः समावेशेन साक्षात्कुर्वन्ति । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'अकामात्स सृजेत्सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
स्वतेजसा वरारोहे व्योम संक्षोभ्य लीलया ॥
उपादानं तु तत्प्रोक्तं संक्षुब्धं समवायतः ।' (११।४)

इति । श्रीश्रीकण्ठ्यामपि

'प्रवर्ततेश्वरात्सर्वम्.................. ।'

इति ॥

इहापि एतदेव

अकामतः सृजेत्सर्वं
शक्त्या सर्वं चराचरम् ॥५६॥

परिपूर्णतया न अस्य कामः फलाभिलाषः कश्चिदिति अकामात् शक्त्येति स्वस्वातन्त्र्या-

देव, नतु भेदेश्वरवदुपादानाद्यपेक्षया। यथोक्तं

'उपादानं तु सा शक्तिरिति सर्वं चराचरम्।

इति। अचरमिव चरमपि जीवजातं रुद्रक्षेत्रज्ञरूपं सर्वं भगवान्सृजति स्वरूपगोपनावैचित्र्येण भासयति, नतु अनादिसिद्धं तदित्याशयः ॥ ५६ ॥

एतत् प्रकृते योजयति

एवमुक्तेन विधिना
मन्त्राः सर्वे त्रितत्त्वजाः।
शिवाख्याः शक्तिरूपाश्च
तथैवात्मस्वरूपकाः ॥ ५७ ॥

त्रिस्वभावाः समुद्दिष्टाः
सर्वत्र बलशालिनः।
भवन्ति सर्वदाः सर्वे
सर्वगाः सर्वरूपिणः ॥ ५८ ॥

यत उक्तदृशा परमशिव एव स्वभित्तौ स्वशक्त्या विश्वमाभासयति, ततो मन्त्रास्त्रिषु शिवादितत्त्वेषु जायन्ते शिवाद्याख्याः शिवादिस्वभा-

वाश्च तथैव सर्वसामर्थ्यादियुक्ताः, नतु यथा मुग्धधियः

'एकः शिवोऽविकारी तच्छक्तिश्चाप्यतो न तौ शक्तौ।
बहुधा स्थातुं यद्वा चैतन्यविनाकृतौ विकारित्वात्॥' ना०का०१६

इति शिवस्वातन्त्र्यमपरामृश्य अण्वपेक्षत्वमेव मन्त्राणामाहुः॥ ५८॥

एतत् वितत्य स्फुटयति

शिवो ह्यनादिमान्धाम
शाश्वतः प्रथमोऽचलः।

एतत् प्रागेव व्याकृतप्रायम्॥

स च

इच्छया च यदा देवि
प्रसरत्यविलम्बितः॥ ५९॥

तदा च अस्य इच्छाख्या

सा शक्तिः परमा सूक्ष्मा
उन्मना शिवरूपिणी।

मन उत्क्रम्य गता अनवच्छिन्नस्वप्रकाशस्फुरत्ता॥

एषैवच

अस्तित्वमात्रमात्मानं
क्षोभ्यं क्षोभयते सदा ॥ ६० ॥
समनासौ विनिर्दिष्टा
शक्तिः सर्वाध्ववर्तिनी ।
क्रोडीकरोति या विश्वं
संहृत्य सृजते पुनः ॥ ६१ ॥

अस्तित्वमात्रं प्रकाशात्ममहासत्तारूपम्, अतः क्षोभ्यं समस्तसूत्रणासहिष्णुमात्मानं यदा शक्तिः क्षोभयते शून्यातिशून्यादिधरान्तसमग्रजगदासूत्रणात्मना स्फुरति, तदा परप्रमातृपदावरूढा आसूत्रिताशेषमन्तव्यमननमात्ररूपत्वात् समनेति उक्ता; अत एव सर्वाध्वनि वर्तते प्रथमोल्लेखकल्पतया स्फुरति, अतश्च विश्वं क्रोडीकरोति । अयं च अस्य क्रोडीकारः- यदेतत् संहृत्य स्वाभेदात्मना निमज्जनेन शून्याभासतया आभास्य सृजति इदन्तया प्रथयति गर्भीकृताशेषविश्वसृष्टिसंहारप्रपञ्चमहासृष्टिशक्तिरूपतया स्फुरतीत्यर्थः । एतदेव पुनः-

शब्देन द्योतितं पुनः पुनः संहृत्य सृजतीति यावत् । संहृत्येत्यनेन च शून्यातिशून्यात्मव्यापिनी भूरुक्ता, सृजतीत्यनेन तु शक्तिभूमिः ॥६१॥

यदाह

कुण्डलाख्या महाशक्ति-
स्तृतीयाप्युपचर्यते ।

कुण्डलाख्येत्यनेन अन्तःशून्यबहिष्कृतपारवश्यात्मताख्यापनेन व्यापिनी अत्र क्रोडीकृतेति दर्शितम् । उपचर्यते सैव इत्थं व्यवह्रियते ॥

याच एषा उन्मनाख्या शक्तिः समस्तभावाभावासूत्रणात् भावाभावसामान्यावभासात्मसमनाव्यापिनीशक्तिरूपतया स्फुरिता, सैव वाच्यवाचकात्मशाक्तरूपं विश्वमवबिभासयिषुः क्रोडीकृतवाच्यस्पन्दवाचकसामान्यनादरूपतया प्रथमं स्पन्दते इत्याह

ध्वनिरूपो यदा स्फोट-
स्त्वदृष्टाच्छिवविग्रहात् ॥६२॥
प्रसरत्यतिवेगेन
ध्वनिनापूरयञ्जगत् ।

स नादो देवदेवेशः
प्रोक्तश्चैव सदाशिवः ॥ ६३ ॥

स्फुटति अभिव्यज्यते अस्मात् विश्वः शब्द-ग्रामः इति स्फोटः शब्दब्रह्म, अत एव ध्वनि-रूपः शब्दनस्वभावः, अदृष्टादिति अनाकृतेर्द्रष्टृ-करूपात् परनादामर्शात्मनः प्रकाशानन्दघनात् शिवस्वरूपादतिवेगेन अव्युच्छिन्नद्रुतनदीघोष-वत् प्रसरति । कीदृक् । ध्वनिना घण्टानुरणन-रूपेण नादान्तेन जगत् विश्वमापूरयन् आमर्श-नेन आत्मसात्कुर्वन् । स एव नादभट्टारकोऽ-कृतकाहन्तेदन्तासामानाधिकरण्यविमर्शात्मक-परचित्प्रकाशरूपः इति नादः सदाशिवः इति सामानाधिकरण्योक्तेराशयः । प्रसरीत्युक्त्या पर-वाक्शक्तिरेव पारमेश्वरी इयं स्फुरतीति आदि-शति । अत्र च नादान्तोऽपि अनुप्रविष्टः ॥६३॥

अथ

ध्वनिरध्वगतो यत्र
विश्राम्यत्यनिरोधितः ।

निरोधिनीति विख्याता
सर्वदेवनिरोधिका ॥ ६४ ॥

अध्वगतोऽशेषव्यापकोऽनिरोधितोऽनाहतो नादभट्टारको यत्र विश्राम्यति स्वव्याप्तिनिमज्जनेन अधरव्याप्तिमुन्मज्जयति, सा निरोधिकाख्या मन्त्रकला विख्याता। कीदृशी । सर्वेषां ब्रह्मादिदेवानां निरोधिका ऊर्ध्वव्याप्त्या धारिका । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

' निरोधयति या देवान्ब्रह्मादींश्च सुराधिपे ।
निरोधिकेति साख्याता.......... ॥'(१०।१२२३)

इति ॥ ६४ ॥

परमशिवाभेदाख्यातिरेव ब्रह्मादेर्निरोध इत्याह

निरुद्धस्य महेशत्व-
महिमा न प्रवर्तते ।

अतश्च अभेदाख्यात्यैव तत्रस्थानां नानात्वमित्याह

असंख्यातास्तु कोट्यो वै
मन्त्राणां तत्र संस्थिताः ॥६५॥

किंच

लभन्ते तत्प्रविष्टा वै

ये तत् निरोधिकापदं प्रविष्टा योगिनः, ते तदेव लभन्ते न ऊर्ध्वमभेदव्याप्तिम्। तदिति आवृत्त्या योज्यम् ॥

या च इयं ध्वनिमात्रात्मनादान्तव्याप्तिनिरोधिकाख्या मान्त्री कला

स बिन्दुश्चेश्वरः स्मृतः ।

परैव शक्तिरिच्छाशक्तिव्याप्त्या समनातः शक्त्यन्तं पदमुन्मील्य ज्ञानशक्तिव्याप्त्या शक्तिप्राधान्यमुन्मीलयन्ती समस्तवाचकाभेदिनादामर्शमयतां ध्वनिमात्रात्मनादान्तव्याप्त्याभासितां निरुध्य समग्रवाच्याभेदप्रकाशरूपां स्फुटेदन्ताहन्तैक्यविमर्शात्मेश्वररूपबिन्द्वात्मतां गृह्णाति ॥

नच निरोधिकापदाभासनसमनन्तरमेव बिन्द्वात्मतां गृह्णाति, अपितु मध्ये

यदा शिवामृतं मूर्ध्नि

पतति सृष्टिकारणम् ॥ ६६ ॥

आप्यायस्तु भवेत्तेन
सोऽर्धचन्द्र इति स्मृतः ।

विमर्शप्रवणनादकलावाच्यसंहारप्रधाना स्वसत्तानिरोधेन निरोधिनीपदं श्रित्वा समस्तवाच्याभेदवेदनात्मबिन्दुदशां सिसृक्षुः प्रथमं किंचिदुन्मज्जद्वाच्यप्रधानामर्धचन्द्रदशां श्रयतीति तात्पर्यम् । पदार्थस्तु शिवस्य नादात्मनः सदाशिवनाथस्य संबन्धि अमृतं स्फुटेदन्ताभासात्म सृष्टिवीर्यं स्रष्टव्यस्य विश्वसत्तात्मनो बिन्दोर्मूर्ध्नि पतति बिन्दूदयात् प्रथममुन्मिषति यदा, तदा स मन्त्रावयवोऽर्धचन्द्र इति उच्यते, यतस्तेन आप्यायो भवेत् तद्भूमिकारूढस्य पूर्णचन्द्राकारा स्रष्टी बिन्द्वात्मा क्रियाशक्तिदशा उदयते ॥

एष च अर्धेन्दुर्बिन्दुपदादूर्ध्वमारोहतां

संहारः सर्वभूतानां
नादादधोऽवरोहतां तु
सृष्टिकारणमेव च ॥ ६७ ॥

तदित्थं बिन्द्वात्मक्रियाशक्तौ स्फुटीभूतायां

पृथग्भूतवाच्यवाचकमात्रदशादर्शनाय आह

मकारो ह्यत्र वै रुद्रो
वर्णसंघट्ट उत्तमः ।

एष विन्दुः पृथग्भावमवभासयन् प्रथमं मायाश्रयपुमामर्शिमकाररूपेण भवति। अत्र च रुद्रोऽधिष्ठातेति शेषः। एष च मकारः प्रस्तुतप्रणवापेक्षया अकारोकाराभ्यां, मन्त्रान्तरापेक्षया तु वर्णान्तरेभ्योऽपि उत्तम उत्कृष्टोऽतिशयेन उद्गत ऊर्ध्ववर्ती च वर्णानां संघट्टो विश्रान्तिस्थानं पिण्डाक्षरसंबन्धिनो हि वर्णास्तत्तत्त्ववाचकतां भजमाना यावत् न मायाग्रंथ्युद्भेदिप्लुतोच्चारमकारध्वनिरूपतामाविष्टाः, तावत् न विश्ववेद्याविभेदिवेदनात्मविन्दुव्याप्तिमाविशन्ति; प्लुतान्तं च दीर्घह्रस्वतद्वर्णनीयवाच्यसत्ता अस्तीत्यपिच वर्णसंघट्टः ॥

इत्थंच पूर्वोक्ता शक्तिर्मायाग्रन्थ्याश्रयमकारात्ममन्त्रावयवरूपतामपन्ना विश्वजगदात्मतया

यदा स्थितिं च लभते
स्वोन्मुखं सृष्टिकारणम् ॥६८॥

प्रतिष्ठाख्य उकारस्तु
विष्णुः साक्षद्भवत्यसौ ।

स्वोन्मुखमिति स्वत्र संविद्रूपे उन्मुखं कृत्वा प्रमाणप्रधानत्वात् स्थितिदशायाः प्रमाणस्य च ज्ञेयाच्छुरितसंविद्रूपत्वादेवमुक्तम्, अत एव सृष्टेर्मेयप्रधानाया दशायाः कारणं; प्रमाणरूपसंविदन्तर्वर्तिन एव हि आभासाः पृथग्विमृश्यमानाः प्रमेयतया सृज्यन्ते । अत्र च

'मत्स्यवलनसंयोगाद्गलकं मीनमाश्रिता ।'

इति श्रीमीनकुलोक्तदृशा पूर्वापरकोट्योर्दोलनेन गलकोटरे कृतपदा संविदुन्मिषन्मेयात्मकोकारामर्शरूपा उकाराख्यो मन्त्रावयव उच्यते । स च प्रतिष्ठायां गर्भीकृतावादिप्रकृत्यन्तत्रयोविंशतितत्त्वायां प्रतिष्ठाकलाख्यायां संख्यानं प्रथा यस्य, अत एव तत्पदाधिष्ठातृस्थितिसंविन्मयविष्णुभट्टारकामर्शित्वात् साक्षात् विष्णुः । एवं तां वदन् मकारकलायाः संहारदशाप्राधान्यं गर्भीकृतपुमादिमायान्ततत्त्वसप्तकं विद्याकलाव्याप्तिरित्यादि अनुमन्तव्यमिति शिक्षयति ॥

अथ कण्ठादवरुह्य हृत्पद्मप्राप्तायां संविदि

निवृत्तिस्तु यदा सर्वं
निष्पन्नं प्रणवं विभुः ॥ ६९ ॥
अकाराख्यं परं धाम
ब्रह्मा स कमलासनः ।

पृथ्व्यन्ततत्त्वसर्गनिवृत्तेर्निवृत्तिः। अतश्च अवरोहक्रमेण एतदन्तत्वात् प्रणवस्य अकार आ समन्तात् ख्यानं यस्य तदकाराख्यं परं धाम। प्रकर्षेण नूयते स्तूयते अभेदेन विमृश्यते अनेन परं धामेति कृत्वा प्रणवैकदेशोऽपि अकारः

'प्रदेशोऽपि ब्रह्मणः सार्वरूप्यमनतिक्रान्तः ।'

इति स्थित्या प्रणवपरधाम सामानाधिकरण्येन निर्दिष्टम् । यच्च एतदकारात्मरूपं, तत् ब्रह्मरूपवाचित्वात् सृष्टिप्रधानसंविदामर्शित्वात् हृत्कमलकर्णिकारूढत्वाच्च ब्रह्मा कमलासन इति च उच्यते । द्वादशान्तवत् हृदोऽपि पूर्णसंवित्त्वात् परधामेति उचितैव उक्तिः ॥

तादित्थं

मन्त्रसृष्टिर्भवेदेषा
शिवस्य परमात्मनः ॥ ७० ॥

'शिवो ह्यनादिमान् ………… ।' (५९)

इत्यतः प्रभृति

'कुण्डलाख्या महाशक्तिः ………… ।' (६२)

इत्यन्तं शिवतत्त्वरूपतया, नादान्तात् बिन्द्वन्तं शक्तितत्त्वरूपतया, मकारादकारान्तमात्मतत्त्वात्मत्वेन मन्त्रसृष्टिरुक्ता ॥ ७० ॥

एवं परोपक्रमपश्यन्तीवाक्प्रधानां प्रणवात्ममहामन्त्रसृष्टिमुक्त्वा, मध्यमाप्राधान्येन मातृकासृष्टिमाह

ततोऽष्टविधभेदेन
पञ्चाशद्वर्णरूपिणी ।
ज्ञानशक्तिः परा सूक्ष्मा
मातृकां तां विदुर्बुधाः ॥७१॥

वर्गभेदादष्टधात्वं, वर्ण्यभेदात्तु पञ्चाशद्रूपत्वं भेदप्रधानतया च अस्य वाक्प्रधानता मन्तव्या । एवमपि समग्रवाच्यवाचकक्रोडीकारात् परा पूर्णा वैखरीजन्मश्रोत्रग्राह्यवर्णवैलक्षण्यात् सूक्ष्मा विश्ववाच्यवाचकसूतिहेतुत्वादज्ञाता माता मातृका । बुधाः

'मातृकाचक्रसंबोधः ।' (२।७)

इति शिवसूत्रस्थित्या मातृकाज्ञानशालिनः ॥

किंच एषा भगवती अभेदप्रधानतया परावाग्रूपा सती

सा योनिः सर्वमन्त्राणां
सर्वत्रारणिवत्स्थिता ।

तदेवं सृष्टिक्रमस्य प्रस्तुतत्वात् यद्यपि प्रणवस्य व्याप्तिः प्रातिलोम्येन उक्ता, तथापि आनुलोम्येन हृत्तो द्वादशान्तं भेददशासंहारक्रमेण

'गृह्णाति प्रणवः सर्वं कलाभिः कलयेच्छिवम् ।' (२२।१४)

इति,

'अकारश्च उकारश्च................ ।' (२२।२१)

इति वक्ष्यमाणस्थित्या तमुच्चार्य द्वादशान्तात् हृदन्तमुक्तयुक्त्या तत्तत्स्थानपरिशीलनेन अवरोहतः शिवामृतेन विश्वमाप्लाव्य अशेषकोडीकारिमातृकाप्रसरप्रथमाङ्कुरकल्पाकारविमर्शाद्नुत्तरां भूमिं सृष्ट्वा परामृतसेकसंस्कारत आपादितमहायज्ञाहुतियोग्यभावं तदेव विश्वं द्वितीयबीजोच्चारामर्शेन परधाम्नि हुत्वा अग्नीषोमात्मनि ऊर्ध्वाधरसमग्रसृष्टिसंहारसामरस्यसतत्त्वे

उन्मनापरमशिवाभेदमये प्रकाशानन्दस्वरूपे स्वधाम्नि तृतीयबीजे स्थित्या विश्राम्येदित्याह

जुहोति वीर्यमतुल-
　　ममृतं सृष्टिसंयुतम् ॥ ७२ ॥

पादद्वयेन बीजद्वयवीर्यमत्र आसूत्रितम् ॥७२

यत एवं

तेनासौ देवदेवेशो
　　ह्यमृतेशः परापरः ।

असाविति इहत्यमन्त्रराजः । परश्च अपरश्च परापरश्चेति तन्त्रेण वैश्वात्म्यमस्य उक्तम् ॥

किंच

मृत्योरुत्तारयेद्यस्मा-
　　न्मृत्युजित्तेन चोच्यते ॥ ७३ ॥

भरणात्प्रक्रियाण्डानां
　　स भैरव इति स्मृतः ।

प्रक्रियायां पुरतत्त्वादिपरिपाट्यामण्डानि ब्रह्मप्रकृतिमायाशक्त्यण्डानि, तेषां भरणात् स्वात्मसात्कारात् ॥

एवमिहत्यमन्त्रनाथस्य अमृतेशादिरूपतां निरुच्य प्रकृतानां सर्वमन्त्राणां त्रितत्त्वात्मतां प्रस्तुतां निर्वाहयितुमुपक्रमते

एवमाद्याः स्मृता मन्त्राः
सर्वे ह्यमिततेजसः ॥ ७४ ॥
अधिकारं प्रकुर्वन्ति
सर्वस्य जगतः प्रिये ।
मोचयन्ति च संसारा-
द्योजयन्ति परे शिवे ॥ ७५ ॥
मननत्राणधर्मित्वा-
त्तेन मन्त्रा इति स्मृताः ।

एवंशब्दः प्रोक्तमन्त्रनाथं तद्वीर्यं च आमृशति । तेन प्रोक्ता अमृतेशाद्याः प्राङ्निरूपितनीत्या च तद्वीर्यप्रधानाः सर्वे मन्त्राः अमृतमविनाशि परामृतसारं च तेजो येषाम्, अत एव चित्प्रकाशात्मत्वादधिकारं सृष्ट्यादि जगतः कुर्वन्ति, मुख्यतस्तु पाशमोचनशिवत्वव्यक्त्यात्मानुग्रहकृतोऽतश्च निरुक्तस्थित्या मननत्राणधर्मयोगात् मन्त्रा उच्यन्ते ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वगता मन्त्राः
सर्वदास्ते त्रितत्त्वजाः ॥७६॥
शिवशक्त्यात्मरूपास्तु
नित्यानुग्रहशालिनः ।

क्षेत्रज्ञवदवच्छेदाभावात् सर्वगता व्यापकाः, विज्ञानाकलवत् कर्तृत्वातिरोभूतेः सर्वदाः, नित्यानुग्रहशालिनश्च शिवशक्त्यात्मरूपत्वात् त्रिषु तत्त्वेषु जायन्ते अभिव्यज्यन्ते ॥

किंच

शिवशक्तिप्रभावाश्च
शिवदाशिवहारकाः ॥ ७७ ॥

निग्रहानुग्रहकृतः शिवदाशिवहारकाश्चेति विशेषणसमासः ॥ ७७ ॥

योगिज्ञानिनां तु

ज्ञातमात्रा हि फलदा
भोगमोक्षप्रदायिनः ।

मन्त्राणां शिवशक्त्यात्मरूपत्वं विभागेन

प्रथयति

यत्तेषां सर्ववेदित्वं

सर्वशक्तित्वमेव च ॥ ७८ ॥

तच्छिवत्वं समाख्यातं

सर्वशक्तित्वं वैश्वात्म्यात् ॥

शक्तित्वं सर्वकर्तृता ।

शक्यते येनेति शक्तिः स्वातन्त्र्यम् ॥

तदेव स्फुरयति

सर्वानुग्रहकर्तृत्वं

सर्वत्र फलदायकम् ॥ ७९ ॥

सर्वत्र तत्र तत्र तत्त्वादौ फलप्रदत्वमिति भावप्रधानो निर्देशः ॥ ७९ ॥

आत्मत्वं तत्स्वरूपं तु

त्रिविधं साधनं स्मृतम् ।

मन्त्रो ध्यानं तथा मुद्रा

यत् स्वरूपं यस्य साधनस्य मन्त्रदेवताराधनस्य, तत् प्राणबुद्धिदेहाश्रयमन्त्रोच्चारध्यानमुद्रोपायत्वात् त्रिविधं मन्त्राणामात्मत्वमणुत्वम् ।

यथोक्तम्

'उच्चारकरणध्यान............ ।' (२।२१)

इत्यादि श्रीपूर्वे ॥

तच्च एतत् त्रिविधं

साधनं शास्त्रचोदितम् ॥८०॥

एतच्च त्रयं प्रपञ्चतो दर्शयति

दीक्षामण्डलसंस्कारं
यजनं जपनं तथा ।
होमक्रिया तथा लेख्यं
ध्यानधारणयोः क्रिया ॥८१॥
मुद्राबन्धस्तथा योगो
यजनं तु क्रियैकता ।

दीक्षा च, मण्डलं च, संस्कारश्च अधिवासाद्यात्मेति समाहारः। लेख्यं यन्त्रम्। एतदन्तो मन्त्रस्य प्रपञ्चः। धारणा ध्यानप्रपञ्चः। मुद्राबन्धश्चित्तैकाग्र्यात्मयोगाय, योगो योजनायै पर्यवस्यतीत्येतत् मुद्राप्रपञ्चत्वेन उक्तम्। क्रियैकता मन्त्रसंधाननाडीसंधानपरमीकरणरूपा त्रितयस्य अपि प्रपञ्चः ॥

इत्थं मन्त्राणां त्रितत्त्वमयत्वमुपपाद्य उपसंहरति

एवं मन्त्राः समाख्याताः
सर्वत्रैवाधिकारिणः ॥ ८२ ॥

तत्त्वत्रयानुसारेण भोगमोक्षयोर्भोगे चेति शिवम् ॥

समुच्चाराभ्यासैः परमपदविश्रान्तिवशतो
ददद्भुक्तिं मुक्तिं द्वयमपि यदद्वैतमसमम् ।
जगत्त्राणान्नेत्रं निखिलमनुचक्रप्रभु परं
त्रितत्त्वात्मैशं तज्जयति परबोधामृतमयम् ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते एकविंशोऽधिकारः ॥ २१ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोद्द्योतोपेते

द्वाविंशोऽधिकारः ।

द्वयध्वंसि स्फूर्जत्परतरसुधासारविसरै-
र्निषिच्याशेषं यत् परशिवहुताशे विसृजति ।
प्रकाशानन्दैक्यस्फुरणमयमाभासयति च
स्तुमः शार्वं नेत्रं निखिलमनुनाथं किमपि तत् ॥

पूर्वाधिकारोपक्रान्तमपि मध्येऽनन्तप्रमेय-व्यामिश्रीभूतं मन्त्रतत्त्वं निगमयितुं श्रीदेव्युवाच

असंख्यातास्तु कोट्यो वै
मन्त्राणाममितौजसाम् ।
उक्ता देवेन सर्वज्ञाः
सर्वगाः सर्वदाः शुभाः ॥ १ ॥
सर्वाः सर्वेश्वराः शस्ताः
सर्वत्रैवाधिकारिकाः ।
तासामेव हि सर्वासां
कथमभ्यधिको बली ॥ २ ॥
मन्त्रराट् परमेशानः
कथं मृत्युञ्जयः परः ।
संशयो मे समुत्पन्नो
हृदि देव वद स्व मे ॥ ३ ॥
पूर्वोक्तमन्त्रसद्भावो
हतो देवेन मे कथम् ।
तदद्य श्रोतुमिच्छामि
परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥

हे हृदिदेव हृदयेश्वर त्वं आत्मन् सर्वा मन्त्रकोटयः प्राय एतन्मन्त्रन्यूनाधिकमाहात्म्यात् शास्त्रेषु त्वया उक्ताः, ततः कथमयं मन्त्रराजोऽभ्यधिकः इत्ययं मे संशयो जातो यतः, तस्मात् वद निर्णयवाक्यं ब्रूहि यतः पूर्वोक्तमेव मन्त्रसद्भावं बह्वधिकारोक्तं नानाप्रमेयोक्तिशबलीकृतत्वादपहृतमिव सारग्राहिण्या धिया अधिगन्तुमिच्छामि। अत्र अर्थे सर्वसाररूपे अतीव मे कौतुकमिति ॥ ४ ॥

देव्या पृष्टो भैरव उवाच

श्रूयतां संप्रवक्ष्यामि
संशयं ते हृदि स्थितम्।

संप्रवचनं निर्णयः ॥

तदाह

मन्त्रकोट्यो ह्यसंख्याताः
सर्वाः सर्वाधिकारिकाः ॥ ५ ॥
शिवशक्तिप्रभावाश्च
सर्वशक्तिसमन्विताः ।

भोगमोक्षप्रदाः सर्वाः
स्वशक्तिबलबृंहिताः ॥ ६ ॥

स्वस्य शिवरूपस्य आत्मनो यत् शक्तिबलं स्वातन्त्र्यमाहात्म्यं तेन बृंहिताः यद्यपि, तथापि अस्य मन्त्रनाथस्य अस्ति विशेषः इति उपक्रमते वक्तुं

किंतु देवः परः शान्तो
ह्यप्रमेयगुणान्वितः ।
शिवः सर्वात्मकः शुद्धो
भावग्राह्यो ह्यनुत्तमः ॥ ७ ॥
आश्रयः परमस्तेषां
व्यापकः परमेश्वरः ।

देवो द्योतनादिसतत्त्वः, परोऽनुत्तरः, शान्तो द्वैतोपशमात्, अप्रमेया गुणाः अभेदसर्वज्ञत्वादयस्तैरन्वितः, सर्वात्मकः क्रोडीकृतद्वैताद्वैतपरमाद्वैतरूपः, शुद्धो विश्वैकात्म्येऽपि अनावृतः, भावग्राह्यश्चिद्घनत्वेन स्वप्रकाशस्तेषामिति मन्त्राणां तेनैव तथा वैचित्र्येण अवभासितानामाश्रयः परप्रकाशभित्तिमयः परम इति यद्यपि

प्रोक्तदृशा शक्तिरपि एषामाश्रयस्तथापि प्रकृष्टोऽयं तस्या अपि शक्तेर्विश्रान्तिधामेत्यर्थः, अत एव व्यापकः परमेश्वरस्तत्तन्मन्त्रावभासनतत्संयोजनवियोजनादिस्वतन्त्रः, अत एव न विद्यते अन्यदुत्तमं यस्मात्तादृगयमिहत्यमहासामान्यात्मपूर्वोपक्रान्तसर्ववीर्यसाररूपो मन्त्रनाथ इत्यर्थः । निर्णीतप्रायं च एतत् प्रागेव ॥

अतश्च

तदिच्छया समुत्पन्ना-
स्तच्छक्तया संप्रचोदिताः ॥८॥
भवन्ति सफलाः सर्वे
सर्वत्रैवाधिकारिणः ।

तस्य शक्तया स्वातन्त्र्यस्फुरत्तया सम्यक्प्रचोदिताः अनुग्रहादौ नियुक्ताः, अतश्च सर्वत्र अधिकारिणो मन्त्राः फलदा भवन्त्येव । एवो भिन्नक्रमः ॥

यद्यपि शिवशक्तया सर्वमन्त्रा जनिता नियुक्ताश्च, तथापि अस्य अन्येभ्यो महान् विशेष इति प्रस्तुतं निर्वाहयति

यदेतत्परमं धाम
सर्वेषामालयः शिवः ॥ ९ ॥
अस्मादेव समुत्पन्ना
मन्त्राश्चामोघशक्तयः ।

प्रथमाधिकारात् प्रभृति चिदानन्दात्ममहासामान्यं यदेतत् मृत्युजिद्रूपं परं धाम शाक्तं, तदेव शिवात्मकं विश्वस्य आश्रयश्चिद्भित्त्यात्मतां विना कस्यापि अप्रकाशात् । अस्मादेव, नतु अन्यत एव तदन्यस्य अप्रकाशमानत्वेन अभावात् मन्त्राश्चेति चकारात् मायादिविश्वमस्मादेतदधिष्ठानादेव च अमोघशक्तयो मन्त्रा इति भिन्नक्रमोऽपि ॥

युक्तं च तत् यतः

नित्यो नियामको ह्येषां
नेतारं निरुपप्लवः ॥ १० ॥
निष्प्रपञ्चो निराभास-
स्त्रायकस्तारणः शिवः ।
त्राणं करोति सर्वेषां
तारणं त्रस्तचेतसाम् ॥ ११ ॥

नियतं भवः सर्वदिक्कालाक्रान्तिकृत् तद-परामृष्टश्च, एषां मन्त्राणां नियामको नियोक्ता, अरं शीघ्रमिच्छामात्रादेव नेता बहिराभासकः स्वात्मसात्कारकृच्च, अतश्च प्रधानभूतो नायकोऽपि; अनुपप्लव इति आणवादिमलेभ्यो निष्क्रान्तस्ते च निष्क्रान्ता यतः एवं निष्प्रपञ्चो निराभासश्चेति योऽयम्, प्रपञ्चो जगद्वैचित्र्यम्, आभासाः संकुचिताः प्रकाशाः; त्रायकः सर्वरक्षाकरस्तारणो मोचकोऽतश्च शिवः श्रेयोमयपरमशिवस्वरूपो मृत्युजिन्नाथः । एतदेव त्राणमित्यर्धेन स्फुटीकृतं त्राणं रक्षा त्रस्तचेतसां संसारभीतानाम् । एतच्च अक्षरवर्णसारूप्येण नेत्रनाथस्य निर्वचनम् ॥ ११ ॥

यदाह

नयते मोक्षभावं तु
तारयेन्महतो भयात् ।
नयनाच्च तथा त्राणा-
न्नेत्रमित्यभिधीयते ॥ १२ ॥

किंच एतत्

जीवनं सर्वभूतेषु
नेत्रभूतं प्रकीर्तितम् ।

यथा नेत्रं चक्षुर्भावप्रकाशकं, तथा इदं चिन्नेत्रमशेषप्रकाशकत्वात् नेत्रभूतमिति उक्तम्; अतः सर्वेषां जीवनम् । उक्तं च श्रीप्रत्यभिज्ञायां

'ज्ञानं क्रिया च भूतानां जीवतां जीवनं मतम् ।' (१।१।४)

इति ॥

तदित्थमयं नाथः

समस्तमन्त्रजातस्य
स्वामिवत्परमेश्वरः ॥ १३ ॥

निर्णीतं च एतत् प्रागेव ॥ १३ ॥

एवं सामान्यव्याप्त्या अस्य मन्त्रनाथस्य अन्यमन्त्रेभ्यो विशेषमुक्त्वा अक्षरव्याप्त्या अपि आह

प्रणवः प्राणिनां प्राणो
जीवनं संप्रतिष्ठितम् ।
गृह्णाति प्रणवः सर्वं
कलाभिः कलयेच्छिवम् ॥ १४ ॥

षट्प्रकारं महाध्वानं
षट्कारणपदास्थितम् ।

जुहोति विद्यया सर्वं
जुंकारेण प्रचोदितम् ॥ १५ ॥
स्वरूपं यत्स्वसंवेद्यं
सम्यक्संतृप्तिलक्षणम् ।
सर्वामृतपदाधारं
सविसर्गं परं शिवम् ॥ १६ ॥
पूर्णं निरन्तरं तेन
पूर्णाहुत्या तु पूर्णया ।
स्वोच्चारा या स्वभावस्था
स्वस्वरूपा च स्वोदिता ॥१७॥
इच्छाज्ञानक्रियारूपा
सा चैका शक्तिरुत्तमा ।
तया प्रकुरुते नित्यं
शक्तिमान्स शिवः स्मृतः ॥१८

प्राणिनां सर्वजीवतां सर्वज्ञेयकार्यज्ञानकरण-प्रथमाभ्युपगमकल्पानाहतपरामर्शात्मसामान्य-स्पन्दरूपः प्रणव एव प्राणस्तं विना ज्ञानक्रिया-घटनात्। एतस्मिन् हि सति तेषां जीवनं प्राणा-

पानादिप्रसरात्म सम्यक् प्रतिष्ठामेति, अन्यथा भस्त्रावायुवदप्रतिष्ठितमेव स्यात् । तदेवंभूतोऽपि अयमन्तःकृतमशेषं वक्ष्यमाणाकारोकारादिकलाभिः सह स्वातन्त्र्यात् पृथगाभास्य ताभिरेव गृह्णाति विमर्शयुक्त्या समनान्तमात्मसात्करोति, शिवं च कलयेत् परावाग्वृत्त्या विमृशेत्, अथच कलयेदेकविंशाधिकारनिरूपितदृशा अवरोहक्रमेण हृदन्ते क्षिपेत् तत्परामृतसिक्तं विश्वं विदधीत । एवं शिवामृतसेकसरसीकृतपुरतत्त्वादिरूपं षोढा अध्वानं ब्रह्मादिशिवान्तकारणषट्पदावस्थितं स एव पूर्वोक्तप्रथमाभ्युपगमरूपः प्रणवो मध्यमन्त्राक्षरात्मना विद्यया वेदनप्रधानया शक्त्या प्रचोदितं मध्यधामोर्ध्वारोहावरोहयुक्त्या जुहोति परधाममहानले क्षिपति । ततोऽपि पूर्वनिर्णीतस्वरूपादिशब्दवाच्यं यत् शिवं परमशिवाख्यं चिद्घनं धाम, सविसर्गमिति परस्वातन्त्र्यात्मोन्मनाशक्तिसमरसं तेन तृतीयबीजयुक्तयवष्टम्भासादितेन शिवामृतरसेन या इच्छादिशक्तित्रयसामरस्यात्मा स्वोदिता स्वप्रकाशा स्वोच्चारा च पराहंविम-

र्शयुक्त्या स्वस्मिन्नात्मीय एव स्वभावे, नतु इच्छाज्ञानादिशक्त्यात्मनि किंचित्संकुचिते, तिष्ठन्ती स्वस्य आत्मनश्चिन्नाथस्य स्वरूपभूता एकैव उत्तमा शक्तिः पराभट्टारिका; सैव पूर्यते परमशिवतच्छक्तिसामरस्यमापाद्यतेऽनया विश्वमिति व्युत्पत्त्या परिपूर्णा पूर्णाहुतिस्तया तत् चिदग्नौ हुतं विश्वं निरन्तरं पूर्णं सर्वं सर्वरसात्मपरशक्तितद्वत्सामरस्यात्म कुरुते। तदित्थं मन्त्रोच्चारयुक्त्या प्राप्तपरधामा यो मन्त्री, स साक्षात् शक्तिमान् शिव एव स्मृत इति व्यवहितसंबन्धः ॥

'गृह्णाति प्रणवः' इत्युक्तिं स्फुटयति

उद्गीथाक्षरसंबद्धं
तत्त्ववर्णपदात्मकम् ।
भुवनानि कला मन्त्राः
कारणानि षडेव तु ॥ १९ ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्चा-
पीश्वरश्च सदाशिवः ।
शिवश्चेति

ऊर्ध्वं सर्वत्र आदिभूतत्वेन गीयते इति

उद्गीथः प्रणवः, तद्रूपेऽक्षरे विमले धाम्नि अध्वषट्कं कारणषट्कं च संबद्धमन्तःक्रोडीकृतमत्रास्थितम् ॥

अतश्च

स्वशक्त्या तु
षट्त्यागात्सप्तमे लयः ॥२०॥

स्वया अनपायिन्या परस्फुरत्तात्मना शक्त्या षण्णामध्वनां कारणानां च त्यागात् सप्तमे अध्वकारणातीते परधाम्नि प्रणवोच्चारणान्ते विश्रमितव्यमित्यर्थः ॥ २० ॥

एतदेव प्रणवकलाप्रदर्शनक्रमेण विभजति

अकारश्च उकारश्च
मकारो बिन्दुरेवच ।
अर्धचन्द्रो निरोधी च
नादो नादान्त एवच ॥२१॥
कौण्डली व्यापिनीशक्तिः
समनाश्चेति सामयाः ।

कौण्डलीति शक्तिविशेषणम् । इति एकादश मन्त्रावयवाः प्राङ्निर्णीततत्त्वाः सामया हेया

इत्यर्थः । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'समनान्तं वरारोहे पाशजालमनन्तकम् ।' (४।४३२)

इति ॥

तदूर्ध्वं

निष्कलं चात्मतत्त्वं च

शक्तिश्चैव तथोन्मना ॥ २२ ॥

साभासं तत्

समनान्तात् कलनामयात् निष्क्रान्तं, तदुच्चारणान्ते निरावरणमपि अनुन्मिषितशिवशक्तिव्यासिकं शुद्धमात्मतत्त्वं, तदेव तु प्रोन्मिषद्भेदेन सार्वज्ञ्यादिरूपमुन्मनाशक्तयात्म । तदेतत् प्रमेयद्वयं परमशिवविश्रान्त्यनासादनात् साभासमत्यणीयःसंकोचम् ॥

यत् वियत्पर्यन्ताशेषविश्वोत्तीर्णविश्वमयताभासकं, तत्

निराभासं

परतत्त्वमनुत्तमम् ।

निराभासमिति प्राग्वत् ॥

तदित्थं क्रमात् क्रममारोहयुक्त्या

षट्त्यागात्सप्तमं प्रोक्तं
　　लयमालयमुत्तमम् ॥ २३ ॥

पूर्वोक्ताध्वकारणषट्त्यागात् सप्तमं धाम उत्तमम्, लीयते विचलति अस्मिन् सर्वमिति कृत्वा लयम्, आलीयते परं साम्यमासादयतीति कृत्वा आलयं च ॥ २३ ॥

लयमित्याद्युक्तिं स्फुटयति

तत्र सर्वे प्रलीनास्तु
　　तत्समास्तत्प्रसादतः ।
तच्छक्तिबृंहिताः शाक्ताः
　　परिपूर्णा भवन्ति हि ॥ २४ ॥

तच्छक्तिबृंहितत्वादेव शाक्तास्तन्मया एवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

तदत्र लये

क्रमं तेषां प्रवक्ष्यामि

येन क्रमेण ते कारणाद्याः

　　लीयन्ते सुरसुन्दरि ।

तमकारादिवाचकक्रमं वाच्यदेवतातदाश्र-

यतदधिष्ठातृब्रह्मकलातदधिष्ठेयतत्त्वादिप्रपञ्चेन· सह आदिशति

अकारं ब्रह्मदैवत्यं
हृदयं यावदध्वनि ॥ २५ ॥
कलाष्टकेन संयुक्तं
कलयेत्सर्वजन्तुषु ।

अकारविमर्शात्मकं धाम सृष्टिसंवित्स्वरूपं ब्रह्मदेवताकं पादाङ्गुष्ठात् हृदन्तं यावत् गर्भीकृतानन्तभुवनादिप्रपञ्चपृथ्वीतत्त्वाधिष्ठातृवक्ष्यमाणसद्योजातब्रह्मकलाष्टकेन युक्तं सर्वजन्तुषु कलयेत्

'ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्येव वसतेऽर्जुन ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥'
(भ० गी० १८।६१)

इति स्थित्या तेषां विचित्रां विकल्पाविकल्पसंवित्सृष्टिं कुरुते ॥

सद्योजातकला नामतो निर्दिशति

सिद्धिर्ऋद्धिर्द्युतिर्लक्ष्मी-
र्मेधा कान्तिर्धृतिः स्वधा ॥२६

सद्योब्रह्मकला एताः
पश्चिमं व्याप्य संस्थिताः ।

पश्चिममिति क्रोडीकृतपृथ्वीव्याप्तिकं वक्त्रं, श्रीसद्योजातस्य स्थितिकारित्वात् तच्छक्तयस्तथोचिताभिधानाः ॥

अथ उकारपरामृश्यवाच्यदेवतादिप्रपञ्चं कलानामग्रहणपूर्वं प्रदर्शयति

रजा रक्षा रतिः पाल्या
काम्या तृष्णा मतिः क्रिया ॥२७

वृद्धिर्माया च नाडी च
भ्रामणी मोहनी तथा ।
वामदेवकला ह्येता
वैष्णवांशे व्यवस्थिताः ॥२८॥

कण्ठान्तं यावत्तद्व्याप्त-
मापो व्याप्य स्थितास्त्विमाः ।

श्रीवामदेवस्य सृष्टिकारित्वात् शक्तयः समुचिताभिधानास्त्रयोदश एताः । श्रीस्वच्छन्दे वृद्धिकाया एकैव पठिता मनोन्मनी च त्रयोदशी-

त्येतावान् भेदो दृश्यते । वैष्णवांशे इति प्रकृत्यन्ततत्त्वाधिष्ठातरि विष्ण्वाख्ये स्थितिसंविदात्मनि भगवदंशे । एतच्च सर्वमुकारेण विमर्शयुक्त्या अन्तःक्रोडीकृतम् ॥

मकारपरामृश्यं तथैव आह

तमो मोहा क्षुधा निद्रा
मृत्युर्माया भया जरा ॥ २९ ॥
अघोरस्य कला ह्येता
रौद्रांशे तु व्यवस्थिताः ।

तालवन्तं यावत्तद्व्याप्तं

अघोरस्य संहारकत्वात् तत्कलास्तत्समुचितसंज्ञाः । रौद्रांशे इति तालवन्तव्यापिमायातत्त्वाधिष्ठातुर्मकारकलाविमृश्यस्य अस्य संहर्तृसंविदात्मनो भगवदंशस्य रुद्रभट्टारकस्य एता अष्टौ कला इत्यर्थः ॥

एषा च तत्त्वस्थित्या

तैजसी व्याप्तिरुत्तमा ॥ ३० ॥

'कलानां यावती व्याप्तिस्तत्त्वानां तद्वदेव हि ।' (५।१३)

इति श्रीस्वच्छन्दादिप्रनीत्या विद्याकलाव्याप्तिसारेति उत्तमपदाशयः ॥ ३० ॥

एतदुपरि भ्रूमध्ये

निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च
　विद्या शान्तिस्तथैवच ।
पुरुषस्य कला ह्येता
　ईश्वरे तु व्यवस्थिताः ॥ ३१ ॥
वाय्वावरणमाश्रित्य
　बिन्द्वन्तं यावदुज्ज्वलाः ।

पुरुषभट्टारकस्य वैश्वात्म्यात् निवृत्त्यादिशान्त्यन्तकलाक्रोडीकारः। ईश्वरे इति बिन्दुविमृश्ये ईश्वरतत्त्वाधिष्ठातरि ईश्वरभट्टारके इत्यर्थः । उज्ज्वला इति सामरस्यापादनात् दीप्ताः ॥

एषा च दशा कलापञ्चकस्थित्या

शान्त्यवस्था तु तुर्याख्या

अथैतदुपरि ललाटादारभ्य

　नादान्ते संप्रचक्ष्महे ॥ ३२ ॥

मात्रं प्रमेयम् ॥ ३२ ॥

यच्च एतत् नादाख्यं पदं

व्याप्तिः सादाशिवी सा तु
व्योमाख्या शून्यरूपिणी ।

परव्योमव्याप्त्यात्मेत्यर्थः ॥

तारा सुतारा तरणी
तारयन्ती सुतारिणी ॥ ३३ ॥
द्वादशान्तपदारूढा-
स्तुर्यान्तास्तु कलाः स्मृताः ।
ईशानस्य कला ह्येताः
पञ्च वै कारणात्मिकाः ॥ ३४ ॥

हिर्येस्मादर्थे । यत ईशानस्य कला ह्येताः, ततस्तुर्यान्तास्तुर्यातीतरूपाः, अतश्च संसारतारकत्वात् ताराद्युचितनाम्न्यः कारणात्मिकाः पञ्चकृत्यकरणे साधकतमाः ॥ ३४ ॥

तदीदृशोऽयं

स्थूलस्त्वेवं समाख्यातो
ह्यध्वा वै ब्रह्मभूतजः ।

ब्रह्माणि ईशानादीनि, भूतानि व्योमादीनि,

तज्जस्तत्प्रपञ्चव्याप्तिरूपः ॥

अथ अत्रैव अन्तर्भूतं

सूक्ष्मं चैवमतो वक्ष्ये
ह्यध्वानं तु यथास्थितम् ॥३५॥

तमुपक्रमते वक्तुं

यश्चार्धचन्द्रः कथितः
प्लावको बिन्दुमूर्धनि ।
तच्छत्त्यमृतमुद्दिष्टं
कलायुक्तं महेश्वरि ॥ ३६ ॥

कथित इति

'यदा शिवामृतं मूर्ध्नि पतति सृष्टिकारणम् ।
आप्यायस्तु भवेत्तेन ·································॥' (२१।६६)

इत्यत्र ॥ ३६ ॥

एतत्कला दर्शयति

ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती चैव
सुप्रभा विमला शिवा ।
अर्धचन्द्रकला ह्येताः
सर्वज्ञपदसंस्थिताः ॥ ३७ ॥

विद्यावरणसंबद्धा
मन्त्रकोटिविभूषिताः ।
क्रियाशक्तिस्वरूपास्तु
संस्थिता विमलाः शुभाः ॥३८

सर्वज्ञं यत् पदं, तत्र संस्थितास्तद्रूपास्तत्प्रसादाश्चेत्यर्थः; अथच सर्वज्ञताख्यगुणप्रपञ्चरूपा एता अर्धचन्द्रस्य प्रकाशप्राधान्यात् तच्छक्तयोऽपि ज्योत्स्नाद्युचितसंज्ञाः, विद्याभिर्मालामन्त्रैः कृतेन आवरणेन परिवृत्य व्यवस्थानेन संबद्धा युक्ताः, मन्त्राः कूटाक्षरादिरूपाः सृष्टिकारित्वात् क्रियाशक्तिरूपास्तेषां कोट्या विभूषिताः, तथापि कार्येण अनाविलीकृतत्वात् विमलाः, अनुग्रहप्रवणत्वात् शुभाः ॥ ३८ ॥

अथ एतदुपरि

रुन्धनी रोधनी रौद्री
ज्ञानबोधा तमोपहा ।
निरोधिकाकला ह्येताः
सर्वदेवनिरोधिकाः ॥ ३९ ॥

नित्यतृप्ता महाभागा
वामाशक्तिस्वरूपिकाः ।

अनायातपरशक्तिपातानां सर्वेषां ब्रह्मादीनामपि निरोधिका नादादिदशासमावेशपरिपन्थिन्योऽनुरूपरुन्धन्यादिनाम्न्यः, परशक्तिपातपूतान्प्रति तु ज्ञानप्रबोधात्तमोनाशहेतुत्वात् ज्ञानबोधाद्याख्या एताः, बुद्धाबुद्धानामधोर्ध्वप्रसरणनिरोधित्वात् निरोधिकाकलाः नित्यतृप्तिकाख्यगुणव्याप्तिका वामाधिष्ठितत्वात् तत्स्वरूपा एता शक्तयः ॥

अथ तदूर्ध्वं विमर्शप्राधान्येन परदीप्तिमये नादपदे समुचितसमाख्याः शक्तीराह

इन्धिका दीपिका चैव
रोचिका मोचिका तथा ॥४०॥
ऊर्ध्वगामिन्य इत्येताः
कला नादसमुद्भवाः ।
एताः स्वतन्त्रतायुक्ताः
सकले निष्कले स्थिताः ॥४१॥

ज्ञानशक्तिस्वरूपास्तु
ज्ञाताः सार्वज्ञ्यदायिकाः ।

ऊर्ध्वगामिनी नादान्तपदस्था शक्तिरशेषशक्तिश्रेणीशोभितत्वात् बहुवचनेन निर्दिष्टा, नादे नादधाम्नि समुद्भव उल्लासो यासाम्, सकले घोषाद्यष्टविधशब्दशक्तिमति नादे मोचिकान्ताः, निष्कले तु सुसूक्ष्मध्वनिमात्रात्मनि नादान्ते ऊर्ध्वगामिनीच्छाशक्तिप्रधानशाक्तदशाप्रवेशव्यापृता तत्प्रवेशप्रदा च शक्तिरिति विभागः। स्वतन्त्रतायुक्ताः इत्युक्तया स्वातन्त्र्यगुणप्रपञ्चतामासां दर्शयति । ज्ञानशक्तिस्वरूपा इति वदन् निरोधिकान्तं क्रियाशक्तेः, नादोर्ध्वं च इच्छाशक्तेर्व्याप्तिरिति आदिशति ॥

अथ ऊर्ध्वं

सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च
ह्यमृतामृतसंभवा ॥ ४२ ॥
व्यापिनी चैव विख्याता
शक्तितत्त्वसमाश्रिताः ।

अलुप्तशक्तिसंबन्धा-
　　श्चिच्छक्तिसमधिष्ठिताः ॥४३॥
शक्तितत्त्वे स्थिता ह्येता-
　　श्चिन्मात्रा अपि लक्षिताः ।

इच्छाशक्तिप्रधानाया भुवो ज्ञानशक्त्याद्यपेक्षया सूक्ष्मतेति तच्छक्तीनामपि सूक्ष्मत्वात् तत्प्रकर्षादानन्दस्पर्शप्राधान्यात् तत्प्रदत्वात् व्याप्तिकृत्त्वाच्च सूक्ष्माद्याः संज्ञाः । व्यापिनीति विशेषेण ख्याता ब्रह्मबिलोर्ध्वधामनिविष्टशक्तिपदादुपरि त्वक्शेषे स्थिता । शक्तितत्त्वमिति शक्तिव्यापिन्याख्यस्थानद्वयव्यापि, नतु शक्तिस्थानमेव व्यापिन्याः शक्तिपदोर्ध्वगशून्यातिशून्याश्रयत्वात् । एताश्च चिच्छक्त्यधिष्ठितत्वादेव चिन्मात्ररूपा अपि लक्षिता महामायाकृततावन्मात्राभेदाख्यातिरूपत्वादीषत्प्रमेयतामिव प्राप्ताश्चिन्मात्ररूपत्वं ज्ञानशक्त्यतिशयनादिबोधत्वम् ॥

अथ व्यापिनीशक्तीर्दर्शयन् शक्तिपदेन सर्वगत्वं व्यनक्ति

व्यापिनी व्योमरूपा च
　　ह्यनन्तानाथसंज्ञिता ॥ ४४ ॥

अनाश्रिता महेशानि
व्यापिन्यास्तु कलाः स्मृताः ।

व्याप्तेरनाकृतित्वात् कालानवच्छेदादनन्य-स्वामिकत्वादनन्याश्रयत्वाच्च एवमाख्या एता व्यापिन्या इति शून्यातिशून्यदशायाः । आसां च पूर्वनिर्दिष्टचिन्मात्ररूपतया अनादिबोधाख्य-गुणप्रपञ्चरूपत्वम् ॥

अथ व्यापिनीपदोर्ध्वं समनाधामनि

'समना रूपविज्ञानम्··· ························।'

इति श्रीस्वच्छन्दोक्त्या सूचिताः समनाशक्ती-र्दर्शयति देवः

सर्वज्ञा सर्वगा दुर्गा
सवना स्पृहणा धृतिः ॥ ४९ ॥
समना चेति विख्याता
एताः शिवकलाः स्मृताः ।

व्यापिन्यन्तस्य सर्वस्य ज्ञानात् व्याप्तेर्दुरधि-गमत्वात् प्रातःसंध्याविश्रान्तिदत्वात् स्पृहणी-यत्वादुक्तविश्वधारणात् विश्वस्य मननमात्रात्म-

तापादनादेता एवमाख्याः शिवस्य शिवतरत्वा-धिष्ठायिनः परशिवभट्टारकस्य कलाः शक्तयः ॥

एताश्च

इच्छाशक्तिमधिष्ठाय
इच्छासिद्धिप्रदायिकाः ॥ ४६ ॥
शिवतत्त्वं समाश्रित्य
सुसंपूर्णार्णवप्रभाः ।
अनन्तशक्तिसंस्थानाः
सूक्ष्माश्चात्यन्तनिर्मलाः ॥४७॥

एतदन्तत्वादिच्छाशक्तिव्याप्तेरिच्छाशक्तिम-धिष्ठाय एताः स्थिताः, ततश्च एतत्पदाराध-कस्य इच्छामात्रेण अभीष्टप्रदा व्यापिन्यन्तस्य विश्वस्य क्रोडीकृतेः सुसंपूर्णार्णवस्य इव प्रभा प्रकाशो यासाम्, अतश्च अनन्तशक्तिसंस्थान-मिव स्थितिर्यासाम्, अनन्तशक्त्याख्यगुणप्रपञ्च-रूपाश्च । तदित्थमर्धचन्द्रनिरोधिकानादनादा-न्तशक्तिव्यापिनीसमनास्थाः शक्तयः सर्वज्ञता-तृप्तिस्वतन्त्रतालुप्तशक्त्यनादिबोधानन्तशक्त्या-ख्यभगवद्गुणषट्कप्रपञ्चमय्य इति आदिष्टम् ।

सूक्ष्मा इति धाराधिरूढसौक्ष्म्या इत्यर्थः, अत्यन्तनिर्मला इति नादनादान्तकलापेक्षया शक्तिकलाः, ततोऽपि व्यापिनीकला निर्मला, इमास्तु व्यापिन्यन्तमन्तव्यव्याप्तिप्रशमार्थमननमात्रात्मतया ततोऽपि निर्मला इत्यन्ते नैर्मल्यमापेक्षिकमासां, वस्तुतस्तु एतदन्तस्य पदस्य मननमात्रात्मतापादिताशेषत्वेऽपि मन्त्ररूपशुद्धात्मोन्मनापरमशिवाख्यपरात्रितत्त्वीनिमेषात्मकत्वात् कुतोऽत्यन्तनैर्मल्यम् ॥ ४७ ॥

यदाह

समनान्तं वरारोहे
पाशजालमनन्तकम् ।
षट्कारणपदाक्रान्तं
स्थूलसूक्ष्मप्रभेदतः ॥ ४८ ॥

समनातः प्रभृति अख्यात्यासूत्रणादेतदन्तस्य अध्वनः पाशजालत्वं षण्णां ब्रह्मादिकारणानां पदैर्विश्रान्तिभिराक्रान्तं युक्तम्। स्थूलत्वं नादान्तानां पाशानाम्, सूक्ष्मत्वं तु शक्त्यादिसमनान्तानामिति ॥ ४८ ॥

उक्तमर्थं स्मारयति

शक्त्यादिसमनान्तं हि
　सूक्ष्मविज्ञानगोचरम् ।

प्रकृष्टयोगिगम्यम् ॥

अथ प्रशान्तपाशव्याप्तिं परां त्रितत्त्वीस्थितिं दर्शयितुमाह

तदूर्ध्वं तु परं शान्त-
　मप्रमेयमनामयम् ॥ ४९ ॥
तत्त्वत्रयं परं देवि
　ज्ञात्वा मोचयते गुरुः ।

ज्ञात्वेति समाविश्य । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'व्यापारं मानसं त्यक्त्वा बोधमात्रेण योजयेत् ।
तदा शिवत्वमभ्येति पशुर्मुक्तो भवार्णवात् ॥' (४।४३७)

इति ॥

त्रीणि तत्त्वानि विभागेन दर्शयति

तत्रासौ निर्मलो ह्यात्मा
　स्वशक्त्याधारसंस्थितः ॥ ५० ॥
ज्ञानक्रियासमाविष्ट-
　श्चिन्मात्रो निरनुप्लवः ।

सर्वभावपदातीतः
सर्वेन्द्रियविवर्जितः ॥ ५१ ॥

तत्रेति समनोर्ध्वे । समनावधिसंकोचात्माणवमलसंस्कारात् निष्क्रान्तो निर्मलः, अतश्च स्वशक्त्यात्मनि आधारे सम्यक् स्थितः । शक्तिश्च अस्य ज्ञानक्रियात्मेति ज्ञानक्रियासमाविष्ट इत्यनेन उक्तम् । चिन्मात्रः, नतु चिदानन्दघनस्वतन्त्रपरमशिवात्मा । अनु प्लवते आणवमलानन्तरं प्रसरतीति अनुप्लवः कार्मो मायीयश्च मलस्ततो निष्क्रान्तः । यतः सर्वभावपदं समनान्तं धाम अतीतः, अतः सर्वैरन्तर्बहीरूपैरिन्द्रियैर्वर्जितस्तदतीतस्तदगोचरः स्वप्रकाशस्वरूपश्च ॥ ५१ ॥

तदित्थमयं

निर्मलः स्फटिकाकारः
स्वात्मन्यात्मा व्यवस्थितः ।

विश्वप्रतिबिम्बक्षमत्वात् निर्मलः स्फटिकाकारः समनान्तातिक्रमात् स्वात्मनि आत्मा व्यवस्थितः ॥

समनान्तपाशोत्तीर्णस्य अस्य

तत्रस्थस्य च सा शक्ति-

स्तस्यानुग्रहकारिणी ॥ ५२ ॥

यावन्न भवते देवि

तावदात्मा शिवो नहि ।

तत्र शुद्धत्रितत्त्वाद्यपदे स्थितस्य अपि सेति उन्मनाख्या परा शक्तिः स्वावेशात्मानुग्रहकारिणी यावत् न आविर्भवति, तावत् विश्वोत्तीर्णपदावस्थितोऽपि असावात्मैव, नतु शिवः । तदुक्तं प्राक्

'ये वदन्ति न चैवान्यं विन्दन्ति परमं शिवम् ।
त आत्मोपासकाः शैवे न गच्छन्ति परं पदम् ॥' (८।३०)

इति ॥

युक्तं च एतत् यतस्तत्पदारूढोऽपि असौ

ईषत्प्रसारितः शुद्धः

समनान्तपाशप्रशमसंस्कारोत्थपरमशिवाभेदाख्यात्यस्मभिन्नशिवरूपत्वादीषत्प्रसारितः, समनान्तोत्तीर्णत्वाच्च शुद्धः ॥

एतत् दृष्टान्तप्रमुखं घटयति

कमलं वार्करश्मिभिः ॥ ५३ ॥

यावन्नोद्भासितं सर्वं
तावदीषत्प्रविस्तरम् ।

दार्ष्टान्तिके अर्कस्थानीयः परमशिवः । उद्भासनमुत्कृष्टतया स्वाभेदेन प्रकाशनम् ॥

एवं व्यतिरेकत उक्त्वा, अन्वयतोऽपि आह

यथार्करश्मिसंयोगा-
त्कमलं प्रसरेत्क्षणात् ॥ ५४ ॥
शिवशक्त्या तथात्मा वै
गृहीतः सर्वतः शिवः ।

संयोगः सर्वत आश्लेषः । गृहीतः स्वसमावेशालम्बितः ॥

एष च

सार्वज्ञ्यादिगुणैर्युक्तो
भवत्येव शिवो यथा ॥ ५५ ॥
निराभासः परं शान्तो
ह्यप्रतर्क्यो ह्यनुत्तमः ।

शाम्भवपदसमावेशासादितसर्वज्ञत्वादिगुणः, तत एव व्युत्थानबीजभूतदेहादिसंस्कारागल-

नात् शिवो यथेति उक्तम्, देहादिसंस्कारविग-लने तु पूर्वोक्तनीत्या असावेव परमशिवो निरा-भास इति गतार्थम् ॥

एतदेव स्फुटयति

यावन्न पूर्णतां प्राप्त-
स्तावत्साभास उच्यते ॥ ५६
यदा तु सर्वभावेन
शक्त्यात्मा संप्रसारितः ।
ततः प्रसररूपिण्या
गृहीतस्तु परस्तदा ॥ ५७ ॥
शिवो भवति देवेशि
ह्यविभागेन सर्वशः ।

सह आभासेन निर्णीतदृशा ईषत्प्रकाशेन वर्तते इति साभासः, तत इति ल्यब्लोपे पञ्चमी तं शिवमाश्रित्य, तदविभेदभाजा प्रसररूपिण्या विकस्वरया उन्मनाशक्त्या यदा गृहीतः स्वसमा-वेशेन स्वात्मैक्यं प्रापितस्तदा सर्वशोऽविभागेन भेदद्दगुत्थभिन्नशिवताविलक्षणपरमाद्वयदृष्ट्या

एक एव परमशिवोऽसौ भवति । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'तस्मिन्युक्तः परे तत्त्वे सार्वज्ञ्यादिगुणान्वितः ।
शिव एको भवेद्देवि ह्यविभागेन सर्वशः ॥' (४।४०२)

इति ॥

तदित्थं मध्यधामारोहावरोहयुक्तः परमशिवावेशरूपामुक्तां पराद्वयात्मताम्

एवं ज्ञात्वा तु मन्त्राणां
मन्त्रत्वं कुरुते सदा ॥ ५८ ॥

एतज्ज्ञानयुक्तस्य मन्त्रा मन्त्रा भवन्तीत्यर्थः ॥

अस्य मन्त्रवीर्यज्ञस्य मन्त्राः

शक्तिस्थाः शक्तिदाः सर्वे
भोगमोक्षफलप्रदाः ।

शक्तिरुन्मना । शक्तिदाः परस्वातन्त्र्योन्मीलिनः, अतश्च यथेच्छं भोगं, मोक्षं, द्वयं वा प्रददाति ॥

एतत् व्यतिरेकतोऽन्वयतश्च घटयति

न विन्दति यदा मन्त्री
सृष्टिसंहारवर्त्मनी ॥ ५९ ॥

उदयास्तमरूपेण
मन्त्रा अल्पफलप्रदाः ।
भोगं मोक्षं न यच्छन्ति
जप्ता ध्यातास्तु पूजिताः ६०
ईषत्फलं प्रयच्छन्ति
शिवाज्ञासंप्रचोदिताः ।
यदा तु वेत्ति वै मन्त्री
ह्युत्पत्तिस्थितिसंहृतीः ॥ ६१ ॥
उदयास्तमरूपेण
मन्त्राणाममितौजसाम् ।
तदा किङ्करतां यान्ति
मदाज्ञानुविधायिनः ॥ ६२ ॥
संमुखाश्च भवन्त्येते
साधकस्य भवान्तरे ।

विन्दति मध्यधामाप्रवेशे न लभते मन्त्रीति एतत् नाममात्रमस्य, उक्तस्थित्या अवरोहारोहक्रमौ सृष्टिसंहारसर्गौ । उदयास्तमरूपेणेत्यत्र यशब्दलोप ऐश्वरः । आरोहक्रमेण उदयधाम

हृदयमस्तमयपदं द्वादशान्तः, अवरोहेण विपर्ययः। तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे जपप्रकरणे

‘ जपः प्राणसमः कार्यो दिनस्थो मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।
संहारः स तु विज्ञेयः शिवधामफलप्रदः ॥
व्योम्नि प्राप्तो यदा नादः पुनरेव निवर्तते ।
शर्वरी सा तु विज्ञेया हृदयं यावदागतः ॥
सृष्टिरेषा समाख्याता सर्वसिद्धिफलोदया ।’ (२।१४१)

इति। अल्पफलप्रदत्वादीषत्फलं प्रयच्छन्ति, नतु भोगमोक्षौ। ईषत्फलदाने च शिवाज्ञैव एषां हेतुः। हृद्द्वादशान्तरालं मन्त्राणां स्थितिपदम्। उदयश्च अस्तमयश्च रूपं च पूर्वापरकोटयन्तराले समुच्चरद्रूपमिति संहारः। किङ्करतां यथेष्टं कार्यकरणे प्रेर्यत्वं, भवान्तरे संसारमध्ये तत्तत्त्वभोगभूमौ च साधकस्य संमुखाः समावेशाभिव्यक्तिहेतवो भुक्तभोगस्य मुक्तिदाश्च भवन्ति ॥

एतत् प्रकृते योजयति

एवं शिवाज्ञयाविष्टाः
शिवीभूताः शिवप्रदाः ॥ ६३ ॥

भवन्ति विगतायासा
निर्लेपा निरनुप्लवाः ।
मन्त्रस्यास्य प्रभावेण
शिवस्य परमात्मनः ॥ ६४ ॥
अमृतेशस्य देवस्य
मृत्युजिद्भैरवस्य तु ।

शिवस्य आज्ञा स्फुरत्तात्मा परा शक्तिः, तया वीर्यात्मकैतन्मन्त्रप्रभावात्मना; आविष्टास्तन्मयीभूताः; लेपात् तावन्मात्रसंकोचात्माणवमलसंस्कारात् अनुप्लवात् च भिन्नवेद्यप्रथालक्षणात् मायीयात् निर्गताः; अतश्च शिवीभूताः; एवमिति उक्तोदयादिक्रमेण विदिततत्त्वाः; विगत आयासो येभ्यस्तथा शिवप्रदा भुक्तिमुक्तिप्रदा भवन्ति । भैरवान्ताः शब्दाः पूर्वमेव निरुक्ताः ॥

तन्त्रार्थं निगमयति

परापरविभेदं तु
यो विन्देतास्य सर्वदा ॥ ६५ ॥
सोऽचिरादमृतेशत्व
माप्नुयान्नात्र संशयः ।

परसूक्ष्मस्थूलध्यानदृशा परं परापरमपरं च विशेषं योऽस्य मन्त्रनाथस्य लभते, असावेतत्तादात्म्यमेव एति ॥

अतश्च

प्रपन्ना येऽस्य मन्त्रस्य
कृतकृत्या भवन्ति ते ॥ ६६ ॥

परजीवन्मुक्त्यासादनात् ॥

किंच एतन्मन्त्राराधनप्रवणो

येन येन हि भावेन
यद्यत्फलजिगीषया ।
यद्यदाश्रयते भक्त्या
तत्तत्फलमवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥

येन येनेति द्वैताद्वैतादिरूपेण । यद्यदिति भुक्तिमुक्त्यादि । यद्यदिति श्रीसदाशिवादिदैवतम् ॥

नच अत्र मायाप्रमातृदौरात्म्यात्संशयितव्यमित्याह

सत्यमेतत्समाख्यातं
मया तुभ्यं नचान्यथा ।

मया तुभ्यमिति वक्तृप्रष्टोरुचितता ध्वनति। यदुक्तमन्यत्र

'..................संबन्धोऽतीव दुर्घटः ।'

इति ॥

तदस्मिन्सर्वस्रोतःसारसंग्रहे महाशास्त्रे त्वया

यदहं चोदितो देवि
सर्वानुग्रहकारणात् ॥ ६८ ॥
गूढप्रश्नेन तत्सर्वं
मया ते प्रकटीकृतम् ।

अत्युत्तमत्वाच्च इदम्

इति संक्षेपतः प्रोक्तं
विधानं भुवि दुर्लभम् ॥६९॥
न चेदं पापशीलानां
क्रोधिनां कामिनां तथा ।
गुरुनिन्दापराणां च
देवमन्त्रादिदूषिणाम् ॥ ७० ॥
नास्तिकानां शठानां च
क्रियाधर्मबहिष्कृताम् ।

शठाः कदभिनिवेशाः । क्रियाधर्मात् भगवत्पूजादेर्बहिर्बाह्यं विषयसेवनादिरूपं कृत् करणं येषाम् ॥

तदित्थमपरीक्षिताननायातशक्तिपातानयोग्यान् त्यक्त्वा

देयमेतत्स्वशिष्याणां
स्वपुत्राणां न चान्यथा ॥ ७१ ॥
स्वदीक्षितानां भक्तानां
गुरुदेवाग्निपूजिनाम् ।

स्वयं शासितुमर्हाणां शिष्याणां च, नच अध्यापितमन्त्राणाम्, अपितु स्वयं दीक्षितानां भक्त्यादियुजां स्वपुत्राणामपि तादृशामेव एतत् देयमाराधनाय तत्त्वतः प्रकाशनीयम् ॥

शासनार्हाय अपिच अत्यन्तमनुन्मिषितविवेकाय असंभवद्वित्ताय वा

विना समयदीक्षां च
न दद्यात्

'ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्या वा वीरवन्दिते ।
नपुंसकाः स्त्रियः शूद्रा ये चान्येऽपि तदर्थिनः ॥

दीक्षाकाले न मीमांस्या ज्ञानदाने विचारयेत् ।
ज्ञानमूलो गुरुर्यस्मात्सम्प्रसत्रीभवर्नकः ॥ '

इति श्रीकामिकोक्तस्थित्या उन्मिषच्छिवभक्तये सुपरीक्षिताय अल्पवित्ताय अपिवा कृतसमयदीक्षाय तत् विधानं देयमेव, नतु दीक्षां विना जातुचित् । उक्तं च श्रीमालिनीविजये

' नचाधिकारिता दीक्षां विना योगेऽस्ति शाङ्करे । '

इति उपक्रम्य

' अपि मन्त्राधिकारित्वं मुक्तिश्च शिवदीक्षया । ' (४।८)

इति ॥

स्वाप्रियेऽपिच ॥ ७२ ॥
सर्वथा नैव दातव्य-
मित्याज्ञा पारमेश्वरी ।

अयोग्याय प्रियपुत्रकलत्राद्याय हेमवस्त्रादिवत् पारमेश्वरं संसारदौर्गत्यहरं परं धनं नैव दद्यादिति एषा पारमेश्वर्येव आज्ञेत्याद्युक्त्या सर्वथा समयमिमं पालयेदित्यादिशति ॥

अन्यथा तु दृष्टप्रत्ययस्तावदित्याह

आज्ञाभङ्गेन देवेशि
देहपातो भवेद्यतः ॥ ७३ ॥

तत आज्ञां पालयेत् ॥ ७३ ॥

अपालयतस्तु अदृष्टप्रत्यवायमपि आह

ददाति यदि मोहेन
स्नेहेन धनलिप्सया ।

यः कदाचित् ॥

असावुल्लङ्घिताज्ञो

गम्यते नरकं घोर-
मित्याज्ञा पारमेश्वरी ॥ ७४ ॥

गम्यते नीयते, गमिर्णिजन्तोऽत्र ॥ ७४ ॥

एवमनुल्लङ्घ्या भगवदाज्ञेति कृत्वा

एतस्याः परमेशानि
पालनात्सिद्धिमाप्नुयात् ।

आज्ञापालनेनैव परं ज्ञानधनमुपभुञ्जानस्य करतलगताः सिद्धय इति न विस्मयः ॥

यतः

पालनाच्च भवेद्देवि
मृत्युजित्परमेश्वरः ॥ ७५ ॥

श्रीमृत्युजिद्भट्टारकात्मपरमधामसमावेशाभ्यासात् तद्रूप एव भवति योगीन्द्र इति शिवम् ॥

यच्चोन्मेषनिमेषयोगि निखिलोन्मेषादिसंदर्श्यपि
यच्च द्वैतदृगन्धकारशमनं पूर्णाद्वयानन्दितम् ।
यच्चाणून्नयति स्वधाम महतस्त्रासाच्च यत्त्रायते
उद्योतात्म समग्रशक्ति शिवयोर्नेत्रं परं तन्नुमः ॥

विश्वाभासनतः सितं निजरुचा रक्तं तदामर्शनात्
तत्संचर्वणतः सितासितमलं तद्भासतश्चासितम् ।
भासा चक्रमयैक्यतश्च न सितं नैवासितं नोभयं
नो रक्तं नच नैतदात्म तदिदं नेत्रं जयत्यैश्वरम् ॥

इति श्रीनेत्रोद्द्योते द्वाविंशोऽधिकारः ॥ २२ ॥

त्वत्तो नैशतमः प्रशाम्यति जगज्जातप्रबोधं सदा
साफल्यं दधते दृशः सदसती सम्यग्व्यवस्थापिते ।
यत्त्वं मूकरघूकचर्मचटकप्रायैस्तु नो मन्यसे
भास्वद्योत स दोष एष विषमस्तेषां दृशस्तादृशः ॥

संसाररिपुनिर्माथशूरः शूरसमाश्रयः ।
श्रीरामादिगुरुग्रामस्तथान्तेवासिनोऽपरे ॥

भट्टरक्तिकगर्भेशकेशवाद्या इहार्थनाम् ।
अकार्षुर्मे ततः किंचिदिदमुद्द्योतितं मया ॥

गतानुगतिकप्रोक्तभेदव्याख्यातमोऽपनुत् ।
पराद्वैतामृतस्फीतो नेत्रोद्द्योतोऽयमुत्थितः ॥

अभिनवगुरुवाणीसन्मधूनां सुपूर्णां
परिणतिमसमां स्वां क्षेमराजो विमृश्य ।
विकसितसुमनःश्रीश्रीमदुद्योतपलान्तः-
परिमलसरसानां व्याकरोच्छास्त्रमेतत् ॥

ग्रस्तोऽयं सकलो भवो विगलिताः कर्माणुमायामलाः
प्राप्तानन्दघना स्थितिः किमपरं लब्धः प्रकाशः परः ।
श्रीमन्नेत्रमहेश्वरस्तुतिरसास्वादेन लब्धोदयै-
रस्माभिर्विमले हृदम्बरतले निर्यन्त्रणं स्फीयते ॥

यत्तत्प्राहुः प्रथयदखिलं वर्तनीं संविधत्ते
यद्योल्लेखाद्विलिखदखिलं सूत्रसंस्थाः करोति ।
नेत्रद्वन्द्वं तदिह कलयच्छाङ्करं तच्चिदात्म
ज्योतिर्नेत्रं जयति परमानन्दपूर्णं तृतीयम् ॥

समाप्तोऽयं नेत्रोद्द्योताख्यो ग्रन्थः । कृतिर्महामाहेश्वरश्रीमदभिनवगुप्तपादपद्मपरागास्वादतत्परश्रीक्षेमराजस्येति शिवम् ॥